

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**KOMUTAN VE BÜROKRAT OLARAK
KAZIM DİRİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gürsel ÖZGÜR

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Işıl ÇAKAN

İstanbul 2006

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**KOMUTAN VE BÜROKRAT OLARAK
KAZIM DİRİK**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gürsel ÖZGÜR

Enstitü No : 314

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Işıl ÇAKAN

İstanbul 2006

ÖZ

Komutan ve Bürokrat olarak Kazım Dirik adlı yüksek lisans tezi hazırlanırken Paşa'nın Milli Mücadele öncesi çeşitli askeri görevleri, Milli Mücadele'ye faal katılımıyla Atatürk'ün her zaman yanında oluşu ve faal askerlik sonrası çok kritik ve de önemli görevlerde Bürokrat olarak faaliyetleri incelenmiş örnek olabilecek yönleri ortaya konmuştur.

Araştırmaya katalog taraması ile girişilmiş, makaleler, arşiv belgeleri, gazete ve dergiler ile çeşitli yayımlardan önemli derecede faydalanılmış, Devlet Mezarlığındaki kabri ziyaret edilerek madalya ve özel eşyaları görülmüş, belgelere erişilmiştir.

Milli Mücadele'de Mustafa Kemal ile başta fikir ve ideal birliği olmak üzere birlikte hareket ettiği sonrasında da bu özelliğine devam edip O'nun her şekilde takdirini kazandığı, askerlikle bağlarını koparmayıp sonra da İzmir'de Vali, Trakya'da müfettiş olarak önemli görevlerde bulunup başarılar kazandığı ve böylece kendini feda edercesine özveri içerisinde hayatını ülkesi için çalışmayla geçiren büyük bir idareci olduğu neticesi ortaya çıkmıştır.

Komutan Kazım Dirik Paşa'nın Kurtuluş Savaşında lojistik yönden sağladığı destekle ün kazandığı ve bu alanda çok önemli görevler üstlenerek önemli başarılar kazandığı, Atatürk'ün yanından hiç ayrılmadığı, Bürokrat olarak da "Cumhuriyet Köyü" gibi çok önemli projeler üretmek sorunlara çözüm aradığı ve bu çabasında ise yeterli etkinliği gösterdiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

In preparation of the master thesis entitled “Kazım Dirik as a Commander and Bureaucrat” the Pasha’s various military tasks prior the National Struggle, his active participation and constant presence by Ataturk’s side during the National Struggle and also his activities as a Bureaucrat in important missions have been explored and aspects that may be exemplary have been manifested.

The research was commenced with a scanning of catalogues while significant use has been made of articles, archive documents, newspaper and magazines and a variety of publications. His grave at the State Cemetery has been visited and his medals and personal belongings have been observed and the necessary documents have been accessed.

The research has shown that he acted in a unity of thought and ideals with Mustafa Kemal during the National Struggle and that continuing to do so he earned the approval of Mustafa Kemal in every sense and without breaking his ties with the military he attained great success assuming significant tasks as the Governor in İzmir and inspector in Trakya. Thus it has been understood that he was a great administrator who dedicated his life to working for his country with an altruism and self-sacrifice.

It has been concluded that Commander Kazım Dirik Pasha was renowned for the logistic support he provided in the War of Independence and achieved great successes by undertaking important missions in this field and that he never left Ataturk’s side. It has also been manifested that as a Bureaucrat who created projects of great significance such as the “Republic Village” he was successful in his efforts in seeking solutions to the problems.

ÖNSÖZ

Yakın Dönem Türk tarihinin bütünü ile ortaya konmasında, bu dönemde önemli roller üstlenmiş şahsiyetlerin biyografilerine yönelik çalışmaların ayrı bir yeri vardır. Zira, onların yaşamları ya da onlara dair her belge yakın tarihin birinci elden kaynağı durumundadır. Son yıllarda artan çalışmalara rağmen, hala, bu alandaki boşluğun gereği gibi doldurulabildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim, çalışmada ele aldığımız “Komutan ve Bürokrat Kazım Dirik”i akademik bir metotla derinlemesine inceleyen bir eser de kaleme alınmış değildir.

Osmanlı Devleti’nin buhranlı son dönemlerinde yetişen aydın bir subay olarak Kazım Dirik, bir taraftan devletin kurtuluş çaresi adına İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin gizli komitesine katılırken, diğer taraftan Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki faaliyetleri ile asli görevini yerine getirdi. Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkması ile başlayan Türk Milli Mücadelesi’nde başından itibaren onun yanında ve tarafında yer aldı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde Doğu’da düzenin sağlanmasında önemli görevler üstlenmekle birlikte, özellikle İzmir Valiliği ve Trakya Umumi Müfettişliği idari görevleri sırasında, Cumhuriyet’in yeni yapılanması, devrimlerin benimsenmesi ve yerleşmesinde inanca bir nefer olarak çalıştı. İşte, bütün bu yönleri ile Kazım Dirik, Yakın Dönem Türk tarihinin en önemli tanıklarından birisidir.

Türk Milli Mücadelesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinin aydınlatılmasına az da olsa katkı sağlamak amacı ile ele aldığımız bu çalışmada, kaynakların eski Türkçe anlatımı teşvik etmesine rağmen, herkesin anlayabileceği sade Türkçe kelimeler seçilmeye çalışıldı. Bununla birlikte, bu döneme ait anılar, mektuplar vb. belgelerden yapılan alıntılarının dilinde bir değişiklik yapılmadı.

Tez çalışmalarım sırasında inceden inceye tetkik ile, önemli katkılar sağlayan ve değerli yorumlarını esirgemeyen hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Işıl ÇAKAN’a teşekkür, en başta gelen borcumdur.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	xiv

GİRİŞ

I.	Araştırmanın Amacı ve İçeriği.....	1
II.	Araştırmanın Kaynakları.....	2
A.	Ana Kaynaklar.....	2
1.	Arşiv Belgeleri.....	2
a.	İçişleri Bakanlığı Arşivi.....	2
b.	Devlet Mezarlığı Arşivi.....	3
c.	ATASE Arşivi.....	3
d.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi.....	3
2.	TBMM Zabıt Cerideleri.....	3
3.	Gazeteler.....	4
4.	Anılar.....	4
B.	Araştırma Eserleri.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZIM DİRİK PAŞA'NIN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİ ASKERLİK YILLARINDAKİ GÖREV VE FAALİYETLERİ

I.	Subaylığının İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Katılması	7
II.	Mülki Kaymakamlık Yılları.....	8
III.	Şark Ordusu Menzil Müfettişliği ve Balkan Savaşı.....	9
IV.	İstanbul Muhafızlığı Kurmay Başkanlığı.....	10
V.	Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği ve I. Dünya Savaşı.....	10
VI.	Batum Şark Orduları Menzil Müfettişliği.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE KOMUTAN KAZIM DİRİK

I.	Milli Mücadele Başlıyor: Samsun'a Çıkış.....	16
II.	Havza'dan Amasya'ya.....	26
III.	Albay Kazım'ın Amasya Toplantısında Görev Alması.....	27
IV.	Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı.....	29
V.	Diplomatik Faaliyetler: Gürcistan ve Ermenistan Elçilik Görev ve Faaliyetleri.....	34
VI.	Batı Anadolu Menzil Müfettişliği (Konya).....	40
VII.	Siirt Vali Vekilliği.....	46
VIII.	Bitlis Valiliği ve Şeyh Sait Ayaklanması.....	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BÜROKRAT KAZIM DİRİK

I.	İzmir Valiliği.....	55
A.	İzmir Valiliği'ne Tayini ve Hizmetleri (1926 – 1935).....	55

B.	Eğitim Hizmetleri.....	57
C.	İzmir’de Köy ve Bayındırlık Hizmetleri.....	61
D.	Şaşal Suyu’nun İzmir’e Getirilmesi.....	65
E.	Bankacılık Hizmetleri.....	66
F.	Kültürel Hizmetleri	69
G.	Mustafa Kemal’e İzmir’de Suikast Girişimi.....	71
H.	Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir’deki Mitingi.....	74
İ.	Dirik Soyadını Alması.....	76
J.	Görevi Başındayken Aldığı Takdirnameler.....	77
K.	Hakkında Açılan Dava Yazışmaları ve Diğer Belgeler.....	78
L.	İzmir Valiliği Görevinden Ayrılışı	80
II.	TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ.....	81
A.	Trakya Umumi Müfettişliği’ne Tayini.....	81
B.	Trakya İllerindeki Hizmetleri.....	83
1.	Halkevi Çalışmaları.....	83
2.	Köylere Yardımı, Köy Davası ve İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi	84
3.	Kitap, Tarihi Eserler ve Müzecilik İle İlgili Faaliyetleri.....	87
C.	Trakya’da Tamamladığı Ŗnemli İşler.....	89
1.	Edirne’de.....	89
a.	Eski Eser Çalışmaları.....	89
b.	Bayındırlık Hizmetleri.....	89
c.	Kültürel Hizmetleri.....	90
2.	Diğer İllerde.....	90
a.	Kırklareli İlinde Eski Eser Çalışmaları.....	90
b.	Kırklareli İlinde Bayındırlık Hizmetleri.....	90
c.	Kırklareli İlinde Kültürel Hizmetleri.....	91
d.	Tekirdağ İlinde Eski Eser Çalışmaları.....	91

e. Çanakkale İlinde Eski Eser Çalışmaları.....	91
f. Çanakkale İlinde Bayındırlık Hizmetleri.....	91
g. Gelibolu'ya Hizmetleri.....	91
D. Recep Peker'in Şikayetleri ve Atatürk'ün Trakya'daki Denetlemesi.....	92
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
KAZIM DIRİK'İN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ	
I. Ölümü ve Toprağa Verilmesi	95
II. Kişiliğini Betimleyen Olaylar.....	97
A. "Palavracı".....	97
B. Çalışkanlığı Üzerine.....	97
C. Kararlılığı Üzerine.....	99
D. Devrimlere Bağlılığı Üzerine.....	99
III. Kronolojik Biyografisi.....	100
SONUÇ	108
BİBLİYOGRAFYA	110
EKLER	122
Ek 1 Kazım Beyin Şam'da Menzil Müfettişi İken Eşine Yollamış Olduğu İmzalı Fotoğrafı "Güzel Maide'me" (Mamiş'ime) İthafı.....	123
Ek 2 Kazım Dirik'in, Görev Yaptığı Yerlerde Çekilmiş Fotoğrafları.....	124
Ek 3 Kazım Dirik ve Oğlu Orhan Dirik.....	125

Ek 4	
Mustafa Kemal'in Bandırma Vapuru ile Samsun'a Hareket Haberini İlk Önce Veren Gazete.....	126
Ek 5	
Dokuzuncu Ordu Müfettişi Olarak Görevlendirilmesinin Ardından Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Gidecek Kişiler İçin Verdiği Dilekçe.....	127
Ek 6	
İşgal Makamlarınca İzin Verilen Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Kadrosu.....	128
Ek 7	
Bandırma Vapuru İle Yola Çıkan Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Karargahı Emirler ve Seyis Efradı Listesi.....	129
Ek 8	
Kazım Dirik Paşa Bitlis Vali Vekili İken Atatürk'ün Ona Gönderdiği Bir Mektup	130
Ek 9	
1921'de Kazım Dirik Tarafından Açılmış Olan Atölye ve İmalathaneden Bir Fotoğraf (Konya).....	131
Ek 10	
Tuğgeneral'liğe Terfi Eden Kazım Dirik Paşa'nın Atatürk'e Çektiği Teşekkür Telgrafı.....	132
Ek 11	
Atatürk'ün, Terfi Etmesi Dolayısı İle Kazım Dirik Paşa'ya Çektiği Telgraf.....	133
Ek 12	
Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklal Savaşı Sırasında Kazım Dirik Paşa'ya Verdiği İmzalı Fotoğrafı.....	134
Ek 13	
1922'de Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa (İnönü), Fahrettin (Altay) Paşa ve Kazım Miralay'ların Fotoğrafı.....	135
Ek 14	
Kazım Dirik Paşa'nın İzmir Valiliği Görevine Başlaması Üzerine Yazdığı Resmi Yazı.....	136

Ek 15	
Mustafa Kemal Atatürk'e Düzenlenen İzmir Suikasti Hakkında Kazım Dirik Paşa'ya Yazılan Takdir Yazısı.....	137
Ek 16	
Kazım (Dirik) Paşa'ya Üzümcülük ve Tütüncülüğe Olan Katkılarından Dolayı İçişleri Bakanı Tarafından Gönderilen Takdir Yazısı.....	138
Ek 17	
Esnaf ve Ahali Bankası Kasaba Şubesinin Açılışı Hakkındaki Haber.....	139
Ek 18	
Kazım Paşa'nın Kazaları Teftişine Dair Haberi.....	140
Ek 19	
Çeşme Plajları Merasimle Açıldı Haberi.....	141
Ek 20	
İzmir Suikasti Sonrasında Kazım Dirik ve Atatürk (1926)	142
Ek 21	
Kazım Dirik'e Abdurrahman Şeref Tarafından Açılan Dava Hakkındaki Belge (29 / 6 / 1932).....	143
Ek 22	
Kazım Dirik'e 9 Eylül Panayırındaki Başarisından Dolayı Teşekkür Yazısı (13 / 9 / 1934).....	144
Ek 23	
Kazım Dirik'in Çeşitli Başarılarından Dolayı Aldığı Takdirnamelerin İşlenmesi Maksudı İle Verdiği Dilekçe (19/9/1934).....	145
Ek 24	
Kazım Dirik Adının 28/9/1932 Tarihinde İzmir Belediyesi Tarafından Bir Caddeye Verilmesi Üzerine Yazının Kazım Bey'e Yollanan Örneği.....	146
Ek 25	
Kazım Dirik'e Atatürk Tarafından "Dirik" Soyadının Verilişinin Belgesi (Atatürk'ün El Yazısı İle).....	147

Ek 26	
Kazım Dirik'in İzmir'deki Su Çalışmaları Sırasındaki	
Denetlemesi.....	148
Ek 27	
Kazım Dirik Tarafından İsmi Değiştirilen	
Şirince Köyü (Çirkince).....	149
Ek 28	
Kazım Dirik'in 64 Numaralı Bornova Zirai Kredi Kooperatifi	
Ortaklık Cüzdanı.....	150
Ek 29	
Bergama'da Kazım Dirik ve Atatürk.....	151
Ek 30	
İran Şahı Rıza Pehlevi'nin İzmir Ziyareti.....	152
Ek 31	
Kazım Dirik 9 Eylül Panayırı Sırasında.....	153
Ek 32	
9 Eylül Panayırı Açılışına Katılanlar.....	154
Ek 33	
Kazım Dirik Trakya Umumi Müfettişi İken (1936).....	155
Ek 34	
İzmir Türkocağı'nda.....	156
Ek 35	
Kazım Dirik Tarafından Hazırlanan "İdeal Cumhuriyet Köyü"	
Plan Şeması (1937).....	157
Ek 36	
Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ziyareti, Orgeneral Fahrettin	
Altay ve Muğlalı Mustafa Paşalar İle.....	158
Ek 37	
Kazım Dirik'in Yedigün Dergisinde Halıcılık Üzerine	
Yazdığı Makalesi (25/8/1937).....	159

Ek 38	
Kazım Dirik Tarafından Yazılmış Olan Eski ve Yeni Türk Halıcığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması Kitabının Kapak Kısmı.....	160
Ek 39	
Kazım Dirik'in Yunan Kralından Aldığı Gran Krua Nişanını İçişleri Bakanlığına Bildiren Dilekçesi.....	161
Ek 40	
İçişleri Bakanlığında Vilayetler İdaresi Genel Müdürlüğüne Gran Krua Nişanı Hakkında Yazılan Belge.....	162
Ek 41	
Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişi İken Köylerimiz Hakkında Yazmış Olduğu Yazı.....	163
Ek 42	
Kazım Dirik'in 24 / 02 / 1939 Tarihinde Pehlivanköy Fahri Hemşehriliğine Davet Edildiğine Dair Belge.....	166
Ek 43	
Kazım Dirik'e Verilmiş Olan Bazı Madalya ve Nişanlar	167
Ek 44	
Kazım Dirik'e Ait Askeri Kıyafet.....	169
Ek 45	
Kazım Dirik'in İzmir Altındağ'daki Mezarı.....	170
Ek 46	
Kazım Dirik'in Ankara'ya Nakledilen Mezarı.....	171
Ek 47	
Kazım Dirik'in Milli Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Broşüründe Mezarının Bulunduğu Yeri Gösteren Plan.....	172

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
a.g.m.	: Adı geçen makale
ATAREM	: Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi
ATASE	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DMA	: Devlet Mezarlığı Arşivi
Dos.	: Dosya
Fih.	: Fihrist
G.K.B.H.T.Y.:	Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları
Gnkur.	:Genelkurmay
Kol.	: Koleksiyon
Kls.	: Klasör
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları
yay.haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE İÇERİĞİ

Kazım Dirik (1881-1941)'in doğduğu Balkan şehri Manastır, askeri eğitimini aldığı İstanbul, kritik dönemlerde görev yaptığı Batum, Erzurum, Bitlis, Siirt, Konya, yeni Cumhuriyet'in sivil bürokrasisinde İzmir ve Edirne'de geçirdiği hayatı dikkate alındığı vakit, şüphesiz, Birinci Dünya Savaşı ertesinde Misak-ı Milli sınırlarının sıkıntılı ve heyecanlı tarihinin yanı sıra, yeni kurulan devletin kalkınma çabaları ve devrimleri akla gelmektedir. Bu kapsamda ele alınan çalışmada yapılmak istenilen, mevcut kaynakların izin verdiği ölçüde, bütünsel bir yaklaşım ile, yakın dönem Türk tarihini, komutan ve bürokrat Kazım Dirik'in hayatı çerçevesinde yeniden irdelemekten ibarettir.

Çalışma, Kazım Dirik'in milli mücadele dönemi öncesi askerlik yıllarındaki görev ve faaliyetleri, Türk Milli Mücadele'sinde yürüttüğü komutanlık görevleri, Cumhuriyet döneminde üstlendiği bürokratik görev ile, ölümü ve kişiliği olmak üzere dört ana bölümde ele alındı. Birinci bölümde, dağılmakta olan Osmanlı devletinin bir subayı olarak Kazım Dirik'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılması, Balkan Savaşı ile I. Dünya Savaşı sırasında ve Kafkaslardaki askeri-idari faaliyetleri, sınırlı kaynakları ölçüsünde, aydınlatılmaya çalışıldı. İkinci bölümde, Türk Milli Mücadelesi'nde Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkan kurmayları arasında yer bulan Kazım Dirik'in, Amasya ve Erzurum Kongreleri, Gürcistan ilişkilerinde ve Konya'da aldığı görev ve hizmetleri değerlendirildi. Ayrıca, Şeyh Sait Ayaklanması'nın bastırılmasında oynadığı rolün, derinlemesine incelenmesine gayret edildi. Üçüncü bölümde, kaynaklarının bir ölçüde daha fazla olması nedeni ile, İzmir

Valiliği ve Trakya Umumi Mufettişliği'ndeki faaliyetleri ayrıntılı olarak ele alındı. Son bölümde, ölümü ve kişiliğine dair kayıtlar verilirken, ölümüne kadar yürütmüş olduğu çeşitli görevlerin isim ve kronolojilerinde mümkün olabilecek karmaşıklığı ortadan kaldırmak amacı ile, kronolojik biyografisi eklendi.

II. ARAşTIRMANIN KAYNAKLARI

A. Ana Kaynaklar

Kazım Dirik hakkında bilgi veren yakın dönem Türk tarihinin ana kaynaklarını; ilgili kurumların arşiv belgeleri, TBMM zabıt cerideleri, güncel gelişmeleri haber veren dönemin ulusal ve yerel gazeteleri, bu dönemde önemli görevler almış şahsiyetlerin anıları, kendinin ve çocuklarının yazdığı eserler şeklinde sıralamak mümkündür.

1. Arşiv Belgeleri

a. İçişleri Bakanlığı Arşivi

Kazım Dirik hakkında en geniş bilgiler, İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde 1643 numaralı sicil dosyasında yer almaktadır. Kazım Dirik'in eski ve yeni harflerle nüfus cüzdan örneği, hizmet cetveli, kendi kaleminden özgeçmişi, aldığı rütbelere, çeşitli görevlerine ilişkin tayinleri, bazı kurumlar tarafından verilen takdirleri, nişanları, geçirdiği soruştırmaları, bunlara cevap olarak yazdığı savunmaları vb. yazışmaları içeren sicil dosyasındaki belgeler, ele alınan çalışma açısından oldukça yararlı olmuştur. Ne var ki, bu belgeler, günümüze kadar gereği gibi düzenli korunamamıştır. Büyükçe bir zarfın içine karışık olarak koyulan belgelerin numaraları bulunmamaktadır. Yalnız, burada yer alan ve kronolojik bilgilerinin kaydedildiği bir defterde düzensiz sayfa numaraları bulunmaktadır. Bu nedenle,

çalışmada, defterden yapılan alıntılarda bu sayfalar belge numarası olarak verilirken, diğer belgelerden sadece dosya sicil numaraları referans gösterilerek yararlanıldı.

b. Devlet Mezarlığı Arşivi

Kazım Dirik'e ait bilgilerin yer aldığı en önemli arşivlerden bir diğeri, Milli Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Arşivi'dir. Arşivde yer alan belgeler, Kazım Dirik'in Mustafa Kemal Atatürk ile yaptığı resmi yazışmalar, Atatürk'ün el yazısı ile kendisine verdiği soyadı notu, İzmir Valiliği'ne tayini, İzmir suikasti, İzmir'de yaptığı çalışmalardan dolayı aldığı takdirler, Trakya Umumi Müfettişliği ile ilgili yapısal sorunları üst makamlara dile getirdiği yazılar vb. konular ile, başta Atatürk olmak üzere, eşi ve mesai arkadaşları ile çektiği fotoğrafları içermektedir.

c. ATASE Arşivi

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi'nde Kazım Dirik'in Batum, Erzurum ve Konya'da yaptığı askeri-idari görevleri ile ilişkili bilgilere yer veren belgeler, ele alınan çalışma açısından yararlı olmuştur.

d. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişliği'ne tayini, Trakya Umumi Müfettişliği bölgesinde Balkan devlet başkanlarının ağırlanması, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Trakya'yı teftiş gezisi hakkındaki raporlar vb. konularda Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgeler, yine onun görev ve faaliyetleri kapsamında yararlanılan kaynaklar arasındadır.

2. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM zabıt ceridelerinden, Kazım Dirik'in Batum'daki askeri-idari görevi sırasında Gürcistan ve Ermenistan ile ilişkiler çerçevesinde TBMM'de yapılan görüşmeler çerçevesinde yararlanıldı.

3. Gazeteler

Kazım Dirik'in yaklaşık on yıl kadar İzmir Valiliği'nde bulunması nedeni ile, İzmir'de yayınlanan yerel gazetelerdeki güncel bilgiler, konumuz açısından oldukça önemli olmuştur. Özellikle, Anadolu, Hizmet, Ahenk, Yeni Asır gibi yerel gazetelerde çoğu kez "Vali Paşa" adı ile verilen haberlerde, Kazım Dirik'in eğitimden tarıma, halkevlerinden köy işlerine, yol, su, elektrikten okulların yapımına, hatta sürekli çıktığı denetleme gezilerinden modern plajların açılmasına kadar, bir çok faaliyetinden ve verdiği nutuklardaki düşüncelerinden haberdar olmak mümkündür. Ayrıca, ülkenin siyasi sürecinde oynadığı rol, yine bu gazetelere yansımıştır. Bu yerel gazetelerin yanı sıra, Hakimiyet-i Milliye, Alemdar, Cumhuriyet yararlanılan diğer gazetelerdir.

4. Anılar

Türk Milli Mücadelesi'nde önemli roller üstlenen şahısların, sonradan kaleme aldıkları anılarında, bu mücadelenin içinde bulunan Kazım Dirik'den söz etmeleri doğaldır. Bu çerçevede, Milli Mücadele'nin önderi Atatürk, "Nutuk"¹ da Samsun'a

¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.

çıkış ve Sakarya Meydan Muhaberesi başta olmak üzere Kazım Dirik hakkında önemli bilgiler vermektedir. Falih Rıfki Atay, Samsun'a hareket eden heyet arasında Kazım Dirik'in adına yer verirken, özellikle, Erzurum'da Mustafa Kemal ile Kazım Dirik arasında yaşanan duygulu bir diyalogu da nakletmektedir.² Rıza Nur'un, hatıralarında Kazım Dirik'in Batum ve Tiflis'deki faaliyetlerinden söz etmesi ve buna ilişkin değerlendirmeleri ile Ali Fuat Cebesoy'un "Moskova Hatıraları" çalışma açısından yararlı olmuştur.³ Kazım Dirik'in Konya'da görev yaptığı sırada Mustafa Kemal ile buraya gelen Rus temsilci S. İ. Aralov'un yanı sıra Fahrettin Altay, Afif Evren, İlhan Kayseri'nin Konya ve Kazım Dirik hakkında kaydettikleri izlenimleri orijinal bilgiler içermektedir.⁴ Kazım Dirik'in İzmir Valiliği ve Serbest Cumhuriyet Fırkası olayları kapsamında Fethi Okyar, Ahmet Ağaoğlu ve Kazım Özalp'ın anıları, bir hayli aydınlatıcı bilgiler vermektedir.⁵ Mustafa Kemal Atatürk'e İzmir'de yapılmak istenilen suikaste dair, Feridun Kandemir ve Ali Fuat Cebesoy önemli bilgiler kaydetmişlerdir.⁶ Recep Peker'in, Kazım Dirik'i Mustafa Kemal Atatürk'e şikayetleri ile ilgili olarak Kılıç Ali'nin anlattıkları dikkate değerdir.⁷ Kazım Dirik'in oğlu Orhan Dirik'in babası ile ilgili verdiği bilgiler, çalışmada geniş bir şekilde kullanılmıştır.⁸ Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, Cemal Kutay ile birlikte bölgesinde bir gezi yapmış idi. Bu sırada, Cemal Kutay, kendisinden Türk inkılabının ilk devresine ait hatıralarını anlatmasını rica etmiş, o da bunu kabul ederek, bütün vesika ve hatıralarını ölümünden sonra yayınlanmak üzere Cemal

² Falih Rıfki Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Bateş Yay., 1998. Falih Rıfki Atay, **Çankaya – Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar** -, İstanbul, Bateş Yay., 1980

³ Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım: Rıza Nur – Atatürk Kavgası**, İstanbul, İşaret Yay., 1992; Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara, Temel Yay., 2002.

⁴ Semyen Ivanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967; Afif Evren, **Konya İçin**, Konya, Babalık Basımevi, 1944; İhsan Kayseri, **Atatürk ve Konya**, Konya, Arı Basımevi, 1981; Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İstanbul, İnsel Yay., 1970.

⁵ Fethi Okyar, **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, 2.bs., yay.haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdenoğlu, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1997; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.bs., İstanbul, İletişim Yay., 1994; Kazım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, 4.bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

⁶ Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul, Ekicigil Tarih Yay., 1955; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e**, C.2, İstanbul, Temel Yay., 2002;

⁷ Ali Kılıç, **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul, Sel Yay., 1955.

⁸ Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Kutay'a vermiştir. Bunun üzerine Cemal Kutay, Kazım Dirik'in ölümünden sonra "Anlatan Rahmetli General Kazım Dirik" alt başlığı ile, Millet Dergisi'nde seri halinde Kazım Dirik'in anılarını yayınlamıştır.⁹

B. Araştırma Eserleri

Kazım Dirik'in hayatını akademik bir yöntemle ele alan bir kitap mevcut değildir. Nitekim, Eczacı Reşit Soyer tarafından kaleme alınan "General Kazım Dirik"¹⁰ ile, İsmail Gün-Mahmut Ankara'nın yazdıkları "Kazım Dirik"¹¹ başlıklarındaki eserleri, bu kapsamda değerlendirmek gerekir.

Kazım Dirik'in hayatı konusunda önemli yayınlardan biri, Serap Tabak'ın "Kazım Dirik'in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)" adını taşıyan makaledir.¹² Ancak, bu çalışmada başta Kazım Dirik'in doğum tarihi olmak üzere, görev ve faaliyetleri, kronolojik hatalar içermektedir. Fethi Tevetoğlu'nun "Atatürk ile Samsun'a Çıkanlar General Kazım Dirik", yararlanılan bir diğer önemli çalışmadır.¹³ Bunlardan başka, Necip Alpan ve Selahaddin Demirkan'ı da zikretmek gerekir.¹⁴ Askeri ve bürokratik görevleri nedeni ile, Genelkurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı gibi, devletin çeşitli kurumlarının yayınlarında, Kazım Dirik'in kısa biyografileri yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, Türk Milli Mücadelesi ve Cumhuriyet dönemleri hakkında yapılan çalışmalarda Kazım Dirik ile ilgili bilgilere rastlamak mümkündür ki, bunlara kaynakça da yer verilmiştir.

⁹Cemal Kutay, "Bana da Böyle Bir Haber Geldi, Ne Yapalım İstiyorsunuz, Kalalım mı? (Kazım Dirik'in anlatımından)", **Millet Dergisi**, S.46, 1946; Cemal Kutay, "Ya!... Demek Daha Emri Almadınız (Kazım Dirik'in anlatımından)", **Millet Dergisi**, S.45, 1946.

¹⁰Reşit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeni Yol Matbaası, 1946.

¹¹İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971.

¹²Serap Tabak, "Kazım Dirik'in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)", **Tarih Yazıları**, yay.haz. Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yay., 2006.

¹³Fethi, Tevetoğlu, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar General Kazım Dirik", **Türk Kültürü**, S.86, 1969

¹⁴Necip Alpan, "Atatürk'le Birlikte Samsun'a Çıkış Olan Devrimci Kazım Dirik'i Anarken", **Halkevleri Dergisi**, S.68, 1972; Selahaddin Demirkan, "General Kazım Dirik", **Köye Doğru**, S.27, 1941.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZIM DIRİK PAŞA'NIN MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ ÖNCESİ ASKERLİK YILLARINDAKİ GÖREV VE FAALİYETLERİ

I. Subaylığının İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Katılması

Manastır Askeri İdadisinde okuduktan sonra İstanbul'a gelip Harbiye'ye giren Kazım Dirik 5 Ocak 1899'da tahsilini bitirerek Piyade Teğmen olmuştur.¹⁵ Daha sonra 1900-1905'te 3 üncü Ordu 5 inci Nişancı Taburunda, 20 nci Piyade Alayı ve sonra 5 inci Tümen Karargahında, 1905-1906'da Selanik Bölge Komutanlığı Karargahında, 1906-1909'da Tuz (ilçesi) Kaymakamı, İşkodra Vali ve Komutanlığı Sekreteri ve aynı zamanda İşkodra Tümeni mülhaka (Kurmaya yardımcı) görevlerinde bulunmuştur.¹⁶ İttihatçılarla ilişkisi burada başlar, kendi dilinden şöyle anlatır: "...1322 (1906)'da Ohrili Eyüp Sabri Bey'in ve Selanik'te İsmail Canbulat Beyin rehberliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli komitesine intisap ettim. Sapancalı Hakkı, Bekir Lütfi Beylerle (Tokat Mebusu) ve yerlilerle de orada teşkilat yapılarak, o muhit adam akıllı sarıldı. Sarayın bütün tüfekçileri (tüfengiyan) benden çok huylandılar. İttihat ve Terakki'nin Paris postasının bir kolu, İşkodra'da İtalyan

¹⁵"Kazım Dirik Dosyası", İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643 ; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1971, s.111 ; Hayri Orhun, Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, **Meşhur Valiler**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., 1969, s. 539.

¹⁶**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1972, s.115.

Prof. Skanyati vasıtasıyla ve “post restan” olarak gelir; oradan Elbasan, Ohri üzerinden Manastır ve Selanik’e ulaşırdı...”¹⁷

İttihatçı faaliyetleri ile ilgili olarak İşkodra’dan verilen jurnaller üzerine Yüzbaşı Kazım Bey ve Yüzbaşı Sapançalı Hakkı Efendiler şifre ile saraya istenmişlerdi. Atıf Bey, Manastır’da Şemsi Paşa’yı vurmuş; Sapançalı Hakkı Efendi de İşkodra’dan Ohri’ye “Paris Postası”nı (Şura-yı Ümmet ve Millet Gazeteleri) sigara paketlerini saran bir teneke kutunun altına gizleyerek götürmüştü. Saraydan gelen davetin maksadı belli idi; bu yüzden katılmadılar. Avusturya’ya firar ettiler.¹⁸ Karadağ Hükümetince de kendilerine kötü gözle bakılıyordu. Kazım ve Hakkı Efendiler Osmanlı Elçiliğince de ele geçirilmeye çalışılıyorlardı (Elçi ise Ahmet Fevzi Paşa idi). Bölgenin çoğu yerinde İttihatçıların faaliyetleri ve karşı eylemler görülüyordu. Sonunda Selanik ve Manastır’daki olayların sonrasında Sultan Abdülhamit, Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bunun üzerine Kazım ve Hakkı Efendiler İşkodra’ya geri döndüler. Kazım Bey Cemiyet içindeki çalışmalarına devam ediyordu. Bu çalışmalarını Kazım Bey kendi kaleminden şöyle anlatır: “1324’te (1908) İttihat ve Terakki’nin Mustafa Kemal, İsmet, Fethi ve Zeyrekli Kazım Beylerin buldukları ilk kongresine iştirak ettim ve kongre katipliklerinin birinde ve Cavit Bey ile Servet Yesari’nin buldukları nizamname encümeninde görev aldım.”¹⁹

II. Mülki Kaymakamlık Yılları

Kazım Bey bir süre sonra, 31 Mart Vakası üzerine İşkodra Vilayetine bağlı Karadağ sınırında yer alan Tuz kazasına kaymakam olarak gönderilmiştir. Bu ilçe sınır boyunda ve Karadağlı çetelerin faaliyet gösterdiği bir alandır. Bu bakımdan kaymakamlar genellikle değerli askeri şahıslardan seçilir, askerlikle ilişkileri de

¹⁷Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998, s.15.

¹⁸A.e., s.16.

¹⁹A.e., s.17.

devam ederdi. İdare hayatının ilk hizmetlerini burada vermeye başlamış ve 1906-1909 yılları arasında bu kazaya bir okul ve bir cami binası yaptırmıştır.²⁰

III. Şark Ordusu Menzil Müfettişliği ve Balkan Savaşı

Kaymakamlık görevi sonrasında 1909'da girdiği Harp Akademisi'nden 1912'de Kurmay olarak mezun olmuştur.²¹ Sınıf arkadaşları arasında ufak tefek oluşundan dolayı "Kazımça" diye anılırdı. Mezuniyetinin ardından Makedonya ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirilmiştir.²²

Kazım Bey, 1912-1913 yıllarında Harb Akademisi'nden mezun olduktan sonra İzmir'de Batı Ordusu Harekat Şubesi'nde, Başkomutanlık Karargahı İstihbarat Şubesinde ve Şark Ordusu Menzil Müfettişliğinde Haber Subayı olarak bulundu.

Balkan Savaşı sırasında ordu Çatalca'da toplatılıp küçültülünce Mahmut Muhtar Paşa komutanlığındaki III. Kolordunun İrtibat Subaylığına (haber alma, muhabere subaylığı) getirildi. Burada iken girişilen bir taarruz hareketinde at üstünde Mahmut Muhtar Paşa ile birlikteyken yaralanmış ve eşi Maide Hanım'ın anlattığına göre bir süre Alman Hastanesi'nde tedavi görmüştür.²³

²⁰Reşit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeni Yol Matbaası, 1946, s.139 ; İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971, s. 11 ; "Kazım Dirik Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²¹ **Harp Akademilerinin 120 Yılı : "Şeref Dolu Yıllar 1848 – 1968"**, Ankara, 1968, s.43. "Mezuniyet tarihi olarak 28 Temmuz 1912 tarihi verilmektedir. Sınıf onuncusu olarak mezun olmuştur. Bu sınıf tamamıyla yeni usule göre eğitim gören ilk sınıf özelliği taşımaktadır. Mezuniyet tarihi İtalya ve Balkan Harbine rastladığı için bu sınıf mezunları Genelkurmay Başkanlığında staj görmeyerek aralıklarla kurmay olmuşlardır. Bu 64. sınıf mezunlarının birincisi Refet Bele'dir. Mustafa Kemal ve Ali Fuat Cebesoy 57. sınıf 1905 yılı mezunları arasındadır.

²²Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.111.

²³**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.115.

Balkan Savaşındaki görevi esnasında bir de eser yazan Kazım Bey, bu konuda şunları söylemektedir:

“I. Kolordu Erkan-ı Harbiyesinde Harekat Şubesi Müdürü iken ve Türkiye I. Cihan Harbine girmek üzereyken ‘Düzenli Bir Kolordunun Seferberliği’ namıyla bir eser yazdım ve bu eser, Kolordu Kumandanı Mehmet Ali Paşa tarafından Erkan-ı Harbiye Dairesine takdim edildi. Matbuu yoktur.”²⁴

IV. İstanbul Muhafızlığı Kurmay Başkanlığı

19 Kasım 1912’de İstanbul Muhafızlığına tayin olan Kazım Dirik 27 Ekim 1913’te Binbaşılığa terfi etti.²⁵ O devirde kendisine arkadaşları yakışıklı olması nedeniyle “Napolyon Kazım” lakabını takmışlardı.²⁶

O günlerde Avrupa’daki devletler arası ilişkilerin en sık olduğu, rekabetin ve gerginliğin arttığı bir ortamda I. Dünya Savaşı patlak verdi. Amaç “Doğu Pazarlarını” sahiplenme yarışıydı. Bu uluslararası olayın merkezinde bulunan Osmanlı Devleti de savaşa katılacak ve Kazım Dirik yeni bir göreve daha başlayacaktır. Görev yerleri ise sömürgeci devletlerin en fazla ilgilendikleri bölgelerdir.

V. Dördüncü Ordu Menzil Müfettişliği ve I. Dünya Savaşı

Osmanlı Devleti’nin, mali iflas içerisinde olduğu, diplomatik ve siyasi yönlerden oldukça zayıfladığı bu dönemde, sahip olduğu tek şey, beşeri ve coğrafi zenginliğidir. İşte bu jeostratejik konumu nedeniyle, doğusundaki yolları kısaltmak

²⁴Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.19. ; Soyer, **a.g.e.**, s.8.

²⁵“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁶Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.18.

ve kendi cephelerini azaltmak maksadıyla Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için uğraşmış ve bunu da başarmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Suriye Valiliği ve IV. Ordu Komutanlığı görevlerine tayin edilince Kazım Bey'i de IV. Ordu Menzil Müfettişi olarak yanında götürmüştür²⁷ (20 Ağustos 1914). Cemal Paşa, Kazım Bey'i seçtiğine göre alanındaki örgütleme yeteneği hakkında bilgi sahibi olmalıdır. IV. Ordu Menzil Müfettişliği Kazım Bey'in kişiliğini oluşturan, onu yarınlara iyi bir idareci, yaratıcı ve yapıcı bir devlet adamı olarak yetiştiren, güçlüklerden yılmayan çelik iradeli bir asker olmasını sağlamıştır.²⁸

IV. Ordu Menzil Müfettişliği'nin sınırları hayli genişti ve bu sınırlar, siyasi emellere konu olan toprakları kapsamaktaydı. Merkezi Şam'da bulunan müfettişliğin sınırları, Toros dağlarından başlayıp Süveyş Kanal'ına ve Kızıl Deniz'e kadar uzanıyor; Suriye, Filistin ve Sina çölünü içine alıyordu.

Menzil müfettişleri sonradan üçe çıkarılmakla beraber, hepsinin üstünde ve bütün ordu mntkasına hayat veren Kazım Bey'in başında bulunduğu Ordu Menzil Müfettişliği en yetkilisi idi:²⁹

1- ORDU MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

Merkez : Şam
Kumandanı : Binbaşı Kazım Bey

Teşkilatlanma :

- a- Menzil Nokta Kumandanlıkları
- b- Menzil Ambarları
- c- Menzil Hastaneleri
- d- Erler ve Hayvanlar için su tesisleri

2- KUDÜS MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

²⁷“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁸Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.11.

²⁹Ali Fuat Erden, **Paris'ten Tih Sahrasına**, 2.bs., Ankara, Sanat Kitabevi, 1949, s.49.

Merkezi : Kudüs
Kumandanı : Yarbay Rıza Bey
Teşkilat : Aynen

3- ÇÖL MENZİL MÜFETTİŞLİĞİ

Merkezi : Birüssebbi
Kumandanı : Albay Behçet Bey
Teşkilat : Aynen

Kazım Bey'in müfettişliğinin alanı içindeki ordunun ve birliklerinin bulunduğu cepheler kanlı muharebelerin gerçekleştiği cephelerdi. Kazım Bey, İngilizler karşısındaki askerin ihtiyaçlarını, kıt imkanlara rağmen karşılamaya çalışmıştır.

Süveyş Kanalı'na kadar birçok yerde açmış olduğu menzil noktalarında portakal şerbetlerine varıncaya kadar çeşitli ve fazlasıyla iâşe maddeleri bulundururdu. Uygun şehir ve kasabalarda çalışma atölyeleri açardı. Kadın erkek yüzlerce işçiyi bir disiplin içerisinde çalıştırarak, hammaddelerden değişik şekillerde yararlı eşya yaptırırdı. Bu düzenli teşkilat sayesinde ordu bölgede tam gıda almak suretiyle senelerce iâşe edildi.³⁰ I. Dünya Savaşı'nın en zor cephelerinde savaşıyan Türk birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamak çok zorlu bir işti. Bu zorluklar ve imkansızlıklar içinde Kazım Bey bir de hidrofil pamuk, sebze konservesi atölyeleri, portakal ve limon suyu imalathanesi, bir nal ve mih imalathanesi ve atölyesi kurdu muştur. Şam'da her aranan ilaç ve tıbbi malzemenin bulunduğu görkemli bir ecza deposu oluşturmuştur.³¹ Ordu için gerekli olan her şey, mutlaka bulunur veya imal edilirdi. Kazım Paşa, amirlerinin isteklerine “bulurum, ederim” derdi. Bu kelimeleri başkaları söyleyemezdi. Çünkü bu kelimelerin anlamları onlar için

³⁰Soyer, a.g.e., s.11-12.

³¹A.e., s.15.

olanaksızdı. O istenileni belki biraz geç olarak yapıyor, fakat sözünü yerine getiriyordu.³²

Kazım Bey, yalnız iaşe ve lojistik konularında değil sorunlar karşısında hızlı çözümleriyle de kendisini göstermiştir. Kazım Bey'i tanıyan ve o dönemde Yedek subay olan Aşki Naili Eren (daha sonraları Ziraat Bankası İzmir Şubesi Müdürü), Kazım Bey ile ilgili hatırasında iki olayı şöyle anlatmıştır:

“1914 Umumi Harbin başlangıcında İstanbul'da kurulan 'İhtiyat Zabıt Namzetleri' mektebinden ilk mezun olanlardan, Mısır Cephesine gönderilen yüz yirmi kişiden biri olarak Şam'a sevk edildim. Hicaz demiryolu vasıtasıyla güneye doğru yol almaya başladık; ancak Maan'a varmadan iki durak evvel trenimiz durdu. Sorunun trenden değil, yoldaki köprü'nün çökmesinden kaynaklandığı anlaşılmıştı. Ortalıkta bir telaş baş gösterdi, çölün ortasında kalmıştık, yiyeceğimiz kalmamıştı. Bu arada karşı ki trenden bize doğru gelen beş kişilik kafilenin önünde altın sarı saçlı, parlak mavi gözlü, uçları yukarı doğru kıvrılmış pala bıyıklı bir binbaşı, istasyon binasına girdi; hemen telgraf başına geçerek dikte ettirmeye başladı. Bu esnada yolcular arasında bulunan bir yüzbaşı:

– Bu binbaşığı görüyor musunuz? Bu Hızır Aleyhisselam'dır. Adına Manastırlı Kazım Bey derler, elinden hiçbir şey kurtulmaz. Ne yapıp edip bu vaziyete bir çare bulur, onu gördükten sonra içiniz rahat edebilir.” demişti.³³

Bu, Kazım Bey'in sorunu çözmedeki pratikliğini ortaya koyan örneklerden bir tanesidir. Aşki Naili Eren, bir başka olayı ise şöyle anlatır:

“Çöle su isalesi (akıtma) için boru lazım olmuştu, her yere başvurulduğu halde bulunamadı. Bir teftiş seyahatinde, bir istasyon binası civarında yorgunluktan parmaklığa dayanan müşavir ile şaka ederken parmaklığın borulardan yapıldığını gördü ve bunun su isalesinde kullanılabileceğini hemen anlayarak bir çok istasyonlardan kilometrelerce demir boruyu getirterek ihtiyacı giderdi”³⁴

³²Gün, Ankara, a.g.e., s.14.

³³Soyer, a.g.e., s.13.

Ordu Menzil Müfettişi Manastırlı Binbaşı Kazım Bey, IV. Ordunun başarısını sağlayacak her türlü malzemeyi yurdun her köşesinde aramış ve depolarında saklamıştı. Büyük kasaba ve şehirlerde açtığı atölyeler birer fabrika gibi çalışmış, ordu için gerekli eşyaları oluşturmuştu. Çalışmaları takdirle, hayranlıkla ve hayretle karşılanıyordu. Öyle ki IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Binbaşı Kazım'ı şu sözlerle övmüştür:

“Kanal seferlerinin yapılması mümkün olmuş ise, bunu sizin kurduğunuz ve mükemmel surette işlettiğiniz menzil teşkilatımıza borçluyuz.”³⁵

Cepheyi denetlemeye gelen, daha önce (herhalde farklı bir cephe ve zamanda) sarf ettiği sözlerinden denetlediği ordunun menzil işlerini yetersiz bulduğu anlaşılan Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Cemal Paşa'ya “Şimdi de bu menzil noktaları lüzumundan fazla mükemmel olmuş diyeceğim”³⁶ sözlerini sarf ederek Binbaşı Kazım'ın düzenli ve kararlı çalışmasını övmüştür.

Bu görevinde iken 1915 yılında yarbay olan Kazım Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın 1914 – 1917 yılları arasında IX. ve IV. Ordu Menzil Müfettişliklerinde³⁷ başarılı vazifeler görmüş ve yararlılıklarından dolayı 1 Aralık 1916'da arkadaşlarından daha önce Albay (Miralay) rütbesine terfi ettirilmiştir.³⁸ 18 Mayıs 1917'de Cebelilübnan'da Aliyedeki 43. Tümen Komutanlığına tayin edilmiştir.³⁹ Çok kısa sürede tümenin çehresini değiştirmiştir. Bu görevinden sonra 30 Haziran 1917'de 7. Tümen Komutanı olmuş, Gazze'de merkez kolu olarak çalıştıktan sonra 1

³⁴A.e., s.15.

³⁵Tevetoğlu, a.g.e., s.112.

³⁶Soyer, a.g.e., s.15.

³⁷IX. ve II. Ordu Menzil Müfettişliklerinin aynı müfettişlik olduğu düşünülebilir. Bazı kaynaklar Kazım Dirik'in I. Dünya Harbindeki görevlerine değinirken II. Ordu, bazı kaynaklar ise aynı görevi IX. Ordu Müfettişliği olarak kaydetmektedir. Ayrıca kaynaklarda II. ve IX. Ordu Müfettişliklerinden aynı anda söz edilmediği görülüyor.F. Tevetoğlu IX., Orhan Dirik, Reşit Soyer'in eserleriyle Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri adlı eserde II. Ordu olarak ifade etmektedir.

³⁸Hayri Orhun, 'v.d'. a.g.e., s.539 ; Tevetoğlu, a.g.e., s.112 ; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.114.

³⁹Soyer, a.g.e., s.15.

Şubat 1918’de 56. Tümen Komutanlığına getirilmiş, 5 Mart 1918’de 49. Tümen Komutanlığına tayin edilmiştir. Gazze Muharebesine katılmış ve çekilen askerlerin en sonunda bulunmuştur.⁴⁰

Falih Rıfkı Atay, “Atatürk’ün Bana Anlattıkları” adlı eserinde Mustafa Kemal Paşa’nın şunları dile getirdiğini yazmaktadır:

“Ortada kalan 7. Ordu unvanı ve birçok enkaz! Bunları Suriye’nin kuzeyinde, Halep’te toplamak ve ondan sonra yeni bir karar almak lazım, bunu bizzat ben yapacağım. Liman von Sanders teklifimi müteselli bir vaziyette kabul ettiler. Bahsettiğim kuvvetler Halep’te toplandılar. En ileride bıraktığım kumandan, Fırka Kumandanı Kazım Bey idi. Ordu kumandanları İsmet ve Fuat Paşalardı.”⁴¹

Mustafa Kemal, Humus’ta Alman Komutan Liman von Sanders ile durumu görüştüktan sonra çeşitli tedbirler almış ve en ileride Kazım Bey’i bırakmıştır. Bu görevlendirmeye Kazım Bey’e sonsuz güvendiğini açık şekilde göstermiştir.

Gazze Muharebesi sırasında geçirdiği bir attan düşme kazasından dolayı İstanbul’a geldi ve burada bir süre ikamet ettikten sonra Batum da görevlendirildi.

VI. Batum Şark Orduları Menzil Müfettişliği

8 Haziran 1918’de Batum (Şark Orduları Grubu) Menzil Müfettişliği’ne atandı.⁴² Aynı yıl, Brest Litovsk Anlaşması ile Türkiye’ye ait olduğu kabul edilen Batum ve Tiflis Valiliği görevlerini de yürüttü.⁴³

Birinci Dünya Savaşı’nda Türk orduları birden fazla cephede savaşmak zorunda kalmıştır. Bu durumu fırsat bilen Ermeniler, Taşnaksütyan liderliğinde “Büyük Ermenistan”ı kurma gayretleri içine girmişlerdi. 1914 yılı boyunca yurt içinde ve dışında toplantılar düzenleyen kilise ve komitacılar Osmanlı Devleti

⁴⁰“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643, Belge No:3.

⁴¹Falih Rıfkı Atay, **Atatürk’ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Bateş Yayıncılık, 1998, s.58.

⁴²“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643, Belge No:3.

⁴³Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.112 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.32.

aleyhinde faaliyetlere başlamışlardır. Özellikle savaş sırasında yapılacak eylemleri şunlardı:

“Ordudaki Ermenilerin firar etmeleri, çetecilik yapmaları veya Rus ordusuna katılmaları; Türk köylerine baskınlar yapılarak Türk askerlerinin cephe gerisini düşünmek zorunda bırakılması; askeri hizmetlerin yürütülmesine mani olmak üzere ulaşım ve haberleşmeyi tahrip edip isyanlar çıkararak Osmanlı ordusunu iki ateş arasında bırakması; Osmanlı Devleti aleyhinde casusluk yapılmasıydı.”⁴⁴

Savaşın başlamasıyla birlikte Ermeni komitaları bu plan çerçevesinde harekete geçtiler. Rus Hükümeti’nin izniyle kurdukları gönüllü kıtalarıyla Kafkasya da Türk halkına karşı silahlı eyleme başladılar.⁴⁵ Bölgenin her yerinden gelen Ermeni gönüllüleri Rus ordusuna, çetelere, intikam alaylarına girmek için Kafkasya’ya doluyorlardı. Rus ordusunun bölgedeki tehlikeli faaliyetleri nedeniyle Kazım Bey, Menzil Müfettişi göreviyle bölgeye hareket etmişti. Ekim 1918 tarihinde Müfettişliğin lağvedilmesi nedeniyle, İstanbul’a geri döndü.⁴⁶

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLİ MÜCADELEDE KOMUTAN KAZIM DİRİK

I. Milli Mücadele Başlıyor : Samsun’a Çıkış

⁴⁴ATASE Arşivi, Koleksiyon İstiklal Harbi, Klasör. 2287, Dosya.12, Fihrist. 8 ; Klasör. 521 , Dosya. 2029, Fihrist. 12-18. ; Klasör. 318, Dosya. 1287, Fihrist. 1-5.

⁴⁵ATASE Arşivi, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 2818, Dos. 59, Fih. 2-40.

⁴⁶Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s.115 ; “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643 ; Gün, Ankara, a.g.e., s.16.

Mondros Mütarekesi'nin imza edilmesinden sonra Anadolu coğrafyası yer yer işgal edilmiş, silahların teslim edilmesinden sonra halk savunmasız kalmış, bunu fırsat bilen azınlıklar yıkıcı ve zararlı eylemlerini hızlandırmış, her şeyden önemlisi Padişah ve İstanbul Hükümeti işgalci güçlerin tutsağı olarak teslimiyetçi bir politika izler olmuştur. Kayıtsızlık halkın kendi içerisinde bölgesel olarak örgütlenmesine, cemiyetlerin ve Kuva-yı Milliye teşkilatının kurulmasına yol açmıştır. Belli bir merkezden idare edilmeyen bu gücü örgütleyip ulusal mücadeleyi başlatmak Mustafa Kemal ile birlikte Samsun'a çıkan silah arkadaşlarına düşmüştü. Halkla bütünleşme ve her ne pahasına olursa olsun Anadolu'ya geçme kararının verilmiş olduğu bu günlerde Mustafa Kemal kafasındaki isimleri belirlemiş ve çalışmalarına İstanbul'da başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Müfettişliği'ne tayin olduğunda karargahını teşkil ve kendisine yardımcı olacak arkadaşlarını seçmeye başlamıştır. Bu amaçla İstanbul'daki milli teşekküllerle ve işbirliği etmeye çalıştığı kimselerle tekrar görüştü.⁴⁷

Mustafa Kemal, Müfettişliğin Kurmay Başkanlığı için, bu sırada İstanbul'da mütareke gereği Çanakkale, Gelibolu, Lapseki, Akbaş askeri depolarındaki top, silah ve mühimmatın acil olarak Derince'ye nakli ile görevli Kazım Bey'i düşünmekte idi.⁴⁸ 1 Mayıs 1919 sabahı Kazım Bey'in Pangaltı'daki evine uğradı ve ona gerekirse kendisiyle beraber Anadolu'ya gidip gitmeyeceğini sordu. Kazım Bey, bu olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Büyük savaş bitmişti, herkes gibi ben de çok üzgündüm. Bu sıkıntılı günlerin bize neler getireceğini düşünüyorum ve bekliyordum ki, bir gün Pangaltı'daki evimde telefonum çaldı, açtım, Mustafa Kemal geleceğini söyledi, biraz sonra Büyük Atatürk'le karşı karşıya konuşuyorduk. Bir ara, “Kazım Bey, ben 3. Ordu Müfettişi

⁴⁷Hamza Eroğlu, **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982, s.170

⁴⁸**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1972, s.115 ; “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

olarak Anadolu'ya geçiyorum. Sizi Erkanı Harbiye Reisi olarak götürmek istiyorum, ne dersiniz? dediler.

Bundan sonraki konuşma şöyle devam etti:

- Büyük iltifattır, minnetle gelirim.

Bu cevap yetmemiş olacak ki, devam buyurdular:

- Fakat , bu işin ağırlığı çok büyüktür. Yarın hadiseler karşısında Bab-ı-ali, Halife ve Padişah ile ve hatta bütün İtilaf Devletleri ile karşı karşıya husumetle dövüşeceğiz, hadiseler bizim üstümüze yüklenecektir. Bütün bunları düşünerek mi söylüyorsunuz?
- Evet büyük kumandanım. Bütün bunları düşünerek ve inanarak söylüyorum. Çünkü Türk'ün başka bir ümidi kalmamıştır.
- O halde tamamdır. Yarın saat 10:00'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'de buluşalım."⁴⁹

Ertesi gün buluştular ve tayin işlemlerine başlandı. Fakat birkaç gün geçip de bir haber çıkmadığı için Kazım Bey meraklandı ve Mustafa Kemal'i evinde ziyaret etti. Kendisini misafir salonuna aldılar. Biraz sonra da kapıda Paşa görüldü.

- "Merak ettiniz anlaşılan Kazım Bey, ben de size gelmek üzere çıkıyordum.

İçeri girdiği zaman yüzümde okuduğu merakı gidermek için yavaş bir sesle dedi ki: Samsun'a gidiyoruz!

Bu haber bende bir sürpriz tesiri yaptı. Cümleyi tekrarlamaktan kendimi alamamıştım: 'Samsun'a gidiyoruz!...' Bunun üzerine Mustafa Kemal: 'Siz benim çok iyi tanıdığım sevgili arkadaşınımsınız. Ben Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine tayin

⁴⁹Kemal Arıburnu, **Atatürk ve Çevresindekiler**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1994, s.44. ; Fethi Tevetoğlu, **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1971, s.113 ; Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998, s.23 ; Sadi Borak, **Atatürk**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yay., 2004, s. 201.

edildim. Siz de Erkan-ı Harbiye Reisi oldunuz. Beraberce Samsun'a gideceğiz. Merkez orası..."⁵⁰

Kazım Bey, Samsun'a çıkışla başlayan büyük savaşın değerini daha iyi kavrayabilmek için Türkiye'nin içinde bulunduğu birbirinden ağır şartları sıralamış ve düşmanların ülkeyi kendi aralarında nasıl paylaşmış olduklarını kaydederek, hatıralarına şu cümlelerle devam etmişti:

“Türkler, Anadolu'nun ortasında denizle alakası olamayan bir orta yaylaya sürüleceklerdi. O zamanki görüşün mucip sebeplerini, bütün Avrupa kabul ediyordu. Samsun'a hareketten ve böyle bir tayinden birkaç ay önce, Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarette, kendisini Fransızca “Le Tempa”(Le Temp) gazetesini okurken görmüştüm. Gazetede bir de Türkiye haritası vardı ve bu harita, dört bir tarafından tarama çizgilerle, siyah benekli noktalarla ayrılmıştı. Onu bana göstererek demişti ki: Bakınız Kazım Bey, memleketi nasıl taksim edeceklermiş. Bütün Trakya elden gidiyor, İstanbul ve İzmir havalisi vesayat altına alınıyor. Çukurova'yı Fransızlar, Akdeniz sahillerini İtalyanlar alıyor; Karadeniz'de Pontus Hükümeti kuruluyor; Şark'ta müstakil birer Ermenistan ve Kürdistan vücuda getiriliyor. Geri kalan da bizim oluyor. Sebep de nedir biliyor musunuz?

Acı acı güldü:

- Bizim vahşi olmamız!... Biz vahşi onlar medeni imiş... Harpte bir çok insan öldürmüşüz. Anlaşılmış ki müstakil devlet kurmak kudret ve liyakatine malik değilmiz!

Yalnız yabancı gazetelerde değil, o zamanlar İstanbul'da çıkan azınlık gazetelerinde de aynı şekilde yazılar yazıyordu. Türk olmak ve hele asker olmak, bir suç halini almıştı. Birçok aile, İstanbul'dan uzaklaşıyor; İç Anadolu'ya gidiyordu. Devletin müstakil olarak devamı ümidi gün geçtikçe kayboluyordu. İşin asıl dertli ve hazin tarafı, millette mücadele şevki kalmamasıydı. Dört yıl süren harp; ölü, yaralı,

⁵⁰Cemal Kutay, “Ya!... Demek Daha Emri Almadınız (Kazım Dirik'in anlatımından)”, **Millet Dergisi**, S.45, 1946, s.6.

sakat ve esir olarak milyonlarca cana mal olmuştur. Kaybettiklerimiz en değerli, en kudretli çağda genç insanlardı. Tarlalar boş kalmıştı. Amerika'dan un gelmediği zaman, memleket açtı. Çok iyi hatırlarım. Feriköy'deki evin karşısında oturan bir tüccar, İstanbul'dan Kayseri'ye Amerikan unu sevk ederdi. Bu şartlar içinde Anadolu'ya geçip mücadele etmeyi düşünmek sonu hayal sukutu olan bir çılgınlıktı.”⁵¹

Samsun'a hareket etme hazırlıkları yapılırken, Kazım Bey'e yolculuk esnasında vapurun batırılacağına dair ihbarda bulunuldu. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in de bu konuda kendisini uyardığını Nutuk'ta şöyle anlatmaktadır:

“İstanbul'u terk etmek üzere evimden otomobile bineceğim sırada Rauf Bey yanıma gelmişti. Bineceğim vapurun takip edileceğini ve İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir bir yerden işitmiş, onu haber verdi. Ben, İstanbul'da kalıp tutuklanmaktansa batıp boğulmayı tercih ettim. Ve hareket ettim. Kendisine de eninde sonunda İstanbul'dan çıkmak zorunda kalırsa benim yanıma gelmesini söyledim...”⁵²

Mustafa Kemal'i Samsun'a götüren Bandırma Vapuru'nun Boğaz'a çıktıktan sonra İngilizler tarafından batırılacağı, ayrı yollardan, ayrı kimseler tarafından hem ordu müfettişine hem de kurmay başkanına duyurulmuştu. Ayrılacağı günün gecesi avukatı ve eski dostu Saadettin Ferit Bey vasıtasıyla vapurun boğazdan çıktıktan sonra bir İngiliz torpidosu ile batırılacağı söylenmişti. Mustafa Kemal haberi Saadettin Ferit'e ulaştıran Berc Keresteciyan* hakkında Hilaliahmer başkanı Hamit Bey'den bilgi istediğinde kendisi hakkında olumlu cevap almıştı. Yine ev halkıyla vedalaşıp ayrılacağı sırada da bu yönde haberler gelmeye devam etti. Mustafa Kemal

⁵¹Cemal Kutay, “Bana da Böyle Bir Haber Geldi, Ne Yapalım İstiyorsunuz, Kalalım mı? (Kazım Dirik'in anlatımından)”, **Millet Dergisi**, S.46, 1946, s.10.

⁵²Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Ankara, Kırmızı Beyaz Yay., 2004, s.40.

* Berc Keresteciyan Efendi Milli Mücadele süresince Hilaliahmer'in İkinci başkanı olarak Anadolu'ya sağlık malzemesi değil, ordunun ihtiyacı olan bir çok maddeleri de ilaç sandıklarında ulaştırmış, bu yolda bir çok resmi görevlinin göstermediği cesareti göstermişti. 1935 seçimlerinde azınlıklara bağımsız milletvekili çıkarma hakkı tanınca Atatürk kendisini doğum yeri olan Kütahya'dan göstermiş, 1942 yılına kadar milletvekilliği görevini sürdürmüştü. Atatürk soyadı yasası çıktığında kendisine Türker soyadını verdi. Bkz. Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 8.bs., İstanbul, Der Yay., 2001, s.94.

Paşa önce bütün bunlara bir anlam veremedi. Zaten İngilizlerin elinde bulunmuyor muydu? Her istediklerini yapamazlar mıydı? Bir an bütün bunların mantıklı bir açıklamasını bulmakta gecikmedi. İngilizler kendisini tutuklayabilir, sürebilirlerdi. Ama öldürmek gibi bir projeleri varsa, bunun için Karadeniz'in coşkun dalgalarını düşünmüş olmaları mantıklı görülebilirdi. Ancak artık O'nun için yakalanmak, hapsedilmek, sürülmek, düşündüklerini uygulamasına engel olmak, hepsi ölümden farksızdı.⁵³

Mustafa Kemal'in 9. Ordu Askeri ve Mülki Müfettişliği'ne tayini 30 Nisan 1919'da Vahdettin tarafından onaylanmıştır. Mustafa Kemal'in Samsun'a gidecekler listesi 13 Mayıs 1919'da Damat Ferit Paşa ile görüştüğü gün hazırlanmış, 14 Mayıs'ta Harbiye Nezareti tarafından "görölmüştür" mührü basılmıştır. İşgal kuvvetleri adına "İngiliz Kontrol Dairesi"nin tetkik tarihi 15 Mayıs ve "Pasaport Dairesi"nin onay mührü ile İngiliz mümessili John Bennett'in imza tarihi 16 Mayıs'tır. Yani Bandırma'nın İstanbul'dan yola çıktığı gün...⁵⁴

Kontrol Sorumlusu İngiliz Binbaşı, heyetin kalabalık kadrosu karşısında şaşırmış, bu milletin orduları dağıtılmış, silahları elinden alınıp depolanırken böyle kalabalık bir askeri heyetin Anadolu'ya gitmesine ve buna izin verilmesine hayret etmişti. İkna olması için Albay Kazım Bey, yolculuğun nedenini İtilaf Devletleri'nin Samsun civarındaki asayişsizliği giderme amacına bağlıyor, bu hususta bilgileri peş peşe sıralıyordu. Sonunda Binbaşı vizeye parafını attı ve gemi yola çıktı.⁵⁵

Bandırma Vapuru bu koşullarda yola çıkacaktı. Önce Akaretler (Beşiktaş)'de bulunan annesi ve kız kardeşine uğrayan Mustafa Kemal Paşa oradan Beşiktaş'taki Asker Yoklama Müdürlüğü Binası (şimdiki Deniz Müzesi)'na geldi. 18 kişilik 9. Ordu Müfettişliği Karargahı İstanbul (Galata Rıhtımı)'dan Bandırma Vapuru'na bindiler. Daha sonra Kız kulesi önlerinde İngiliz Komiserliği'ne kontrolünü yaptırın

⁵³Gencer, Özel, **a.g.e.**, s.94.

⁵⁴Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılıımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881 – 1964)**, İstanbul, Kazancı Kitabevi, 1992, s. 499-500.

⁵⁵İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971, s.20.

Bandırma Vapuru Samsun yolculuğuna başladı. Bu sırada saat 17.55'di.⁵⁶ 17 Mayıs 1919 günü çıkan Alemdar Gazetesi'nin birinci sayfası olayı şu şekilde verir. “Şark kıta atı müfettişliği, Mustafa Kemal Paşa ve Üçüncü Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey maiyetleri ile Bandırma Vapuru ile dün saat dörtte Samsun'a hareket etmiştir.”⁵⁷

16 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa ile yola çıkanlar hakkında çeşitli kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Heyet ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmakla beraber çoğunun hemfikir olduğu 18 kişilik liste aşağıdaki gibidir.⁵⁸

- 1- 9. Ordu Müfettişi Mirliva Mustafa Kemal Paşa
- 2- Müfettişlik Kurmay Başkanı, Miralay Kazım Bey (Manastırlı General Kazım Dirik, 1881-1941)
- 3- Müfettişlik Sağlık Başkanı, Tabip Albay İbrahim Tali Bey (Öngören, Varşova Büyükelçisi, Milletvekili, 1878-1952)
- 4- Kurmay Başkan Yardımcısı, Kurmay Yarbay Arif Bey (Ayıcı Arif, İzmir suikasti dolayısıyla daha sonra idam edildi. 1882-1926)
- 5- Birinci Şube Müdürü, Kurmay Binbaşı Hüsrev Bey (Büyükelçi Hüsrev Gerede, 1886-1962)
- 6- Müfettişlik Topçu Kumandanı, Binbaşı Kemal Bey (Korg. Kemal Doğan, 1879-1951)
- 7- Sağlık Başkan Yardımcısı, Tabip Binbaşı Refik Bey (Saydam, Sağlık Bakanı, Başbakan, 1881-1942)

⁵⁶Mustafa Hergüner, “Sadullah Güney (1883-18 Haziran 1945)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S.1, 2002, s.168.

⁵⁷**Alemdar**, 17 Mayıs 1919.

⁵⁸Erdal Aydoğan, **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000, s.22-24 ; Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, Yayınlayan: Bülent Demirbaş, İstanbul, 1987, s.25 ; Yurdakul Yurdakul, **Atatürk'ten Hiç Yayınlanmamış Anılar**, İstanbul, Truva Yay., 2005, s.62-63 ; Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Bateş Yay., 1998, s.115 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.24-25; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.22-23 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.14-15.

- 8- Müfettişlik Başyaveri, Yüzbaşı Cevad Abbas (Gürer, Bolu Milletvekili, THK İlk Başkanı,1887-1943)
- 9- Kurmay Mülhaki, Yüzbaşı Mümtaz (Tünay, 1886-1946)
- 10- Kurmay Mülhaki, Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede,1886-1943)
- 11- Müfettişlik Emir Subayı, Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev, Gümüşhane Milletvekili, 1884-1940)
- 12- Karargah Kumandanı, Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy, Milletvekili)
- 13- Kurmay Başkanı Emir Subayı ve Müfettişlik Kalem Amiri, Üsteğmen Hayati (Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü,1892-1926)
- 14- Kurmay Mülhaki, Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi, sonra 3. Kolordu Kumandanı Yaveri, 1894-1970)
- 15- İaşe Subayı, Üsteğmen Abdullah
- 16- Müfettişlik İkinci Yaveri, Teğmen Muzaffer (Kılıç, Giresun Milletvekili, 1897-1959)
- 17- Şifre Katibi Faik (Aybars, Birinci Sınıf Katip, 1880-1945)
- 18- Şifre Katibi Yardımcısı Memduh (Atasev, Dördüncü Sınıf Katip, 1895-1930)

Anıtkabir Müzesi'ndeki Bandırma maketinin önüne konulmuş olan levhadan kopya edilen Bandırma Vapuru'nun künyesi şöyledir;

Geminin Adı : S/S Bandırma

Eski Adı : S/S Panderma

Daha Eski Adı : S/S Kymi

En Eski Adı : S/S Trocadere

Grosstonu : 279

Net Tonu : 192

Boyu : 157-4 kadem (47.07 m)

Genişliği : 27.9 kadem (8.5 m)

Derinliği : 21.2 kadem (6.46 m)

İnşaat Tarihi : 1878

Teknenin Yapıldığı Tezgah : H.M Intyre Paisley İngiltere.⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa'dan başka tüm yolcuları, yolculuğun daha ilk saatlerinde deniz tuttuğu için, herkes, kamarasına çekildi. Mustafa Kemal Paşa da bir köşeye oturdu ve bir bölmeye yaslandı. Düşünceli ve gözleri daima ufuklarda idi. Nihayet, İnebolu geçilip, Sinop Limanı'na varıldı. Vapurun hızı ve tehlike ihtimalleri nedeni ile, Sinop'tan daha ileriye karayolu üzerinden gitme çaresi araştırıldı. Fakat, yol ve araç olmadığı için, tekrar yola çıkıldı. Gece sıkıntılı geçti ve ertesi gün şafak sökerken, Bandırma Vapuru Samsun'a ulaştı.⁶⁰

Mustafa Kemal, Samsun'da ordu müfettişi olarak gösterişli bir karşılama yapılışını istiyordu. Bu ilgiyi kendisi için istemiyordu; fakat hem dış güçlere karşı bir gözdağı olur, hem de morali bozulmuş halk üzerinde etkileyici bir rol oynar diye, düşünüyordu. Çünkü, Samsun'da bile bir İngiliz kontrol birliği yerleşmiş bulunuyordu ve yöredeki bütün milli hareketleri kontrol ederek, gerekli önlemleri Osmanlı Hükümeti'ne aldırıyordu.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 günü, müttefik işgal orduları adına hareket eden İngiltere'nin Karadeniz Ordusu Kumandanı General Milne, Harbiye Nazırı Şakir Paşa'ya gönderdiği tezkerede, böyle bir heyetin neden gönderildiğini sormuştur. şu halde, General Milne, daha

⁵⁹Sadi Borak, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899 – 16 Mayıs 1919)**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yay., 2004, s.342

⁶⁰Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal**, C. I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s.409-410.

⁶¹Yurdakul, **a.g.e.**, s.60.

ortada hiçbir delil yokken, dikkatli bir önsezi ile, alarm düdüklarının çaldığını gecikerek anlamıştır.⁶²

Mustafa Kemal Paşa'ya, Orta Karadeniz bölgesinde sürmekte olan eşkıyalık olaylarını önlemek, Türklerin işgal kuvvetlerine karşı kurdukları cemiyetleri dağıtmak, Mondros Ateşkes Anlaşması hükümleri gereği müfettişlik bölgesindeki silah ve cephaneyi toplayıp merkeze göndermek görevi verilmiş olmasına rağmen, o, asıl amacını “Milli egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak” olarak belirlemiş ve faaliyetlerine başlamıştır.⁶³

Mustafa Kemal, Samsun'daki faaliyetlerinin ardından, plan ve amaçlarını adım adım gerçekleştirmek maksadıyla Havza'ya geçmek için yola koyuldu. Kazım Bey de bu yolculukta yaşadıklarını ve Milli Mücadele'nin ağır sosyal görünümünü şöyle aktarıyor:

“Samsun'dan Havza'ya gidiyorduk. Bindiğimiz makam arabası harpten arta kalmış hurda bir Benz-Mercedes arazi arabası idi. İki de bir arıza yapıyordu. Yeni bir arıza, yaşlıca bir köylünün sürdüğü tarlasının kenarında olmuştu. Mustafa Kemal, yanımıza gelen köylü ile sohbete başlamıştı. Mevzu hemencecik memleketin haline intikal etti... Paşa'nın halktan birisi olarak kendisine duyurmaya çalıştığı, vatanın içinde bulunduğu tehlikeler; yaşlı köylünün üzerinde hemen hemen hiçbir heyecan uyandırmıyordu; köylü ahlaki bozguna, felakete, derde kanıksamış gibiydi. Paşa nihayet dedi ki: “Hemşeri... Düşman Samsun'a asker çıkararak belki buraların hepsini ele geçirecek. Sen ne rahat toprağı sürüyorsun! Tahrik etmek istiyordu... Fakat karşıdaki, mutlak bir fütursuzlukla şu cevabı verdi: Bey, bey (Mustafa Kemal sivildi) sen ne diyon? Biz üç kardeşlik iki de oğul vardı. Yemen'de, Kafkas'ta, Çanakkale'de hepsi elden gitti; bir ben kaldım. Evde, sekiz öksüzle yetim, üç dul kalmış kadın var. Hepsi benim sabanımın ucuna bakarlar. Şimdi benim vatanım da, yurdum da naha şu tarlanın ucu... Düşman oraya gelinceye kadar benden hayır

⁶²Cemal Kutay, “Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi”, **İki Aylık Dergi**, S. 25, 1961, s.10807.

⁶³**Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, 2001, s.54-55.

yok... İşte sizlere Milli Mücadele başlarken, halkın ruhuna hakim olan duygu için eşsiz bir hatıra... Başkaları, fikriyatı hazırlanmış, ruhları o noktaya tevcih edilmiş, gayesi izah edilmiş, vicdanlarda ihtiyaç ve haysiyet haline gelmiş milli kıyımların bayraktarlığını yapmışlardır. Tarihte böylelerine çok rastlanabilir. Fakat, milletin böylecesine bitab ve vatan sınırları, kendi evinin kapısı ve tarlasının ucu olduğu çaresizliğinin ruhlarda yerleştiği bir davada, bizimkine benzer bir Milli Mücadeleyi düşünmek ve başarmak, Mustafa Kemal'e nasip olmuştur.”⁶⁴

O günün mevcut şartları içerisinde söz edilen olanaksızlıklar arasında bu zorlu yolculuklarda bulunanlar, Milli Mücadele hareketinin zorunlu olduğu inancıyla bu harekete girmişlerdi. Bunlardan birisi de Kazım Dirik'tir. Yıllar sonra Kazım Bey Fata Köyü'nde yapmış olduğu konuşmada neden Mustafa Kemal'in yanında yer aldığını şu şekilde izah edecektir: “Atatürk Halife denilen umacının ulus yararı ile değil, mandateri olacak düşmanların vereceği aylığın tutarı ile uğraştığını görmüş, işitmiş ve tüyleri ürpermişti. Kendisi ile aynı hissiyatı paylaştığım için bu mücadelenin içerisinde oldum.”⁶⁵

Yine Havza'ya giderken yaşadıkları anılardan birini kendisi şöyle anlatmaktadır:

“...Samsun'dan Havza'ya gidecektik. O tarihte bütün memlekette ya (T) modeli Ford otomobilleri veya Almanlardan kalan meşhur Benz otomobilleri vardı. İki tane duruyor, arıza yapıyor; biz tekrar yol alıyorduk. Siz o zamanki bu otuz beş yaşında muzaffer kumandanın hareket canlılığını ve sabırsızlığını tasavvur edemezsiniz. Kendisi şoförün yanında oturuyor, zaman zaman direksiyonu eline alıyordu. Arkada benimle Refik Bey ve Doktor İbrahim Tali Bey oturuyorduk. O, şoförün işine müdahale ettikçe yan gözle birbirimize bakıyorduk. Yan gözle diyorum; çünkü bir farkına varırsa hesap vermekten güç kurtulurduk! Fakat ne olduysa oldu, yan gözle bakışarak anlatmak istediğimiz korkumuz, başımıza geldi. Makine bir dönemeçte, bir daha kolay kolay gelemeyecek halde durdu, kaldı. Bizce

⁶⁴Cemal Kutay, “Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi”, s.10807.

⁶⁵9 Mayıs 1935'de Kazım Dirik'in Adagüme ve Fata Köylerinde Yaptığı Konuşma, İzmir, Dereli Basımevi, 1935, s.17.

yapılacak iş, inmek ve beklemektir. Onu yaptık. Bir köşeye çekilerek sabırlı ve mütevekkil (kadere razı) beklemeye başladık. Mustafa Kemal, Havza'ya gidebilmek için yeni vasıta bulmak zarureti olduğunu anlayınca, yanımıza geldi ve Refik Bey'e gülererek dedi ki: 'Doktor... Havza'ya kadar yürüyebilir misin?' Nihayet yarım saat ilerideki köye gidip, oradan araba tedarik etmeyi kararlaştırdık. Hep beraber yola çıktık. Mustafa Kemal dedi ki: 'Size yorulmamanız için bir çare tavsiye edeceğim. Dağ Başını Duman Almış marşını biliyor musunuz?' İtiraf edeyim ki, orada olanlardan hiçbirimiz bu marşı bilmiyorduk. Bunun üzerine gür ve dinç sesiyle notasını da tekrarlayarak marşı söyledi. Kendisinden ilk defa, Dağ Başını Duman Almış marşını bu Havza yolunda dinledim. 19 Mayıs 1919'da yanında olan bahtiyarlardan biriyim. Rahat rahat söyleyebilirim ki Mustafa Kemal Milli Mücadele'de, ilk marşını burada söylemiştir..."⁶⁶

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ardından yıllar sonra Kazım Bey, Mustafa Kemal'in bu marşı Ankara Halkevi'nde (Gaziantep gecesinde) söylediğini şöyle belirtir: "Daha sonra Ankara Halkevi'nde bir daha bu marşı söyletir ve söylerken gördüm. 'Bu ağaçlar güzel kuşlar, yürüyelim arkadaşlar' derken yeni bir yola çıkma hazırlığının heyecanını duyardı. Neden bu marşı bu kadar çok severdi? Tabiat güzelliklerini tekrarladığı, o devirde pek nadir olarak saf Türkçe olduğu, içinde istikbale ait kelimeler ve gayeler çok olduğu için mi bilmiyorum... Belki bütün bunların hepsi vardı. Çünkü o, tabiat güzelliğine, heyecana ve istikbale aşık bir adamdı."⁶⁷

Bu zorlu yolculuk böyle diyaloglar, anılarla geçti ve Havza'ya varıldı. Havza'da Milli Mücadele'nin esasları belirlendi ve gerekli irtibatlar kuruldu. İhtiyaçların temini için yapılması gerekenler, karşılaşılabilecek engeller saptandı ve mücadeleyi yürütecek elemanlar arandı.

II. Havza'dan Amasya'ya

⁶⁶Mehmet Aldan, **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Yay., 1990, s.369.

⁶⁷A.e., s.370.

Merzifon'da İngiliz birlikleri bulunduğu için Havza'da kalmak pek güvenli değildi. Mustafa Kemal Paşa, karargahını Amasya'ya götürecekti ve Amasya'da toplantı yapılacaktı. Toplantıya Ankara'dan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile İstanbul'dan gizlice çıkarak Ankara'ya varan Rauf Bey (Orbay), zor şartlar altında geldiler. Erzurum'dan Kazım Karabekir Paşa gelemeyeceğini bildirdi. Ancak yapılacak toplantıda alınacak kararlara katılacağını da açıkladı. Siyasi tarihimizde çok önemli bir yer tutan bu toplantıya adı geçenlerle birlikte Refet Bey, Kurmay Başkanı Kazım Bey, Binbaşı Hüsrev Bey de katıldılar. Toplantıyı Mustafa Kemal yönetti.

Havza'da günler geçtikçe gerekli çevrelerle temaslar sağlandı. "Beklenen Günler" için elemanlar arandı. Karşı çıkabilecek engeller bir bir incelenip değerlendirilip, bunlara karşı alınacak tedbirlerin neler olması gerektiği tartışıldı.

9 uncu Ordu Komutanı olarak Mustafa Kemal, ilk önemli tamimlerini buradan ilgili valilere, komutanlara göndermeye başladı. Kaleme alınan her yazının bir sureti Kurmay Başkanı Albay Kazım Bey tarafından dosyalanıp önemle saklandı ki bu belgeler, Türk Milli Mücadele Tarihi için çok kıymetli bir hazine durumundadır.

13 Haziran 1919 Cuma gününün erken saatlerinde Havzalılar kıymetli misafirlerini Amasya'ya uğurladı. Mustafa Kemal, Havza Belediye Başkanı İbrahim Bey'e alınması gerekli işlere ait son emirlerini not ettirmekteydi. Bu sırada uzaktan bir otomobilin gelmekte olduğu görüldü. Arabada İngiliz Subaylar ve tercümanları bulunmakta idi. Bunların, Mustafa Kemal tarafından verilen gizli emirleri duyacaklarından endişelenen bir karargah subayı, Paşa'ya yaklaşarak, onu uyarmak istedi. Mustafa Kemal'in cevabı şudur: "Artık saklı, gizli bir şeyimiz yoktur. Hepsi işitsinler, zaten iş işten geçmiştir."⁶⁸

III. Albay Kazım'ın Amasya Toplantısında Görev Alması

⁶⁸Gün, Ankara, a.g.e., s.27.

Amasya’da yapılacak olan bu gizli toplantıya katılanlar, Anadolu hareketinin esaslarını tespit etmişler, başarılı olmak için birbirlerini destekleyip yardım edeceklerini kabul etmişlerdi. İstanbul’dan yapılacak olan tayinleri kabul etmeyecekler, ne suretle olursa olsun buldukları mevkileri terk etmeyecekler, Mustafa Kemal’in istifa etmesi halinde dahi, onun etrafında toplanarak mücadeleye devam edecekler, gerekirse bir “Milli Hükümet” kuracaklardı. Tüm bu kararlar saatlerce süren tartışmalardan sonra alındı. Görüşme ve tartışmalar Mustafa Kemal, Rauf Orbay, Refet Paşa arasında yapıldı ve yazı tutanak işleri kurmay başkanı Albay Kazım Bey tarafından yürütüldü.⁶⁹

Mustafa Kemal, Amasya’da alınan kararlar hakkında şu bilgileri verecektir:

“Efendiler, o müsvedde işte bu kağıtlardır (göstererek). İçindekileri bildirdim. Sonunda benim imzam vardır. Bir de görevi dolayısıyla Kurmay Başkanım olan Albay Kazım Bey’in (şimdiki İzmir Valisi Kazım Paşa), kurmay heyetinden tebliğ işleriyle görevli memur Hüsrev Bey’in (şimdi büyükelçi), askeri makamlara şifreleyen emir subayım Muzaffer Bey’in ve sivil makamlara şifreleyen bir memur efendinin imzaları vardır. Bunlardan başka daha bazı imzalar vardır.”⁷⁰

Öncelikle çevre illerdeki yöneticilerden milli harekete destek verebilecek olanlara telgraf çekildi. Bu kimseler Milli Mücadele’ye bir an önce katılmaya çağrıldı. Haberleşmeyi yürüten yine Kazım Bey idi. Davet edilenlerden biri de o esnada Bitlis valisi olan Mazhar Müfit Bey (Kansu) idi. Ancak Mustafa Kemal ve Mazhar Müfit Bey arasında güvensizlik söz konusu idi.

Mazhar Müfit Bey Erzurum’da Mustafa Kemal Paşa’nın maiyetine katılana kadar endişelerini koruyacak ve o güne değin gerçeği öğrenemeyecektir. Daha sonra öğrendiği gerçeği şöyle aktarmaktadır:

⁶⁹Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Birinci Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s.176-177.

⁷⁰Atatürk, **a.g.e.**, s.39.

“Sonradan, yani Mustafa Kemal Paşa’ya mülaki olup kendisi ile işbirliği yaptıktan sonra öğrendim; bu Bitlis’te dünyadan habersiz, ajanssız, gazetesiz, postasız vakit geçirirken ve kendi kendime duyduğum şüphelerle boğulurken, Mustafa Kemal Paşa telgrafımı alıyor; Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Reisi olan Kazım Bey’e: “Bu vali galiba bizden değil, yahut da bize itimat etmiyor. Kendisine çektiğimiz telgraf gayet açık idi” diyor, Kazım Bey: “Paşa’m Mazhar Müfit’in bizden olmamasına imkan yok. Ben Balıkesir’de fırka kumandanı iken o da mutasarrıftı. Kendisini yakından tanırım, siyasi kanaatlerini iyi bilirim. Aramızda dostluk ve itimat hakimdir. Müsaade buyurursanız aynı telgrafı bir de ben kendi imzam ile çekeyim” diyerek müsaade istiyor. Hakikaten çektiği telgraf geldi. Fakat ben yine “Damat Ferit’in bu adamlarının tuzağına düşmeyeceğim” fikr-i sabitini ısrarla muhafaza ederek Kazım Bey’e de müspet cevap vermedim...”⁷¹

Kazım Bey, Mazhar Müfit’in aktardığı hatıradaki olduğu gibi hemen bütün telgraf ve muhaberatın sevk ve idaresini sağladı.

IV. Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı

Amasya Genelgesi ile başlatılması düşünülen ulusal mücadelenin gerekçesi ve yöntemleri belirtildikten sonra Doğu Anadolu halkını örgütleyip Milli Mücadele’nin içerisine çekebilmek maksadıyla Mustafa Kemal aralarında Kazım Bey’in de bulunduğu heyet ile 26 Haziran 1919’da Tokat-Sivas yolu ile Erzurum’a hareket etti. Heyeti Erzurum yakınlarında Ilıca’da Kazım Karabekir ile İzmit Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit), Bitlis Valiliği’nden alınan ve İstanbul’a dönmek üzereyken kendisinin gelişini bekleyen Mazhar Müfit ve Erzurum Valisi sevinçle karşıladılar. Erzurum’da halkın ve askerinin içten gelen samimi gösterileri Mustafa Kemal’i ve heyeti çok duygulandırdı.⁷² Mustafa Kemal’in İstanbul

⁷¹Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, 2. bs., Ankara, TTK Basımevi, 1986, s.12.

⁷²Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, C. I-II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2001, s.313 ; Falih Rıfki Atay, **Çankaya-Atatürk’ün Doğumundan Ölümüne Kadar**, İstanbul, Bateş Yay., 1998,

Hükümeti'nden habersiz Anadolu coğrafyası içerisinde başlattığı ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık mücadelesi hem işgalci güçleri hem de işgalci gücün güdümündeki İstanbul Hükümeti'ni rahatsız etti. Erzurum'a gelindikten sonra İstanbul Hükümeti'nin artan baskısı Mustafa Kemal'in 7-8 Temmuz gecesi askerlik görevinden istifasına yol açtı. Mustafa Kemal Paşa bu tarihten sonra resmi sıfat ve yetkilerden sıyrıldı. Yalnız milletin şefkat, olgunluk ve kudret kaynağından ilham alarak vazifesine devam etti. Üzüntü ve biraz karamsarlığın yaşanmış olduğu bu anlarda askerlikten istifa eden Mustafa Kemal'e General Kazım Karabekir'in söylediği "Ben ve Kolordum buyruğundayız"⁷³ sözü, askerlik görevinden istifa etmiş de olsa hala dizginlerin Mustafa Kemal'de olduğunu gösteriydi.

Atatürk, Erzurum'da aralarında Kazım Dirik'inde olduğu arkadaşlarıyla yaptığı gizli toplantıda kendisinin liderliği üstlenmeye hazır olduğunu, ama başkasının da lider olabileceğini, zira böyle bir davada kişilerin bir önemi olmayacağından meselenin kendisi değil vatan olduğunu ifade etmiş, sonuçta arkadaşları onun liderliğinde birleşmişlerdir.⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın istifasının ardından onunla beraber mili mücadelede ve sonrasında onun maiyetinden ayrılmayacağına yemin eden subayların hemen hepsi çekilmişti; fakat Kazım Bey istifa etmedi.⁷⁵ Mustafa Kemal'de hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaratan bu olay şu şekilde gerçekleşti. 10 Temmuz 1919 günü, Mustafa Kemal'in istifasından bir gün sonra, Rauf Orbay'ın da bulunmuş olduğu odada Mustafa Kemal ile Kazım Bey arasında şu konuşma geçti. Kazım Bey: "Paşam siz askerlikten istifa ettiniz. Benim, bundan sonra bu göreve devam olanağım kalmadı. Müsaadenizle Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'dan askeri bir görev isteyeceğim. Evrakları kime teslim etmemi buyuruyorsunuz?" Bu sözler üzerine

s.182. ; Necdet Koparan, Aydın Özgören, "Hayat ve Timsal Karabekir İle Yapılan Söyleşi", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 385, 2005, s.123.

⁷³Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C.I, İstanbul, Emre Yay., 2000, s.219 ; Erikan, **a.g.e.**, s.317.

⁷⁴Sabahattin Özel, **Büyük Millet'in Evladı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s.44

⁷⁵Erikan, **a.g.e.**, s.317 ; Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar, General Kazım Dirik", **Türk Kültürü**, S.86, 1989, s.110.

Mustafa Kemal: “Ya öyle mi efendim? Peki efendim, evrakı Hüsrev (Gerede) Bey’e devrediniz, efendim” demekle yetindi.⁷⁶ Yaşanan bu olaydan sonra Kazım Bey’in askerlikten istifa etmemesine ilişkin çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu tarihi olay ile ilgili değerlendirmelerin farklı taraflar açısından ele alınıp üzerinde durulması gerekmektedir. Bu konuda Mazhar Müfit şunları söylemektedir:

“Paşa ile beraber ve Paşa’nın istifasını takiben doktor Binbaşı Refik (Saydam), Binbaşı Hüsrev (Gerede), müfettişlik kalem amiri Hayati, yaver Cevat Abbas ve Muzaffer Beyler de kendiliklerinden ordu ve askerlikle ilişkilerini kesmiş bulunuyorlardı. Diğer subaylar arasında da çekilenler vardı. Yalnız Müfettişlik Erkân-ı Harp Reisi Miralay Kazım Bey, Erzurum kale kumandanlığına tayin edilmiş bulunduğu için ordu ile ilgisini muhafaza ediyordu.”⁷⁷

Mazhar Müfit Bey’e göre, Kazım Bey’in istifa etmemesinin nedeni şöyle idi:

“...Erzurum halkı heyecanlı ve ümitli tezahürlerle ‘Hayırlı olsun’, ‘Allah muvaffak etsin’ nidalarıyla Paşa’yı şehrin dışına kadar yolcu ettiler... Yolculuk sırasında bu hem coşku hem hüznü veren milli ümidin gözü Sivas’a çevrilmiş bulunduğundan bir muhakeme yapmamıza imkan yoktu. Doğrusu da buydu. Zira Erzurum ve bütün şark vilayetleri halkı, üzerlerine düşeni yapmışlardı... İçimizden ve aramızdan yalnız bir arkadaş eksikti: Kazım Bey. O da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ile birlikte istifa etmemiş olduğundan Erzurum kalesi kumandanlığına tayin edilmişti. Belki de, günün lüzum ve şartları içinde Paşa, Kazım Bey’in orduda kalmasını tasvip etmişti”⁷⁸

Halbuki Rauf Bey, Kansu ile aynı fikirde değildir: “...Onunla birlikte Anadolu’ya geçmiş ve ordu karargahında Kurmay Başkanlığı görevini üstlenen Albay Kazım Bey “Paşam askerlikten istifa eylediğinize göre, bundan böyle benim

⁷⁶Uğur Mumcu, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 2.bs., Ankara, Tekin Yay., 1990, s.37 ; Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söyleyemedikleri İle Rauf Orbay**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yay., 1965, s.41 ; Atay, **Çankaya**, s.183 ; Arıburnu, **a.g.e.**, s.46.

⁷⁷Kansu, **a.g.e.**, s.40.

⁷⁸**A.e.**, s.194.

görevimi sürdürmemeye olanak kalmadı, evrakı kime teslim etmemi emredersiniz?” diyerek Mustafa Kemal’in yanından ayrılmak istediğini belirtmişti. Bu davranış çözümlenin başlangıcı olabilirdi. Bundan umutsuzluğa düşen Mustafa Kemal’e ilk destek veren Rauf Orbay olmuştu. O, ‘İstifanızla sevgi ve saygınlığınız bir kat daha arttı’ diye görüşünü açıklamıştı.”⁷⁹

Rauf Orbay, Kazım Bey’in ölümü ile ilgili Ulus gazetesinde, kendisinin Mustafa Kemal Paşa istifa ettikten sonra da aynı itaatle emrinde çalıştığını ifade eden bir yazı üzerine, Kazım Karabekir’e yolladığı mektupta konuyla ilgili görüşlerini de şöyle ifade etmiştir:

“...Aziz kardeşim Karabekir. 1919 Temmuzunun onuncu günü Erzurum’da bugün Atatürk evi namını taşıyan evin, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa’ya yatak odası vazifesi gören odada şahid olduğum ‘Meslekte sebat, gayeye sadakat, ahde vefa ve en yüksek feragat-ı nefsin’ o merteye samimi ve asıl misaline şahid olmamış idim...Sevgi ve saygılarımın kabulünü niyaz eylerim Karabekir’im...”⁸⁰

Rauf Orbay’ın bu görüşlerine katılmayanlar da vardı. İsmail Gün ve Mahmut Ankara, eserlerinde “Kazım Bey’de bir ahde vefasızlık ve ihanet kokusu bulsaydı Mustafa Kemal, onu derhal çevresinden uzaklaştıracak ve belki de bir daha yüzüne bakmayacaktı. Oysa birkaç gün sonra Erzurum Kongresi’nin açılışı için kongre binasına gelinirken kapı önünde duran üç otomobilden çıkanlar arasında Miralay Kazım Bey de vardı”⁸¹ dedikten sonra Erzurum’dan Sivas’a giderken Paşa’nın yalnız Kazım Bey’den değil, Dr. İbrahim Tali Beyden de ayrıldığını, daha doğrusu çok sevdiği ve güvendiği iki elemanı, geride yapacağı işler için görevde bıraktığını, ikisinin de sonradan çok önemli konularda kumandanlarından emir alacaklarını ve muhaberatlarında bulunacaklarını ifade etmişlerdi.⁸²

⁷⁹Turan, **a.g.e.**, s.186 ; Arıburnu, **a.g.e.**, s.46.

⁸⁰Kutay, **a.g.e.**, s.393 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.116. (Genelkurmay ATAREM Genel Sekreterliğinin, Kazım KARABEKİR’in ikiz kızlarından Hayat KARABEKİR ile yaptığı söyleşide olayı aynı şekilde anlatmıştır)

⁸¹Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.32-33.

⁸²**A.e.**, s.33.

Rauf Orbay'ın yanıldığının bir başka göstergesi de Şu satırlarla ifade edilmeye çalışılmıştır:

“İngiliz Büyükelçisi Sir Persi Loren, 25 Kasım 1938’de Dışışleri Bakanlığına sunduğu raporda Atatürk’ün özelliklerinden söz ederken Şunları ileri sürer: “Atatürk evetilerden hoşlanmaz, onları aşağı görürdü. Mürailere (ikiyüzlülere) karşı tahammülü (sabrı) yoktur. En çok istismarcı ve arsız kimselerden tiksiniirdi. Eğer Kazım Dirik kendi inisiyatifi sonucu ‘Paşa’m, senden ayrılıyorum’ diyebilmişse, Atatürk’ün yüce takdirine yine mazhar olacaktır.”⁸³

Kazım Karabekir Paşa ise ‘İstiklal Harbimiz’ adlı eserinde Albay Kazım Bey hakkında Şunları söylemektedir:

“Bütün yol boyunca emniyet tahsis ettirdikten maada Mustafa Kemal Paşa’nın Müfettişlik Karargahı’na da dokunmamıştım. Onlar da birlikte gideceklerdi. Yalnız Müfettişlik Erkan-ı Harbiye Reisi Manastırlı Kazım Bey ile Tabib Miralay İbrahim Tali Bey Erzurum’da kalacaklardı. Kazım Bey Müfettişliğin lağvı dolayısıyla Erzurum Mevki-i-müstahkem Kumandanlığına, İbrahim Tali Bey Kolordunun Sertababetine tayin olunacaklardı”⁸⁴

Falih Rıfkı’nın bu konudaki yorumu ise Şöyledir:

“Kazım (Dirik), Kuvay-i Milliye günlerinde de güç duruma düştüğu vakit Mustafa Kemal tarafından tutulduğuna göre, yukarıdaki ayrılış ikisi arasında, Rauf Bey’den de habersiz hazırlanmışa benzer. Çünkü Mustafa Kemal, Kazım Karabekir’e karşı ihtiyatlı davranmalı idi.”⁸⁵

Şevket Süreyya Aydemir’in; Rauf Orbay’ın mektubu ve olay hakkındaki değerlendirmesine gelince:

“Mustafa Kemal’in maiyetinde Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı olarak Anadolu’ya geçen Kazım Bey, Paşa’nın ordudan ayrılmasından sonra Őekle uyarak

⁸³A.e., s.33.

⁸⁴Karabekir, a.g.e., s.135-136.

⁸⁵Atay, ankaya, s.183.

kendi vazifesini devretmek istemiştir. Bu olay Rauf Orbay'dan naklen alınmıştır. Kazım Karabekir Mustafa Kemal'in emrine girince o, kolordu kumandanının emriyle gene vazifesine devam etmiştir. Nutuk'taki belgeler bunun delilidir. Bundan ötürüdür ki ileriki hayatında Kazım Bey'e valilik, genel müfettişlik gibi çok önemli vazifeler verilmiş; Kazım Dirik, Cumhuriyet'in aktif şahsiyetlerinden biri olmuştur.”⁸⁶

Kazım Bey, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na 15 Eylül 1919'da getirildikten bir süre sonra Erzurum Vali vekili de oldu. Kazım Karabekir vazife gereği Erzurum'dan her çıktığında 15 inci Kolordu komutan vekilliği de yapıyordu.⁸⁷ 8 Nisan 1920 tarihinde Kazım Karabekir'in yazılı emriyle Kolordu'nun Şark cephesinde iaşe, mühimmat, teçhizat, nakliyat gibi menzil işlerini 'Erzurum Mevki Müstahkem Kumandanı Albay Kazım Bey'in tanzim edeceği bildirilmiştir.⁸⁸ Bu görevleri esnasında onu devre dışı bırakmak isteyen yahut çekemeyenler oldu. Erzurum milletvekilleri Celalettin Arif Bey ve Hüseyin Avni Bey (Ulaş) Erzurum'a gelmiş, Mustafa Kemal Paşa'ya Albay Kazım Bey'in görevden alınması gerektiğini, bölgede infiale yol açmamak için bunun şart olduğunu anlatan telgraflar çektiler. Bu telgraflara göre, “Erzurum hakkında gerginlik ve kaynaşma varmış... Fakat, Celalettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a gelmekte olduğu haberini alınca, halk beklemeyi tercih etmiş... Kaynaşmanın sebebi de, ordu ambarları, tüfek ve cephaneye kaybı ve süt dağıtımıyla ilgiliymiş.”⁸⁹

Celalettin Arif Bey, bazı memurların değiştirilmesi ve cezalandırılması gibi işlerde çabukluk istiyordu. Söz konusu memurların değiştirilme ve cezalandırılmalarında, Erzurum Vali Vekilliği'nde bulunan Albay Kazım Bey başta bulunuyordu. Celalettin Arif Bey, halkla görüşülerek, Adana eski Valisi Nazım Bey'in Erzurum Valiliği'ne atanmasına karar verildiğinden, Trabzon yoluyla tebligat yapılmasından ve Kazım Bey gelinceye kadar halk oylamasına başvurularak bir vali vekili seçilmesinden söz ettikten sonra, verilecek olumlu cevapla halkın gittikçe artan

⁸⁶Aydemir, a.g.e., C.II, s.209.

⁸⁷ATASE Arşivi, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 1051, Dos. 673, Fih. 147 ; “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643

⁸⁸ATASE Arşivi, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 14077, Dos. 416, Fih. 89.

⁸⁹Atatürk, a.g.e., s.370.

kaynaşması hemen yatırılmazsa, tehlikeli sonuçlar doğuracağından korkulmakta olduğunu bildiriyordu. Sonuncu telgrafında: “Ankara, şikayeti dikkate almadığından, mesele, Ankara’ya güvenin sarsılması şekline dönüşebilecektir”⁹⁰ denilmektedir.

Celalettin Arif Bey kendisini şark vilayetleri umumi valisi, Hüseyin Avni Bey’i de Erzurum valisi olarak teklif etti. Bunun üzerine Kazım Karabekir ve Mustafa Kemal Paşa fikir alışverişlerinde bulundu. Niyetleri hemen belli olacaktı. Nitekim Kazım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa’ya yolladığı telgrafta olayı şöyle açıklamaktadır:

“Şimdi anlıyorum ki, Celalettin Arif Bey, daha Ankara’da iken, müşarünileyh ile bazı külâh yapmak isteyenler, güzel bir program yapmışlardır. Mesela Hüseyin Avni Bey, Erzurum Valisi olacak; Celalettin Arif Bey, şark vilayetlerinin vali-i umumisi olacak... Celalettin Arif Bey, ya oyuncu olarak oynatılıyor veya daha karar vermedim, pek zekidir, kendisi bir iş yapmak istiyor. Çünkü Halit Bey’i bana sormadan yazması ve Hüseyin Avni Bey hakkındaki ısrarı, başka mana ifade etmiyor. Halit Bey’in Miralay Kazım Bey ile arası pek iyi olmadığından, Kazım Bey aleyhine kendisine bir karar verdirebilirler. Hüseyin Avni Bey de vali namı altında güzel bir oyuncak olabilir. Hüseyin Avni Bey’in vali vekaletine inhasını işitenler umutsuzluğa düşüyorlar ve öğreniyorlar.”⁹¹

V. Diplomatik Faaliyetler : Gürcistan ve Ermenistan Elçilik Görev ve Faaliyetleri

Batılı devletlerin tehdidi altındaki Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında iyi ilişkiler kurulması ihtiyac doğdu. Ankara hükümeti, dış ve iç siyasi şartların gereği olarak, Sovyetler Birliği’ni kendine daha yakın görmüş, bu amaçla,

⁹⁰A.e., s.370-371; Kamil Erdeha, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993, s.67.

⁹¹A.e., s.376.

Sovyet hükümetinin dostluğunun sağlanmasına ve mümkün olduğu takdirde bir ittifak anlaşmasının yapılmasına karar verilmiştir.⁹²

Bu çerçevede zaman zaman Moskova'ya heyetler gönderilmiştir. Bunlardan ilki 13 Ağustos 1920 tarihinde Moskova'da ilk Türk-Sovyet resmi görüşmesini gerçekleştirmiştir. Bu heyet Hariciye Nazırı Vekili Bekir Sami Bey, İktisat Vekili Yusuf Kemal, Doktor İbrahim Tali, Lazistan Mebusu Osman, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Seyfi Beylerden oluşmuştur.⁹³ Bu şekilde, Sovyetler Birliği ile ilk defa dostluk ilişkileri kurulmuş oldu. Fakat, ihtiyaç duyulan para ve harp malzemelerinin teminini sağlamak amacıyla olan ilk heyet, mevcut sorunları çözememiş, bu nedenle Moskova görüşmeleri kesintiye uğramıştır. Daha sonra, TBMM'nin izni ile Türkiye Komünist Partisi'nden bir heyet de Ali Fuat Cebesoy başkanlığında Rusya ile temasa geçecek, bu heyete katılanlar arasında Kazım Bey de yer alacaktır.⁹⁴

Bu dönemde Anadolu'da Yunan taarruzu başlamış, Osmanlı Devleti Sevr Antlaşması'nın (10 Haziran 1920) altına imza koymuş, Brest-Litovsk Antlaşması (03 Mart 1918) ile bağımsızlığını kazanan Ermenistan da Sevr Antlaşması ile bağımsız ve geniş bir toprağa sahip olmuştur.⁹⁵ Sovyet Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasındaki Moskova görüşmelerinin kesintiye uğraması, Sevr Antlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi ve Ağustos 1920'de Ruslarla imzaladıkları Tiflis Antlaşması; Ermenilerin bölgede Türk halkına zulüm ve işkence yapmasına ayrıca Kafkasya üzerinden Anadolu'ya girerek işgallere başlamasına yol açmıştır. TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanlığı, olayı 7 Temmuz 1920'de Taşnak Ermeni Hükümeti nezdinde protesto etmiştir.⁹⁶ Ermenilerin taarruzuna karşı TBMM kararıyla General

⁹²Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Ankara, Temel Yay., 1955, s.61 ; Yahya Kemal Tengirşenk, **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay., 1967, s.146 ; Stefanos Yerasimos, **Türk-Sovyet İlişkileri: Ekim Devriminden Milli Mücadeleye**, İstanbul, Gözlem Yay.,1924, s.150.

⁹³Abdülhad Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diploması**, Ankara, TTK Yay., 1991, s.66.

⁹⁴**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.115.

⁹⁵Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Metinleri)**, C.I, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, 1953, s.559-560.

⁹⁶**ATASE Arşivi**, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 884, Dos. 18, Fih. 5, 5-3 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s.91-92 ; Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.II, İstanbul, 1973, s.438-487.

Kazım Karabekir komutasındaki Doğu Ordusu Sarıkamış'a girmiş, ayrıca, Kazım Karabekir'e Kars ve çevresinin ele geçirilmesi emri bildirilmiştir.⁹⁷

Ankara Hükümeti, Ermenilere karşı yürütülen hareketin yaratacağı tepkiyi azaltmak amacıyla diplomatik faaliyetlere başladı. Ermeni seferinin sebeplerini Moskova'ya bildirerek onlardan, Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkileri anlayan bir Ermeni Hükümeti'nin iş başına gelmesi için yardım istedi.⁹⁸ Önce Rusya'ya Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar Bey, 6 Ekim'de de Bekir Sami Bey aracılığı ile nota gönderildi.⁹⁹ Tiflis'e de bir heyet gönderilerek diplomatik faaliyetlere başlandı. Gürcü Dışişleri Bakanlığı'nca da Ankara'ya bir nota gönderildi. Bu notada Ardahan, Artvin ve Batum'u içine alan Gürcü sınırının aşılması istenmekteydi.¹⁰⁰ Ankara Hükümeti bu isteğe olumlu yanıt vererek, iki gün sonra Kazım Bey'i Tiflis elçiliğine atadı.¹⁰¹ Böylece Gürcistan'ın tarafsızlığı da sağlandı.

Ekim 1920'de TBMM Hükümeti'nin Gürcistan (Tiflis) mümessili (temsilcisi) olan Kazım Bey; 13 Kasım 1920 Cumartesi günü Tiflis'e gelerek, Sovyet Hükümeti ile kurulan siyasi ilişkilerde, Gürcistan ve Ermenistan Hükümetleri katında diplomatik temsilci görevini yürütmeye başladı.¹⁰² Ankara'dan Rus Hükümeti'ne iletilmesi için Mustafa Kemal Paşa tarafından, Gümrü'de Türk Delegeleri Başkanlığı yapmakta olan Kazım Karabekir Paşa, Bakü'de Türk Temsilcisi Memduh Şevket Bey ve Tiflis Temsilcisi Kazım Bey'e çekilen telgrafta; Ruslara karşı ortaya çıkan, İtilaf Devletleri ile anlaşmaları, Azerbaycan'ın Türkiye'ye bırakılması ve Kafkasya'da Bolşeviklere karşı bir cephe kurulacağı yolundaki haberlerin yalanlanması istendi.¹⁰³ Ankara Hükümeti, Ermeniler ile 3 Aralık 1920'de imzalanan

⁹⁷**Türk İstiklal Harbi**, C. III, **Doğu Cephesi**, Ankara, 1965, s.303.

⁹⁸Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C.III, Ankara, TTK Yay., 1995, s.235.

⁹⁹Cebesoy, **a.g.e.**, s.92-93.

¹⁰⁰**Türk İstiklal Harbi**, C. III, **Doğu Cephesi**, Ankara, 1965, s.177 ; Tengirşenk, **a.g.e.**, s.185-188.

¹⁰¹Sarıhan, **a.g.e.**, s.235.

¹⁰²**A.e.**, s.281 ; "Kazım Dirik Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643 ; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.36 ; Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru**, Ankara, Goloğlu Yay.,1971, s.47; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 114-116 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.116.

¹⁰³Sarıhan, **a.g.e.**, s.304.

Gümrü Anlaşması ile Ermenistan sorununu istediği şekilde halletmiş oldu.¹⁰⁴ Anlaşma ile birlikte; Kars, Sarıkamış, Kağızman, Iğdır Türk topraklarında kaldı. Gümrü ise Ermenistan'a terk ediliyordu. Müslüman ve Ermeni halkı eşit sayılacak, diplomatik ilişkiler, telefon ve telgraf ulaşımı kurulacak, savaş tazminatı istenmeyecek, Sevr Antlaşması tanınmayacaktı. Anlaşmanın iki ay içinde onaylanması umuluyordu.

Ermenistan sınır sorununun çözülmesinden sonra Rusya ile siyasi ilişkiler hız kazandı. Türkiye'nin ilk Moskova Büyükelçisi olarak Ali Fuat Paşa 21 Kasım 1920 tarihinde bu göreve atandı.¹⁰⁵ Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa, Yusuf Kemal Bey başkanlığında bir heyetin Moskova'ya gitmesini de istedi. 7 Aralık'ta Moskova'ya gidecek heyette, Yusuf Kemal Bey, Dr. Rıza Nur ve askeri danışman olarak da Saffet (Arıkan) Bey vardı.¹⁰⁶

TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile çatışma olması halinde, Batum'u almak ve sınır sorununu çözüme bağlamak için Gürcistan'ı tampon bölge biçimine getirmeyi amaçlamakta idi.¹⁰⁷ Nitekim, Gürcülerin tarafsızlığını isteyen Ankara Hükümeti, 21 Ekim 1920'de bir nota göndererek Batum'un işgalini protesto etti. Ermenilere yönelik hareketin Gürcülerle bir ilgisinin olmadığını ve istenmesi halinde dostluk kurmak için heyet göndermeye hazır olduklarını bildirdi. Ardından da Albay Kazım Bey'in başkanlığında bir diplomatik heyeti Gürcistan'a yolladı. Bu esnada Rusya'nın, Azerbaycan'ı, Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı Bolşevikleştirme çabasına girmesi nedeniyle, Batı'dan yardım alamayan Gürcistan, Batum meselesinden dolayı bozulan ilişkileri düzeltmek için, çaresizlik içerisinde, TBMM Hükümeti'ne elçiler gönderdi. Gürcistan, ülkesinin bazı bölgelerini özellikle Batum'u Sovyet işgalinden kurtarmak için, buraların Türkler tarafından geçici olarak işgal edilmesini teklif etti.¹⁰⁸

¹⁰⁴Anlaşma Metni İçin Bkz. **Türk İstiklal Harbi** , C. III, **Doğu Cephesi**, Ankara, 1965, s.225.

¹⁰⁵Tengirşenk, **a.g.e.**, s.154-195.

¹⁰⁶Cebesoy, **a.g.e.**, s.101-103-122.

¹⁰⁷Selahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", **Belleten**, XLI-164, 1977, s.720.

¹⁰⁸Selahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, TTK Yay., 1987, s.19.

Tiflis'teki Türkiye Temsilcisi ve Elçisi Kazım Bey'den Karabekir Paşa'ya gelen bilgiye göre, Gürcülerin yardım talebi; "Menşevik Gürcüler, Bolşeviklere karşı Ankara Hükümeti'nin himayesini istemekte ve Ruslarla Ermenilerin hareketını Türkiye'nin durdurmasını rica etmektedir" anlamına gelmekte idi. Kazım Karabekir'in verdiği bilgi çerçevesinde, Ankara Hükümeti, Kazım Karabekir'e Bolşevikler'e karşı saldırıya geçmesi için hazırlanmasını emretmekte idi. Bu esnada 11. Kızılordu 3. Tümeni, Azerbaycan-Gürcistan sınırında saldırıya geçti. Gürcüler ise geri çekilmeye başladı.¹⁰⁹ 6 Mart'ta Gürcü elçisinin; Batum, Ahıska, Ahılkelek bölgelerinin Türkler tarafından işgal edilmesini istediği anlaşılınca, Ankara Hükümeti askeri harekate kesin karar verdi.¹¹⁰

Sovyet güçlerinin Şubat 1921'den itibaren Gürcistan'ı işgale başlaması üzerine Ankara Hükümeti, 22 Şubat'da Gürcü Hükümeti'ne bir nota göndererek, Brest-Litovsk Anlaşması ile, Türkiye'ye verilen ve hâlâ Gürcülerin elinde bulunan Artvin ve Ardahan'ın iade edilmesini istedi.¹¹¹ TBMM Hükümeti'nin sert tutumu karşısında Gürcüler istenilen şartları kabul ettiler; Ardahan ve Artvin Türklere bırakıldı. Ardından Batum'un geçici olarak işgali, TBMM Hükümeti'nce önce reddedilmişse de Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu, Sovyet ordusunun Batum'a yaklaşmasından bir hafta önce 11 Mart 1921 tarihinde Batum'u kayıtsız şartsız işgal etti. Bu sırada devam eden Moskova görüşmeleri nedeniyle Moskova Hükümeti'ne, "İşgal edilen bölgelerde Gürcü idaresinin devam edeceği, işgalin askeri olduğu, Ruslara karşı bir Türk-Gürcü ittifakı olmadığı, bununla beraber Batum'un Misak-ı Milli içinde olduğu" Türk Hükümeti tarafından bildirildi. 8 Mart 1921 tarihinde Ahıska, Türkler tarafından işgal edilmiş; bunu 11 Mart'ta Batum, 14 Martta Ahılkelek'in işgalleri izledi.¹¹²

¹⁰⁹Sarıhan, **a.g.e.**, s.410 ; Karabekir, **a.g.e.**, s.863 ; Yerasimos, **a.g.e.**, s.214.

¹¹⁰Cebesoy, **a.g.e.**, s.151 ; Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, C.I, 2.bs., Ankara, Kent Basımevi, 1981, s.35.

¹¹¹Karabekir, **a.g.e.**, s.880-881 ; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 8, Ankara, 1945, s.425.

¹¹²Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s.36 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s.151-152.

Türk ordusunun Batum'a girmesinden sonra, Gürcistan Hariciye Nazırı, Askeri Vali ve Mümessili Albay Kazım Bey'e 10 Mart 1921 tarihli ve 1872 numaralı Tiflis'ten gönderilen mektup aracılığı ile kendisinden işgal hakkında bilgi talep etti:

“Askeri birliklerinizin Batum bölgesine girdiklerine dair bu belgeleri aldık. Temsil ettiğiniz hükümetinize Gürcistan Hükümeti tarafından yapılmış olan teklif size zamanında tebliğ edilmiş idi. Bu teklif, Batum bölgesinin ve Ahılisk (Ahıska) ve Ahalkat (Ahılkelek) mahallerinin, Gürcistan'ın bu bölgeler üzerindeki hükümlerinin ihlal edilmeksizin ve bu hâlin gerçekte Gürcistan Hükümeti'nin Bolşeviklere karşı mücadelesine devamına mani olmayacak bir surette Türk askeri birlikleri tarafından işgal edileceği prensibine dayanmakta idi. Zira bu mücadele yalnızca bitmiş olarak mülahaza edilemeyeceği gibi, bu harbin neticesini tayin edecek daha umumi muharebeler vuku bulacaktır. Binaenaleyh, Türk askeri birliklerinin işgali bu şartların kabulü ile mi yoksa başka sebeplere binaen mi yapıldığının lütfen tarafıma bildirilmesini istirham ederim.”¹¹³

Albay Kazım Bey, Türk ordusu Batum'u işgal ettiği zaman bu kuvvetlerin başında bulundu. Batum'da Türk idaresinin tesisinden sonra Ruslar buraya bir süvari tümeni ile yürüyüşe geçti. Ancak, Albay Kazım Bey, Gürcistan'daki durum, tutum ve faaliyetleriyle ilgili Kazım Karabekir Paşa'yı aralıksız olarak bilgilendirmekte idi.¹¹⁴ Gürcü Hükümeti, Rus saldırısı başlayıncaya kadar TBMM Hükümeti'nin Batum ve diğer Gürcü topraklarındaki varlığını tanımamıştı. 17 Mart günü Menşevik Hükümeti, Batum'un Türk ordusu tarafından işgalinin ardından bölgeyi terk etmişti.¹¹⁵ Böylelikle Türk ordusu Batum'a girmiş, Albay Kazım Bey'in işgal ettirdiği hükümet konağında olaylar çıkmışsa da aynı gün çıkan çatışmayla dağıtılmıştı. Kazım Karabekir olayı şöyle anlatmaktadır:

“17-18 Mart gecesini Kazım Bey; Batum'da Türk Hükümeti'ni teşkil ediyor; aynı zamanda Bolşevik olan halk da kendi idarelerini (refkom) teşkil ediyorlar.

¹¹³Orhan Dirik, *a.g.e.*, s.31.

¹¹⁴ATASE Arşivi, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 13302, Dos. 759, Fih. 111.

¹¹⁵Sarıhan, *a.g.e.*, s.453.

Sefaretimizi muhasara ile müsademeye kalkıyorlar, bir zabitemiz şehit oluyor. Kıt'alarımızın tabyalarını işgal ediyorlar.”¹¹⁶

Gelen telgraflar ve haberlerde, İngiltere'nin desteği ile Gürcülerin Batum'un boşaltılmasını istediği, olayların giderek büyüdüğü hatta zenginlerin mallarının yağma edildiği, Baruthane Kışlası'ndaki müfrezeyle saldırı olduğu, bu nedenle de Çoruh nehri civarındaki müfrezeyle katıldıkları, Gürcistan'da olaylar meydana gelirken Moskova Sözleşmesi'nin imzalandığı ve Afganistan ile de anlaşma yapıldığı bildirilmekteydi. Bu olaylar esnasında II. Kızıl Ordu Devrimci Asker Komitesi Başkanı Orjonikidze, Batum'un işgalinden dolayı Kazım Karabekir'i protesto ediyor ve Türkiye'ye silah sevkiyatının durmasını istiyordu. Sonuçta, Albay Kazım Bey, Gürcü saldırısı sonunda şehri terk etmek zorunda kalıyordu.¹¹⁷

16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması ile, Ahıska, Ahılkelek ve Batum boşaltılmış; burada kurulmuş olan sivil idare kaldırılmış, TBMM Hükümeti'nin Gürcistan Temsilciliği'ni yapmış olan Kazım Bey, müfettişliğin ve idarenin lağvedilmiş olması nedeni ile, Batum'u terk etmiş ve önce Trabzon'a, ardından da İstanbul'a geçmiştir.¹¹⁸

Dr. Rıza Nur, Kazım Bey'in elçilik görevine getirilişini ve bölgedeki faaliyetlerini şöyle anlatmaktadır: “Tiflis'teki mümessilimiz Mustafa Kemal'in adamı Arnavut Kazım, Gürcüler ile beraber harp esnasında Gürcü başkumandanın yanında harp ediyor. Gürcü askeri pek kıymetsiz bir askerdir. Miktarları kafi olduğu halde kaçıyorlarmış. Gürcü kumandanı, Kazım aman bana iki tabur Türk askeri getirin, Rusları tepeleyeyim dermiş. Kazım da buna teşebbüs edermiş. Nihayet Ruslar önünde Kazım, Gürcü ordusuyla Batum'a kadar ri'cat etmiş. Oradan Türkiye'ye geçmiş. Yine kabahatli değil. Nasıl ki Erzurum'da kabahatli değildi.

¹¹⁶Karabekir, a.g.e., s.920-932 ; Tevetoğlu, a.g.e., s.124-126.

¹¹⁷Sarıhan, a.g.e., s.453.

¹¹⁸**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.115; Sarıhan,; a.g.e., s.468.

Tiflis'e mümessil yapılmıştı. Bu sefer Mustafa Kemal derhal onu Türkiye'de mühim bir memuriyete tayin etmiştir.”¹¹⁹

Ateşkesin imzalanmasından sonra İstanbul'a gelen Albay Kazım Bey'e görevi esnasında suikast girişiminde bulunulmuştur. Kazım Bey suikast girişimini Aralık 1921'de aldığı kendi notlarından şu satırlarla anlatır:

“Kızıldordu ve Gürcistan muharebesi esnasında bütün sefaretlar Tiflis'ten Kütayis ve Batum'a çekilmişlerdi; yalnız Türk (Miralay Kazım Bey) ve Alman sefirleri kalmışlardı. O sırada teröristler tarafından şahsıma tertip olunan suikasti ilk olarak Ermenistan Merkezi Türk Mümessili (Temsilci) haber almış ve Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendi makine başında, Gürcü Hariciye Nazırını makine başına çağırarak muhabere etti. Hükümet ertesi gün altı Gürcü ve Ermeni teröristi Kütayis'e nefyetmişti (sürgüne gönderilmişti). Bunu Türkiye Ajansı ve cihan (dünya) matbuatı (basın) neşretti (yayınladı). Bu, Türk Mümessilinin Ermeni muhalif matbuata karşı olan hareketine veyahut Türk ve Rusların aralarını açmak için kurulmuş bir gizli siyasete atfolundu (mal edildi)”¹²⁰

VI. Batı Anadolu Menzil Müfettişliği (Konya)

Büyük Millet Meclisi'nin olağanüstü yetkili temsilcisi olarak Gürcistan Hükümeti ile görüşmeleri sürdüren Albay Kazım Bey, Kuzey Kafkasya temsilciliğine gönderilen Albay Bekir Sami Bey ile Selahattin (Yurtoğlu) Bey, bu hükümetin özerkliğini yitirmesinden dolayı Trabzon'a geri dönmüştü. 1 Nisan 1921'de Milli Mücadele için görev isteğinde bulunması üzerine Ankara'ya çağrılarak Milli Savunma Bakanlığı emrine alındı ve daha sonra Konya'ya Menzil Müfettişi

¹¹⁹Rıza Nur, **Hayat ve Hatıralarım: Rıza Nur, Atatürk Kavgası**, İstanbul, İşaret Yay., 1992, s.165.

¹²⁰Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.38.

olarak atandı.¹²¹ İnönü Muharebelerinden hemen sonra teşkil edilen Menzil Müfettişliği'ne atanan Manastırlı Kazım Bey Sakarya Savaşı sırasında orduyu güneyden besleyen teşkilatın başında da bulunmuştu.¹²²

Merkezi Konya'da olan Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne, 10 Mayıs 1921 tarihinde 3500 kuruşa tayin edilmiş¹²³ olan Albay Kazım Bey'e, Savunma Bakanı tarafından 30.06.1921 tarihinde de kolordu komutanlığı yetkisi verilmişti.¹²⁴ Kurtuluş Savaşı'nın en zor günlerinde müfettişliğini Kazım Bey'in yaptığı Menzil Teşkilatı'nın düzenli ve çok çalışması sayesinde ordunun hemen hemen bütün ihtiyaçları karşılanmıştı.

O yıllarda ikmal işlerini onun kadar beceriyle, üstün nitelikle yapana nadiren rastlanırdı. O, bu işte uzman ve atılımcı idi. Sakarya Muharebeleri sırasında orduya kaşar peynirine varıncaya kadar her şey sağlanıyordu. Besin düzenli idi. Alınan Yunan esirlerinden ilk söz olarak "Bir lokma ekmek" dedikleri düşünülürse bu mesai daha kolaylıkla takdir olunabilir. O, Konya'daki ambar, fabrikalar, malzemeler ve eşya yapım evleri ve nakliye kolları ile Batı Cephesi Komutanlığı personelinin sevgisini kazanmıştı.¹²⁵

Kazım Bey'in Menzil Müfettişliği'nde yapmış olduğu hizmetleri Yazar Ahmed Emin Yalman şöyle anlatmaktadır:

"Cephe gerisi levazım merkezi haline getirilen Konya Levazım Teşkilatı'nın başında bulunan Albay Kazım, işleri düzene koymak için günde 20-22 saat çalışmış ve hasta düşmüştü. Görüşmemizde düşünülmesi gereken şeyin yorgunluğu ve

¹²¹Akif Erdoğan, **Tarih Yazıları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2006, s.491 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.40; Hayri Orhun, 'v.d', **a.g.e.**, s.542 ; Cebesoy, **a.g.e.**, s.102-103.

¹²²Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.127.

¹²³"Kazım Dirik Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643, Belge No:3 ; **Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri**, Seri No:12, Ankara, Genelkurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yazıları, Atatürk Serisi, Genelkurmay Basım Evi, 1981, s.11 **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.116 ; Soyer, **a.g.e.**, s.142 ; **ATASE Arşivi**, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 1996, Dos. 1185, Fih. 47.

¹²⁴"Kazım Dirik Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643 ; **ATASE Arşivi**, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 4943, Dos. 1194, Fih. 150.

¹²⁵Soyer, **a.g.e.**, s.142.

hastalığı değil, askerlerin noksanlıklarının tamamlanması olduğunu söyledi... Kazım Bey'in Konya'daki vazifesi esnasında her iş için ehil adamlar aranmış, bulunmuştu. Mesela Nalcılık Mektebi'nin başına uzun müddet Bavyera'da fenni nalbantlık öğrenmiş bir subay getirilmişti. Debbagħhaneleri de (sepi yeri) Almanya'da tecrübe görmüş uzmanlar idare ediyordu. Kıtaların musiki ihtiyacı da unutulmamıştı Top tamir atölyesi de çok dikkat çekiyordu. İşgal kuvvetleri tarafından kamaları sökülerek kullanılamaz hale getirilen topları çalışır hale getirmek için demiryollarının rayları sökülüyor ve top kamasına çevriliyordu... Eskiden malzemeler hazır ve hariçten gelirken, şimdi gelmeyen birçok malzeme Konya'da, nice yokluklar içinde yeter sayıda üretiliyordu"¹²⁶

Konya milletvekili Vehbi Bilgin, tahsil yıllarında okullarını ziyaret eden Albay Kazım Bey'in, Milli Mücadele'nin kazanılacağını ve gençliğin, milli heyecan ile inancını tazelediğini söylediğini belirtir. Birinci İnönü zaferi dolayısıyla yapılan törende öğrenciler geçerken aralarında bulunan Vehbi Bilgin'i ve arkadaşlarını tanıyarak kollarından tutup onlara şöyle demişti:

"Gördünüz mü çocuklar? Dediklerim çıkıyor. Zafer bizimdir ve bizim olacaktır" Vehbi Bilgin, bu olayı hayatı boyunca unutamadığını dile getirmiştir. Kazım Bey hakkındaki fikirlerini de şu cümlelerle anlatır: "Demek ki o, milli inkılap ve ülkünün hakiki ve riyasız bir yolcusu olduğunu daha o zaman ispat etmişti. General Kazım, milletin unutamayacağı büyüklerden biridir"¹²⁷

Konya'da öğretmen olarak vazife yapan Hilmi Erdim ise Kazım Bey hakkında şunları söylemektedir:

"Karargahını istasyon yanındaki jandarma okulunda kurmuştu. Afyon cephesinde çarpışan ordunun iaşesini ve sair bütün ihtiyaçlarını o temin ediyordu. İşte bu buhranlı günlerde bile okulların ihtiyaçlarına da cevap vermekte gecikmiyordu... Konya Lisesinde ihtiyaç sahibi öğrencilerin elbise ihtiyacını

¹²⁶Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, C.I, İstanbul, Rey Yay., 1970, s.760-761.

¹²⁷Afif Evren, **Konya İçin**, Konya, Babalık Basımevi, 1944, s.34-35 ; Soyer, **a.g.e.**, s.109.

karşılama için Kazım Dirik tarafından kurulan askeri elbise imalathanesinde, bu ihtiyaçlar giderilebilirdi. Bu nedenle yanına giderek ziyaret maksadımı anlattım. Bu sırada iki mebus daha Paşa'yı ziyarete gelmişti... İstiklal Savaşının bütün şiddetiyle devam ettiği bu günlerde, ordu Sakarya'ya kadar çekilmişti. Ülkenin içerisinde bulunmuş olduğu durum misafirlerin yüzüne bir karamsarlık olarak yansımıştı ki Paşa Anadolu haritasının başına geçti ve askeri hareket hakkında izahat verdi: Bütün askeri hareketin, Türk ordusunun bir planı olduğunu ve bu hareketin yüzde yüz zaferlerimizle neticeleneceğini o kadar inanan ve bilen bir adam sıfatıyla anlattı ki ziyarete gelenlerin dahi gözleri ışıklandı. Paşa'nın yanından neşe ile çıktılar. Ardından bana dönerek: "İnsanlar kafalarıyla ölçülür; kıyafetleriyle kabul edilir" dedi. "Binaenaleyh bu çocukların elbiselerini diktirmek bizim borcumuzdur" diye de ilave etti. Hakikaten 15 gün sonra bizim 50 çocuğumuzun elbiseleri askeri imalathanede, hem de özenilerek yapılmıştı"¹²⁸

Kazım Bey'in Konya'daki Menzil Müfettişliği döneminde Babalık gazetesi başmuharriri olan Afif Evren'in Nalbant Okulunun açılışına dair izlenimleri şöyledir:

"1 Nisan 1922, Atatürk'ün Konya'ya ikinci gelişleri... İşte bu tarihte (miralay Kazım Bey) General Kazım Dirik, Konya'da Menzil Müfettişi'dir. İstiklal ve Hürriyet Mücadelemizin uğrunda hararetle faaliyetler sarf edenlerinden biridir. 2 Nisan 1922 Pazar günü, Askeri Nalbant Mektebi'nin şahadetname tevzii merasimi (diploma dağıtma töreni) vardır. Başkumandan Mustafa Kemal, Saman Pazarında han olarak yapılmış bir binadaki Mektebi şereflendirmiştir. Konya'nın belli başlı şahsiyetleri ve yanlarında Rus Şuralar Cumhuriyeti Mümessili Aralov ve Azerbaycan Hükümeti Mümessili İbrahim Abilof yoldaşlar vardır. Bahçeye çadırlar kurulmuş, bayraklar ve halılarla süslenmiş... Menzil müfettişi (Kazım Bey), mektep (okul) müdürünü takiben kürsüye gelerek müessesenin tarihçesi hakkında malumat (bilgi) veriyor. Ve sözlerini çelik gibi bir inançla şöyle bitiriyor: ...İşte Cenab-ı Hakk'a istinat eden azim ve irade-i milliyemizin hazırladığı o pek yakın mükafat gününde, bu sanat müessesesi, yerini milli sermayeye terk edecektir. Sanata muhtaç ve pek teşne

¹²⁸Soyer, a.g.e., s.100-101.

olan memleketimiz, inşallah, asırların icap ettirdiği veçhile bundan sonra kol ve bilekle değil, makine ve elektrik cereyanı ile bütün kuvvetlerini tanzim etmiş olacaktır.”¹²⁹

Kazım Bey’den sonra söz alan Mustafa Kemal açılışta yapmış olduğu konuşmada:

“Miralay Kazım’ın Milli Mücadelede ve inkılap hayatımızdaki unutulmaz hizmetlerini sayıp dökmeme ne hacet... Hayatı, ateşli bir mesai ve inkılap aşkının gerçekten dirik hamleleriyle doludur. O, milli davaya ilk inananlardan ve ileri atılan vatanperverlerden biriydi”¹³⁰ diyerek sözlerini bitirmiştir.

Mustafa Kemal, Konya’daki Nalbant Okulu ile ilgili düşüncelerini, 2 Nisan 1922 Pazar günü almış olduğu notlarına şöyle kaydetmiştir:

“...Nalbant mektebi ve nal mih imalathanesinin gezilmesi... Şüphe edilemez ki ordunun her türlü levazımatı (araç-gereç), nalı, mihı yine bu ordunun bu heyetle efradı eliyle, emeğiyle yapılırdı. Elbette ecnebi sanatkarlarına sipariş edilmezdi. İşte bu Türk orduları bütün Avrupa’yı şarktan garba kadar istila eylemişlerdi”¹³¹

Batı Anadolu Menzil Müfettişi Kolordu Komutanı Albay Kazım’ın Konya’daki çalışmaları ve başarıları hakkında, bu yıllarda Ankara’da bulunan Rus Temsilcisi Semyen İvanoviç Aralov gördüklerini şöyle anlatmaktaydı:

“...Mustafa Kemal bana dönerek: Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, kalkıp bir başka okula, Nalbantlık Okuluna gideceğiz, dedi. Oraya gitmeye söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size meseleyi anlatacağım. Nalbantlık Okulu nedir? Mustafa Kemal heyecanla bunu anlatmaya başladı. O devirde Anadolu’da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları Rum, Ermeni gibi sanatkarlar nallıyorlarmış... Şimdi Rumlar

¹²⁹Ihsan Kayseri, **Atatürk ve Konya**, Konya, Arı Basımevi, 1981, s.14.

¹³⁰Evren, **a.g.e.**, s.34-35.

¹³¹Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III**, Çev. Nurşen Gök, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, 1994, s.169.

Türklerle savaş halindeydiler. Ermenilerle dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, Ordu'da, kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı. Okul binası nal biçiminde idi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı... Okulun duvarları şu dövizlerle örtülmüştü: 'Çalışanları Tanrı Sever', 'Çalışmak İbadettir', 'İlkin Çekiç ve alın teri sonra eğlence', 'İşçinin teri kutsaldır' Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı konuşmasında, okulda, ordu için, özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirildiğini söyledi. Bugün ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu... Daha sonra Batı Cephesi Levazım Müdürü Kazım Bey konuştu. Kazım Bey, Menşevikler zamanında Türkiye'nin Gürcistan Elçiliğini yapmıştı. Kazım Bey, ordu levazımınca kurulan okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti”¹³²

Mustafa Kemal'den sonra kürsüye gelen Aralov yapmış olduğu konuşmayı anılarında şöyle nakleder: “Konuşmamda Nalbantlık Okulu'nu, bağımsızlığını işleyen ve İtilaf Devletlerine boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmaya biz çağırıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine: “Senin nalladığın at, soylu Türk ordusu ile birlikte İstanbul'a giren ilk at olsun !” dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de “Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at olsun!” dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.”¹³³

¹³²Semyen Ivanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967, s.107.

¹³³A.e., s.108.

Albay Kazım çabalarıyla gerçekleşen bu çalışmalar için Rus Temsilcisi S. İ. Aralov fikirlerini şu şekilde ifade eder: “Harp sanayi fabrikasında ve otomobil tamir atölyelerinde çalışan işçi, subay ve erlerin gösterdikleri enerji ve fedakarlıkların hakkını vermek gerekir. Korkunç fukaralıklarına ve en gerekli şeylerin eksikliğine rağmen bu müesseseler, postal, elbise, tüfek, kılıç yapımında orduya elle tutulur bir yardım yapmakta idiler”¹³⁴

Rus temsilcinin aktardığı gibi Albay Kazım, görevi sırasındaki olanaksızlıklar içinde bile vatani ve milleti için cansiperane çalıştığını, o hayret verici teşkilatçı azminin yararlarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu konuda özellikle Rusların dost görünmesine karşın Mustafa Kemal Paşa'nın cephe gerisini onlara gezdirmekle, Albay Kazım'ın faaliyetlerindeki başarısı ve ordunun iaşe ve teçhizat hususundaki yeterliliği ve teşkilatlı yapısını göstermeyi hedeflemiştir. Mustafa Kemal, “Benim kuvvetim İzmir’i de İstanbul’u da kurtarmak için kafidir”¹³⁵ sözüyle Konya gezisinin amacını da ortaya koymuştur. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Bey; M. Kemal Paşa tarafından daha önce terfi ettirilince, “Bu hak Kazım Bey’indir. O, Konya’da kurduğu Nal ve Mıh Atölyesinde imal ettiği nalları zamanında bana yetiştirmeseydi Büyük Taarruzu güç gerçekleştirebilirdik”¹³⁶ diyerek Kazım Bey’in yaptığı vazifenin önemini açıkça ortaya koymuştur.

Kazım Bey, Menzil Müfettişi olarak bulunduğu sürede, gerek Sakarya Savaşı ve gerekse Büyük Taarruz sırasında ordunun yiyecek, araç ve gereç ihtiyacının karşılanması için durup dinlenmeden çalışmıştır. Büyük Taarruz bittikten sonra, 28 Kasım 1922’de Batı Menzil Müfettişi Kolordu Komutanlığı yetkisiyle Milli Savunma Bakanlığı Sevkıyat ve Nakliyat Müdürlüğü görevini de yerine getirmiştir.¹³⁷

¹³⁴A.e.

¹³⁵Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922**, İstanbul, İnsel Yay., 1970, s.317.

¹³⁶Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.41.

¹³⁷**ATASE Arşivi**, Kol. İstiklal Harbi, Kls. 7471, Dos. 1692, Fih. 52 – 1, 2, 3, 4, 5, 6.

Zaferin kazanılmasında büyük katkıları olmuştur. Bütün yoksunluklara rağmen, Kazım Bey'in müfettişliğini yaptığı Menzil Teşkilatı, ordunun hemen hemen bütün ihtiyaçlarını karşılıyordu.¹³⁸

Zaferin kazanılmasından sonra 26 Eylül 1923 tarihinde Siirt'teki II. Tümen Komutanlığı'na nakli olup, ardından Tümen Komutanı iken Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilmiştir.¹³⁹ Terfiden dolayı aylığı 4500 kuruş olarak tespit olunmuştur.¹⁴⁰

VII. Siirt Vali Vekilliği

Kazım Bey, İstiklal Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra, 26 Eylül 1923'te Siirt'teki II. Fırkanın (Tümen) komutanı oldu. Siirt'te bulunduğu sırada askerlik vazifesi ve "Bitlis Cephe Kumandanlığı" ile birlikte Bitlis Vali Vekilliği yaptı.¹⁴¹ Ayrıca Kazım Bey, 1923'ten 1925 Şubat'ına kadar Şark'ta Şeyh Sait Harekatı'nda komutan olarak görev almıştı.¹⁴²

¹³⁸“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643 ; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.39;

¹³⁹**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.116; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.40.

¹⁴⁰Tevetoğlu, **a.g.m.**, s.116 ; Soyer, **a.g.e.**, s.142 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.127 ; Aldan, **a.g.e.**, s.374 ; Hayri Orhun 'v.d'., **a.g.e.**, s.540.

¹⁴¹Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.127.

¹⁴²Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.46-47.

Kazım Bey, Siirt'teki görevi sırasında yaptığı hizmetler ile kendini gösterdi. Nitekim, bu ilde yaptığı hizmetlerini oğluna yazdığı 23 Haziran 1924 tarihli mektubunda şöyle anlatmakta idi:

“Ben burada dört aydan beri başlattığım ve mühim bir nüfuz ve mihnet sayesinde başardığım 55 kilometrelik ve dört mühim nehri aşarak gelen büyük bir yolun tamir ve ıslahını ve kayaların lağımlarla izalesini ikmal ettirdim... Dicle nehrine dökülen, dört suyun geçit vermesine bağlı olan yol, ıslah, tevzi ve ikmal edilince Diyarbakır buraya iki buçuk konakta ve otomobille 7 saatte kat edilebilecek derecede yaklaşmıştır... Vilayet merkezinin Kerbela'ya benzeyen susuzluğu yüzünden herkes merkeplerle uzaklardan su getirmektedir. Ben beş aydan beri burada bunlara da sıvandım. Yedi tane büyük su kaynağının bakımlarını yaptırarak şehrin havuzlarına akıttım. 35 sene önce tıkanmış, çökmüş harabeler ve viraneler arasında kalan dağ yolları açılınca sular akmaya başladı... Vaktiyle 3-4 tas suyu ancak bulabilen halk, şimdi bütün havayicini temin ediyor. Bunun gibi kışlarımızda refah ve taharete azami surette mazhar oluyor. Vatanın bu köşesini, Türk Dicle'nin derin ve engin tarihini cidden seviyorum oğlum. Ben burada pek samimi duygularla tetkik ettim ve öğrendim.”¹⁴³

II. Tümen Komutanı olarak Siirt'te görev yapan Kazım Bey, bu çalışmalarının bir sonucu olarak, Tuğgeneral rütbesine yükseltildi.¹⁴⁴ Kazım Bey, Tuğgeneral rütbesine yükselmesinin ardından 5.11.1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya şükran ve minnetleri ile bağlılıklarını bildirmiş, Mustafa Kemal'de 6.11.1923 tarihinde Kazım Paşa'ya teşekkür ve yeni rütbesini tebrik eden bir telgrafla cevap vermiştir.¹⁴⁵

VIII. Bitlis Valiliği ve Şeyh Sait Ayaklanması

¹⁴³Soyer, a.g.e., s.20-21

¹⁴⁴“Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643, Belge No: 3.

¹⁴⁵MSB, DMA, Belge No: 755 (1,2).

Kazım Paşa, askeri görevi üzerinde kalmak sureti ile, 30 Temmuz 1924'te Bitlis Vali Vekilliği ve Bitlis Tümen Komutanlığı'na, ardından 20 Eylül 1925 tarihinde asaleten Bitlis Valiliği'ne tayin edilerek, mülki idareye geçti.¹⁴⁶

Bitlis Valiliği, daha önce Tuz Kaymakamlığı ve Siirt Vali Vekilliği görevlerini yürütmüş olan Kazım Paşa'nın idarecilik hayatında önemli tecrübeler edindiği bir dönemi temsil etmektedir. Bitlis ili ve çevresinin kalkınması için büyük çabalar sarf eden Kazım Paşa, ilin en büyük iki sıkıntısı yol ve su meselelerine çözüm bulmakla işe başladı ki, bu hizmetlerinin karşılığı olarak bugün onun adını, hala ildeki çeşitli tesislerde görmek mümkündür.¹⁴⁷

Kazım Paşa'nın Bitlis Valiliği, Cumhuriyet tarihinin en üzücü ve sıkıntılı olaylarından biri olan “Şeyh Sait Ayaklanması”nın patlak verdiği döneme rastlamaktadır. Mustafa Kemal'in Bitlis ve Bitlis'e yakın civarda Cumhuriyet'in hayatı ile alakalı gördüğü Şeyh Sait Ayaklanması'nın bertaraf edilmesinde Kazım Paşa'nın oynadığı rolün öneminin iyi anlaşılması için, ayaklanmanın nasıl geliştiğine kısaca değinmekte fayda vardır.

Şeyh Sait isimli Nakşibendi şeyhinin önderliğindeki hareketin sebebi, Cumhuriyet'e karşı dinsel tepki olarak gözükiyorsa da asıl neden, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinci çevreleri yüreklendirmesi ve Lozan Konferansında anlaşmaya varılamayan Musul sorununun kendi lehinde çözümünü isteyen İngiltere'nin faaliyetleri idi. Ayaklanma, dini mahkemeler ile hilafetin kaldırılmasını takip eden günlerde meydana geldi. Ayaklanma, inkılaplara karşı dini amaçlı ortaya çıkmış olmakla birlikte İngilizler, bölgedeki ajanları aracılığı ile propaganda yaparak durumdan fayda sağlamaya çalıştılar.¹⁴⁸

¹⁴⁶“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643, Belge No: 3.

¹⁴⁷Aldan, **a.g.e.**, s.375-376 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.127.

¹⁴⁸**Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yay., 1972, s.77-78 ; Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Hisar Matbaası, 1955, s.7 ; Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılanlar**, Çev: Nevzat Kırış-Levent Kafadar, İstanbul, İletişim Yay., 1992, s.149.

Ayaklanmanın fikir ve plan olarak organizasyonunu üstlenen Kürt Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir, hedefine ulaşmak için Şeyh Sait'i bu amaca aracı olarak kullanacaktı. Başlangıçta Kürt devleti kurmayı planlayarak, başarılı olunması halinde halifeliği yeniden ihdas ederek bir takım imtiyazlara sahip olmayı hedeflemişti. Kürtçülüğü ideoloji edinmiş bazı entelektüeller de bu menfaat kökenli ve dini karakterli hareketin potansiyelinden yararlanmayı düşünüp hareketin rengini değiştirmek istediler.¹⁴⁹

Bölgede gelişen olayları yakından takip eden Mustafa Kemal, bu sırada Bitlis Vali Vekili Kazım Bey'e gönderdiği 9 Ekim 1924 tarihli mektupta şöyle demektedir:

“Azizim Kazım Paşa, mektubunuzu aldım, arzularınıza muttali oldum. Her şey mümkündür. Fakat ilerisi için bilhassa Bitlis'e ve Bitlis'e civar mıntıkaları henüz Cumhuriyet'in hayatıyla alakadardır. Bu havalide gerek mülki gerek askeri ifa edeceğiniz müsbet ve maddi vazifeler istikbaliniz için çok kuvvetli zimam olacaktır. Gönderdiğiniz heyet bana hissiyat ilham etti. Zatiyelerinizden çok memnuniyetle bahsettiler. Hacı Musa Bey, vaziyeti güzel tetkik ve kendisini Cumhuriyet'in adaleti karşısında ibret-i misli olacak vaziyete irkâ, çare ve tedbirlerini az zamanda bulmanıza ihtizar eder. Bütün arkadaşlarla gözlerinizden öperiz efendim.”¹⁵⁰

Ayaklanma, 13 Şubat 1925'te Elazığ'ın Eğil bucağına bağlı Piran (şimdi Diyarbakır'a bağlı Dicle) köyünde beş suçluyu alıp götürmek isteyen jandarmaya ateş açılmasıyla başladı ve kısa bir sürede geniş bir alana yayıldı. 16 Şubat 1925 tarihinde Bingöl'ün Genç ilinin merkezinin ayaklanmacıların eline geçmesiyle ayaklanma, Doğu Anadolu'da; Erzurum, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Malatya, Diyarbakır, Bitlis, Muş illerine yayılarak etki alanını genişletti.¹⁵¹ Ayaklanmayı

¹⁴⁹Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yay., 1992, s.322.

¹⁵⁰Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.46.

¹⁵¹Gencer, Özel, **a.g.e.**, s.222. ; Yavuz Özdemir, “Şeyh Sait İsyanı”, **Yeni Türkiye**, Türkoloji ve Tarih Araştırmaları Özel Sayısı, Dergi No: 44, 2002, s.488.

bastırma görevi ilk olarak 2. Tümen Komutanı ve Bitlis Valisi Kazım Bey'e verildi. Kazım Paşa hemen saldırıya geçti ve 19 Şubat günü Piran'ı geri aldı.¹⁵²

Ayaklanmanın liderlerinden Cibranlı Halit, Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa, Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bitlis'te Divan-ı Harp'te yargılanmakta idi. Hacı Musa'nın kardeşi Nuh Bey'in adalete sığınma isteği nedeni ile Hacı Musa kefaletle serbest bırakıldı. Bitlis Vali Vekili ve II.Tümen Komutanı Kazım Paşa İçişleri Bakanlığına sunduğu raporunda bölgedeki duruma ve asilere ilişkin bilgi verdikten sonra, Genç'teki olaylar devam ederken Hacı Musa'nın serbest bırakılmasının asileri cesaretlendiren yanlış bir uygulama olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Kazım Paşa'nın konu ile ilgili 15 Şubat 1925 tarihli raporu aşağıdaki gibidir:

“ 1. Vatana ihanet suçundan aranan ve halen firarda olan şahısların buldukları ve dolaştıkları yerler tespit edilerek aşağıda sunulmuştur.

2. Hasnanlı Halid, oğlu ve Kerim ile kendilerine katılanlar Kuştiyan da etrafları sarılmış bir halde; yukarıda belirtilen şekilde firar eden Malazgirt hadisesi suçlularından Süleyman Ahmet, Hasnanlı ve Zirkan Mıntıkası köylerinde sabit bir şekilde olmayıp bir iki grup halinde bulunuyorlar. Hacı Musa oğlu İzzet ile..... Bakanlığın emrine bağlı olarak eşkıya ilan edilenBekir'denve Urfa, Muş Ovasının kuzeyindeki.....mıntıkasının köy ve mezralarından 14 kişiden oluşan gizlenmiş bir grup hiçbir faaliyet göstermiyorlar. Selahattin, barınma imkanı olmadığından güya baharın gelmesiyle beraber İran'a kaçacağını ima etmeye çalışsa da bu doğru değildir. Yakın günlere kadar Huyut nahiyesinin Mahbuban yönündeki köylerde dayıları tarafından saklanan Hacı Musa Bey, kardeşi Nuh Bey, Muş merkezinde Sıkıyönetim Harp Divanına bizzat kendileri gelerek hükümetin adaletinden faydalanmak istediklerini açıkça beyan etmişlerdir. Nuh Bey, kendisinin diğer isyancılar gibi olduğunu kabul etse de cesaretinin kırılmasından kaynaklanan sebepler vesilesiyle firar edip gizlendiğini beyan ediyor. Malazgirt katillerinden

¹⁵²Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, 15. bs., Ankara, Tekin Yayınevi, 1994, s.98.

¹⁵³Halil Şimşek, **Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.74-78.

Abdülbaki'den gelen mektup ve haberler bu yönde olup, bunun aksini iddia eden bir bilgi mevcut değildir. Gizlenerek Sıkıyönetim Harp Divanına çağrılan Cebranlı Miralay Halit Beyin katibi ve sırdaşı Hasnanlı Hacı.....Sıkıyönetim Harp Divanınca ikametgah verilerek kefaletle serbest bırakılmış ve kendisine herhangi bir suç isnad edilmemekle beraber kendisine güvenilmeyen ve daima gözetim altında tutulması gereken bir kişi olarak kabul edilmiş ve son günlerde isyan çıkaran Şeyh Said'in de yakınlarından.

3. Bu köylerin birbirleriyle bağlantılı olması nedeniyle tedbiri ona göre almak tabii bir gerçektir. Kış mevsiminin, bu sene yarım asırdan beri görülmemiş derecede sert geçmesinden dolayı devamlı takibat ve araştırma yapmak imkansız gibi görünse de iyi bir istihbarat ekibiyle bir takım fedakarlıklarda bulunarak, onların da akıllarına gelemeyecek ani baskınlar yapılarak kendilerini teslim olmaya zorlayan ortamı hazırlamak gereği doğmuştur.

4. İçişleri Bakanlığı..... Makamına (7 K) Erzurum, Siirt, Muş, Van vilayetlerine yazılmıştır.”¹⁵⁴

Hacı Musa, Kazım Paşa tarafından, üst makamdan aldığı emir nedeniyle serbest bırakıldı. Fakat 14 Nisan 1925'te mahkeme tarafından yeniden tutuklanarak 15 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı.¹⁵⁵

Ayaklanmanın genişlemesi üzerine Hükümet seferberlik ilan ederek 7. Kolorduyu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. 26 Şubat'ta ayaklanmacılar Hani'yi ele geçirdiler. Şeyh Sait'in Elazığ'a gönderdiği Şeyh Gökdereli Şerif, şehri direniş olmadan ele geçirdi. 24 Şubat günü Elazığ ayaklanmacıların eline geçti. Bu sırada aşiretler ve halk Şeyh Sait kuvvetlerini kuşatıp birçok ayaklanmacıyı öldürdü. 26 Şubatta asilere karşı halk ve askerlerin birlikte hareketi sonucunda, asiler, Elazığ'ı

¹⁵⁴Halil Şimşek, **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 2001, s.122-123.

¹⁵⁵Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.204.

boşaltılmaya mecbur edildi. Bu hareketin ardından askeri hareket Palu'ya doğru kaydı.¹⁵⁶

Ankara'daki siyasi faaliyetler tam bugünlerde kritik bir döneme girmiş bulunuyordu. Türk İnkılabı'nın gerçekleştirilmesini her şeyin üstünde gören Mustafa Kemal, Fethi Bey Hükümeti'nin yumuşak tutumu nedeni ile, olayın gelişmesi üzerine sertlik ve inkılap yanlısı İsmet Paşa Hükümeti'nin kurulmasını destekledi. Rauf Bey, Ali Fuat, Kazım Karabekir, Refet Bele, Cafer Tayyar İsmet Bey'e karşı çıktılar. Fethi Bey Hükümeti'nin aldığı önlemlerin yeterli olduğunu savundular. Ayaklanma'nın büyütülecek bir olay olmadığına ısrarcı oldular. 21 Şubat 1925 günü Başbakan Fethi Okyar, Meclis Başkanı Kazım Özalp ve Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplandı ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na Başbakan imzalı bir yazı göndererek, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari illeri ile Erzurum Kığı ve Hınıs ilçelerinde bir ay süre ile sıkı yönetim ilan edilmesini istediler.¹⁵⁷

23 Şubat öğleden sonra Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu toplandı. Başbakan Fethi Okyar, Meclis'te yapmış olduğu konuşmasında sıkı yönetimin ilan edildiğini duyurdu. Fethi Okyar başkanlığındaki hükümet ayaklanmanın genişlemesi ve artan baskılar üzerine 3 Mart 1925 tarihinde istifa etmek zorunda kaldı. İsmet Paşa, başbakan olarak göreve gelir gelmez, 4 Mart 1925 tarihinde "Takrir-i Sükun Kanunu"nu, Meclis görüşmeleri sonunda 22'ye karşı 122 oyla kabul edilmesinin ardından yürürlüğe koydu. Hiyanet-i Vataniye Yasası'nda bir değişiklik yaparak, dince kutsal kavramları kullanmak için örgüt kurma suçunu "vatana ihanet" olarak tanımladı. Bu kanun aynı zamanda İstiklal Mahkemeleri'nin tekrar faaliyete geçirilmesini mümkün kılmaktaydı. "Takrir-i Sükun Kanunu"nun çıkarılması ile beraber 7 Mart 1925 tarihinde birisi Ankara'da diğeri Şark Vilayetlerinde olmak

¹⁵⁶Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938), s.102-106 ; Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyamlar, Ankara, Kon Yay., 1980, s. 87-92.

¹⁵⁷Şimşek, Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK, s.108 ; Özdemir, a.g.m., s.491.

üzere iki İstiklal Mahkemesi kuruldu ve kısmi seferberlik ilan edildi.¹⁵⁸

Siyasi iradenin ayaklanmanın bastırılması için tedbirler almaya çalıştığı günlerde asi kuvvetler Lice, Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirmiş; Diyarbakır'a doğru harekete geçerek, 7 Mart 1925 tarihinde dört ayrı koldan Diyarbakır'a saldırı düzenlemiştir. Diyarbakır'ı savunmakla görevli olan General Mürsel, asilere ilk yenilgiyi 8 Mart'ta yaşattı. 8 Mart sabahı Mardin Kapısı önünde yaşanan büyük çarpışmadan sonra ayaklanmacılar Diyarbakır önlerinden çekilmek zorunda kaldılar. Şehri savunan ordu birlikleri, saldırıyı püskürterek bölgeye ulaşan yeni birliklerin desteği ile asileri takibe başladı. Diyarbakır yenilgisinden sonra Varto ve Muş'a yönelen ayaklanmacılar, Murat Köprüsü'nde hükümet kuvvetleri karşısında tekrar bozguna uğratıldılar. 26 Mart'ta asi kuvvetlerin ele geçirdikleri yerler geri alındı.

Tüm bu yaşananların ardından Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar tarafından hazırlanan Tenkil (bastırma, tepeleme) Harekatı bütün hız ve şiddetiyle başladı. Maden, Hani, Pulu ve Çapakçur, hükümet kuvvetlerinin eline geçti. Varto'nun güney bölgesinde bulunan Şeyh Sait ve diğer ayaklanma liderleri, askeri birlikler tarafından etrafı sarılınca kaçamayacağını anlayarak Abdurrahman Paşa (Çarpuh) köprüsünde 35. Alay 2. Tabur'un 2. Bölüğüne (Bölük Komutanı Osman Nuri Koptagel) teslim oldu.¹⁵⁹

13 Şubat 1925'te başlayan ayaklanma 15 Nisanda liderleri Şeyh Sait'in yakalanmasıyla her tarafta başsız kalan asiler yer yer teslim oldular ve ayaklanma 31 Mayıs 1925 tarihinde tamamıyla son buldu.¹⁶⁰

Ayaklanma'nın bastırılmasından sonra 7 Mart 1925 tarihinde kurulan mahkemelerden birisi olan Diyarbakır'daki İstiklal Mahkemesi'nin vereceği idam

¹⁵⁸**Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.190 ; Selahattin Çetiner, **Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği**, Ankara, Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı Yay., 2003, s.197-198 ; **Milliyet**, 4 Kasım 1996 ; Işıl Çakan, **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yay., 1999, s.350-353 ; Mim Kemal Öke, **Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., 1992, s.158.

¹⁵⁹**Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s.136-140 ; Şimşek, **Şeyh Sa'id İsyamı ve PKK**, s.120-126.

¹⁶⁰Gencer, Özel, **a.g.e.**, s.224 ; Özdemir, **a.g.m.**, s.494 ; Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.103.

cezaları, durumun aciliyeti ve önemi göz önünde bulundurularak, Meclis tarafından onaylanmadan uygulanacaktı. 13 Nisan 1925'te Diyarbakır'da göreve başlayan mahkeme, 'İsyan Bölgesi İstiklal Mahkemesi' adı verilerek görev yaptı. Şark İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na Mazhar Müfit Bey (Kansu), savcılığına Süreyya Bey (Örge Evren), üyeliklerine ise Ali Saip Bey (Ursavaş), Avni Bey (Doğan) ve Lütfi Müfit Bey getirildi.¹⁶¹

İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılama sonunda bölgedeki tekke ve zaviyeler ile ayaklanma ile bağlantıları tespit edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubeleri kapatıldı (25 Mayıs 1925). 3 Haziran'da parti, Bakanlar Kurulu kararı ile tamamen kapatılarak tek partili döneme girildi.¹⁶²

Karşı ihtilalin asıl tertipçisi Seyit Abdülkadir ve arkadaşlarının Diyarbakır'daki Şark İstiklal Mahkemesi'nde 14 Mayıs'tan 23 Mayıs 1925'e kadar devam eden yargılanmaları sonunda; Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kemal, Fevzi, Kör Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahdi'nin idamına; Cemil Paşa Zade Ahmet, İlyas ve Nafiz'le dört adamlarının beratına; Nakip Bekir Sıtkı'nın Şeyh Sait'le birlikte mahkeme edilmesine... karar verildi. 27 Mayıs 1925 sabahı ölüm cezasına mahkum olanlar asılarak idam edildiler. Şeyh Sait ve arkadaşlarının yargılanmasına 26 Mayıs 1925'te başlandı. Aralıksız 27 Haziran 1925'e kadar devam eden yargılanmaları sonunda verilen karar 28 Haziran da kendilerine tebliğ edildi. İdam mahkumları 28 Haziran 1925 gece yarısı Diyarbakır'da Dağ kapı dışındaki futbol sahasında asılarak idam edildi.¹⁶³

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin karşılaştığı ayaklanma niteliğindeki bir hareket olan Şeyh Sait Ayaklanması 1925 yılında "Cumhuriyet yıkılsın", "Yaşasın Sultan, Halife", sloganlarıyla halkı kışkırtarak, ciddi bir tehdit oluşturmuş, Türk devletinin ekonomik gelişmesine ağır bir darbe indirmiş ve büyük bir insan kaybına sebep olmuştu.

¹⁶¹Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1982, Şimşek, **Şeyh Sa'id İsyamı ve PKK**, s.342 ; s.111-112 ; Kalafat, **a.g.e.**, s.173 ; Çakan, **a.g.e.**, s.351.

¹⁶²Aybars, **a.g.e.**, s.347 ; **Sabah**, 9 Kasım 1999 ; Kalafat, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶³**Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, s.143-144.

Kazım Paşa Bitlis Vali Vekilliği ve bastırmakla sorumlu olduğu Şeyh Sait Ayaklanması hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Şeyh Sait Harekatı, Muş, Bitlis ve Siirt Cephe Kumandanlığı 1340 (1924) – 1341 (1925) Şeyh Sait Harekatına kumanda ettiğim cephe, Muş, Bitlis, Siirt Vilayetleri idi. İlk başlangıçları ve ipucu Bitlis ve Muş Ovasında ve Erzurum Manzumesinde Nasturilere karşı hareket yapan İkinci Fırka Cephesinde 300 askeri tahrik ile cepheden Alay Yaveri Bitlisli Ali Rıza ve biraderi Büyük Millet Meclisi azası Yusuf Ziya ve enişterleri Faik, Muşlu Hacı Mustafa ve Erzurum’da Miralay Cibranlı Halil takibat ile kamilen tutulmuş ve Miralay Ferit Bey idaresinde Örfi idare ilan olunarak mahkum olmuşlar. Şeyh Sait Harekatı sonlarında Büyük Millet Meclisi’nin bir kararıyla makamıma müstakil kumandanlık verilerek mahkumlar Bitlis’te asılmış veya kurşuna dizilmişlerdi. (Dahiliye Vekili Recep Beyefendi zamanında)”¹⁶⁴

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE BÜROKRAT KAZIM DİRİK

I. İZMİR VALİLİĞİ

A. İzmir Valiliği’ne Tayini ve Hizmetleri (1926 – 1935)

¹⁶⁴Orhan Dirik, *a.g.e.*, s.46-47.

Kazım Paşa İzmir Valiliği'ne 16.3.1926 tarihinde 6/276 sayılı kararname ile 10.000 (on bin) kuruş aylıkla tayin edildi ve 27.3.1926'da görevine başladı. Bu görevini 1935 yılına kadar sürdürdü.¹⁶⁵ Vali Kazım Paşa İzmir Valiliği'ne getirildiği sırada Atatürk'ün kayınpederi Uşakizade Muammer Bey'de İzmir Belediye Başkanlığı yapıyordu.¹⁶⁶ On yıla yaklaşan bir dönem içinde İzmir Valiliği'nde aralıksız çalışan Paşa; hizmetlerini, başarılarını, eserlerini ve şöhretini buradaki görevine borçludur.¹⁶⁷ İşini çok seven Kazım Dirik'in idareciliğinin belli başlı prensipleri şunlardı:¹⁶⁸

- 1- Zaman kaydı düşünmeden çalışmak,
- 2- Maddi imkan beklemeden işe girişmek,
- 3- Israrla takip,
- 4- Çalışanları kontrol etmek,
- 5- Koordineli çalışmak,
- 6- Savsaklayanları ne olursa olsun hoş görmemek,
- 7- Türk Devrimine ve İlkelerine kesin inanç
- 8- Bütün yapılanları halka mal etmek, halkın her çalışmaya bizzat katılmasını sağlamak, daima halk için ve halk arasında bulunmak.

Kazım Dirik İzmir Valiliği sırasında Türkiye Cumhuriyeti'nin o yıllardaki en şöhretli üç büyük idarecisinden biri idi. Üçünün de idaredeki tutumlarının biri diğerinden ayrımlı çizgileri olduğundan her üçüne de idareden birer örnek tatbikatçı (okula, sisteme sahip) denebilirdi. Bu üç kişi: birinci genel müfettiş doktor İbrahim Tali Öngören, Ankara valisi Nevzat Tandoğan ve İzmir Valisi Kazım Dirik idi.¹⁶⁹

İzmir Valiliği görevine başladığı 27 Mart 1926 tarihinde İzmir'e bağlı kaza ve nahiyeler ile emrindeki personele şöyle demektedir:

¹⁶⁵“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Merkez Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643, Belge No: 3 ; Mehmet Ali Keskin, **İzmir Valileri (Kurtuluşa Kadar Aydın Valileri) 1390-1992**, İzmir, Memleket Matbaacılık, 1992, s.85.

¹⁶⁶Melih Gürsoy, **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz**, İzmir, Gürsoy Yay., 1993.

¹⁶⁷Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, **Meşhur Valiler**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., 1969, s.543.

¹⁶⁸İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971, s.42.

¹⁶⁹Hayri Orhun, v.d., **a.g.e.**, s.543-545.

“Bugün geldim. Vazifeye başladım. Halkın refah ve emniyetini, irfanını ve memleketin imarını ve her vecihle mahzar-ı terakki olmasını deruhte eden mukaddes Cumhuriyet, hepimiz için düstur-u harekettir. Müşterek gayretin bütün asarını toplamak ve memleketin bütün ruhlarından cereyan geçirerek vilayetimizde adeta feyizli bir müsabaka açmak hepimiz için vecibedir. Şimdiden bu emeller etrafında arkadaşlarımın gayretlerinden ve yeni bir ruh ile çalışacağından eminim...”¹⁷⁰

Kazım Paşa, İzmir’e gittiğinde kendisi için tahsis edilen vali konağında ikamet etmiştir. Oğlu Orhan Dirik, anılarını yazdığı “Babam General Kazım Dirik ve Ben” adlı kitabında bu konağı şöyle tasvir etmiştir:

“Vali ikametgahına tahsis edilen görkemli bina iki eş bölümden oluşuyordu. Vaktiyle iki Rum tüccara aitmiş. Sokakla hemseviye olan alt katta bir polis ve bir jandarma devamlı beklerdi. Ayrıca erkek müstahdemler için bekleme odaları mevcuttu. Bunun üzerindeki katta geniş bir giriş holü, salonlar, odalar ve mutfak bulunuyordu. Ofiste ahşap, cilalı kocaman bir buzdolabı vardı. Her gün getirilen iki büyük buz kalıbı dolabın üzerine yerleştirilirdi. Bir üst katta yatak odaları ve banyo vardı. Nispeten alçak tavanlı birçok odaları içeren bir çatı katı vardı ve cadde üzerinde olmak üzere binanın iki köşesinde birer cihannüma kuleleri bulunuyordu. Almanya’dan tatil için döndüğüm ilk yıl iki bölüm arasındaki bölme duvarları kaldırılarak tek bir bina meydana gelmişti. İrili ufaklı yirmi sekiz oda saymıştım merakım üzerine...”¹⁷¹

B. Eğitim Hizmetleri

İzmir Valiliği’ne atandıktan sonra Kazım Paşa’nın bürokrasinin dışında en fazla önem verdiği konulardan birisi eğitim olmuştur. Eğitime verdiği değeri şu sözleriyle ifade etmiştir:

¹⁷⁰MSB, DMA, Belge No: 750 ; Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998, s.48.

¹⁷¹Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.47-48.

“Vatandaşı okutacağız, Türk Devriminin ilkelerini bu suretle yayacağız. Vatandaşa, köylüye, varlığını, ona çok yaraşan efendiliğini anlatacağız. Menemen Olayı gibi elim hadiselere imkan veren cehaleti kökünden kazıyacağız. Artık vatandaşın, cehalet yüzünden darağacına gitmesini görmeye tahammülümüz yoktur. Bu, Türk Devriminin ve Cumhuriyet İdaresinin yüksek amaçlarındandır.”¹⁷²

Kazım Paşa'nın İzmir'de ilk işlerinden biri, 1 Kasım 1928'de kabul edilen harf devrimini benimsetmek ve yaygınlaştırmak oldu. Nitekim, 8 Aralık 1928 tarihinde İl İdare Heyetini toplayarak ‘**Okuyalım millet mektepleri açılıyor**’ sloganı çerçevesinde şehirde 600 mektebin açılması ve derhal çalışmalara başlanması yönünde karar aldı.¹⁷³ İzmir Valiliği'ne başladığı zaman 198 ilkokul teslim almıştı. Bunların birçoğu eski binalardı. Bu binaların elverişli duruma getirilmesi için gerekli onarıma başlandı.

“Tablo 3.1 Yıllara Göre İlkokul Artışı”

Yıllar	İlkokul Sayısı
1923 – 1925	190
1926 – 1927	198
1928 – 1929	233
1929 – 1930	238
1931 – 1932	253
1932 – 1933	270
1933 – 1934	466

Kaynak : **Anadolu**, 19 Şubat 1937; **İzmir Cumhuriyet 'in 15nci Yılında**, Nefaset Yay.,İzmir, 1938, s.118.

Tabloda görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü dolayısıyla 1933-1934 öğretim yılı içerisinde iki yüze yakın ilkokul binası hizmete açmıştır. Çok sonra yurt çapında girişilen ilk öğretim seferberliği dahi onun okul açma hızına ulaşamamıştır. Eğitim konusunda köyleri de unutmayan Kazım Paşa, 1931 yılında

¹⁷²Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.44.

¹⁷³**Ahenk**, 8 Aralık 1928 ; **Anadolu**, 9 Aralık 1928 ; 14 Aralık 1928 ; 8 Ocak 1929 ; 10 Ocak 1929.

146 ilkokulun inşasını bitirmiştir. Bunların 83 ilkokulunun malzemesini köylüler, inşaat masrafını ise İl Genel Meclisi karşılamıştır. Bu konudaki samimi çabalarından dolayı açılışı yapılan bazı okullara kendi adı verildi. İzmir Merkez İlkokulu “Vali Kazım Paşa” adını; Karşıyaka, Bayındır Merkez, Kemal Paşa ve Torbalı Merkez İlkokulları “Kazım Dirik” adını aldı.¹⁷⁴ Ayrıca, dönemin Milli Eğitim Bakanı, Kazım Paşa’ya gönderdiği resmi bir yazıda, bu okullar için gerekli olan öğretmen ihtiyacının karşılanacağı sözünü vererek, gayretlerinden dolayı kendilerini tebrik etti.¹⁷⁵

İzmir halkı da Vali’nin eğitim konularında atmış olduğu adımlara tepkisiz kalmazdı. Eğitim şenliklerinin düzenlendiği günlerde 50-60 bin kişi tarafından şehir meydanı doldurulur, Vali Kazım Dirik, bu şenliklerde yaptığı konuşmalarla, halkın milli duygularını harekete geçirir, onlarla bütünleşirdi.¹⁷⁶

1935 yılında İzmir İlkokullarında okuyan öğrencilerin sayısı 52.215 olup, bunun 33.062’si şehir ve kasabalarda, 19.153’ü köylerde. İzmir il kadrosunda 971 öğretmen çalışmıştır. Bunların 619’u şehir ve kasabalarda, 352’si de köylerde görev yapmıştır.¹⁷⁷ Valiliğin ilk yılı içerisindeki öğretmen sayısının 597, öğrenci sayısının 20.621¹⁷⁸ olduğu düşünülürse Kazım Dirik’in eğitim konusuna vermiş olduğu önem daha iyi anlaşılacaktır.

Kazım Dirik önemli günlerde mutlaka eğitim ile ilgili faaliyetlerde bulunurdu. Öyle ki, Kazım Paşa, Cumhuriyet Bayramı’nın Onuncu Yıl Kutlamaları’nda, vilayet kutlama komitesi üyelerini yanına alarak Fevzi Paşa İlkokulu, Bornova Ziraat İlkokulu, Gazi Kazım Paşa ve İnkılap İlkokullarının, Milli

¹⁷⁴Serap Tabak, “Kazım Dirik’in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)”, **Tarih Yazıları**, yay.haz., Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yay., 2006, s.495.

¹⁷⁵“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

¹⁷⁶**Kültür**, S.2, 16 Kasım 1933, s.10.

¹⁷⁷Tahrir Heyeti, “İzmir’in Kültür Çehresi ve Bu Cepheden Kalkınma Programı”, **Kültür Dergisi**, S.61, Y.3, 1937, s.6.

¹⁷⁸**İzmir Cumhuriyet’in 15 nci Yılında**, s.118.

Kütüphane'nin ve Cumhuriyet Kız Enstitüsü'nün açılışlarını da yine kendisi yapmıştı.¹⁷⁹

Eğitime önem veren vali, öğretmenlerle sık sık bir arada bulunmaya özen gösterir, toplantılar, konferanslar ve geziler düzenlemek sureti ile bunu gerçekleştirmeye çalışırdı. İzmirli öğretmenlerin, o zamanlar hafta tatili cuma günü olduğundan, her ayın ilk Cuma günü ilçelere yaptıkları geleneksel gezilerin çoğuna vali de katılırdı. İzmirli öğretmenlerin yaptıkları Bergama, Ödemiş, Tire ve Bayındır gezileri Kazım Paşa'nın da katıldığı geziler arasındadır.¹⁸⁰

İzmir'in her köşesini onunla birlikte gezmiş olan Yüksek Mimar Necmettin Emre, yine bir seyahatte Kazım Dirik ile ilgili hatıralarında onun eğitimciliğini şöyle anlatmaktadır:

“...Paşa da o gün biraz durgunluk sezdim. Sebebini sordum. Hükümet merkezine çekilmiş bir telgraf gösterdi. Bunda mektep ve yol yaptırmak suretiyle köylüye tahmil edilen fazla yükten şikayet ediliyordu. Otomobilimiz Tepe Köyü'nün ağaçlı yolları arasında süzülürken o söylenmeye başladı: Ben Makedonya'da doğdum. Gençliğin en ateşli senelerini o güzel topraklarda geçirdim. Kasabalarımız, köylerimiz, mühmel camii köşelerinde yıkık tabutluklarda cahil softalar elinde binde bir vatan yavrusu okumaya uğraşırken bizden olmayan diğer anasıra ait köylerde ilk göze çarpan bina, mekteplerdi. Üniversiteden, münevver çeteciler kasaba kasaba, köy köy dolaşır, para sezdiklerini bulur ve tabanca namlılarını şakaklarına dayayarak iskota derler, para vermemekte taannüt eden olursa kurşunu şakağına çıkarırlar. İşte onlar o hamleleriyle milletlerini kandırdılar ve biz o zamanki meskenetimizle o güzel yerlerden kovulduk... Yaptığımız inkılabı ancak mekteplerle kökleştireceğiz. Memleketi mektep kurtaracak. Ben bu fedakarlıkların köylüye hayli zahmet verdiğini bilmiyor muyum? Fakat onun selameti ve memlekete sahip olması için bu hamleye lüzum var. Ben kimseye işkence yapmıyorum. Köylüyü bağıma basarak ona

¹⁷⁹Yeni Asır, 25 Ekim 1933.

¹⁸⁰Tabak, a.g.m., s.496.

hakikati anlatarak fedakarlık istiyorum. Yarınki mektep bugünkü sıkıntıyı unutturur.”¹⁸¹

Vali Kazım Dirik, Fransız Meclisi Başkanı ve eski başbakanlardan Mösyö Herriot’yu da konuk edip ağırladı. Türkiye ziyaretine İzmir’den başlayan ünlü konuğa kalkınma atılımlarını göstermek, Atatürk Türkiyesi hakkında bir ön fikir vermek isteyerek, onu, ilçelere ve köylere götürdü. “Bir köyün önünden geçerken M. Herriot, büyükçe bir binayı göstererek sordu: ‘Burası kışla mıdır ? Hayır okuldur.’ Konuk, bir başka köyde görkemli bir bina önünde durmuş ve kendinden emin bir şekilde: ‘İşte, burası bir kışla,’ dedi. ‘Hayır okuldur.’... Daha bir çok köyde aynı konuşma yinelendikten sonra M. Herriot artık soru sormaktan vazgeçerek, gördüğü her yeni bina için kendiliğinden ‘Encore’ (Ankor) (Bir daha, bir okul anlamındadır)! demeye başladı.”¹⁸²

Kazım Dirik’in eğitim hayatına ve eğitimcilere vermiş olduğu önem eğitimci Rauf İnan tarafından da şöyle anlatılmaktadır:

“Müfettişlik görevime yeni başlamıştım. Bir gün bölgem dışında bulunan Kuşadası’nın kaymakamı ile maarif memuru arasında çıkmış bir anlaşmazlığın tez elden soruşturulması ödevi verildi. İkiisiyle de görüşüp yazılı savunmalarını aldıktan sonra birbirlerinden şikayetçi olmadıklarını duyunca bir de onları bir araya getirmeyi düşündüm. Maarif memuruna önerdim. O, bunu sık sık yaptıklarını söyledi ve kaymakama telefonla kentte pek yakın olan adacıkta bir çay toplantısı yapmayı önerdi. O yıllarda Kuşadası’nda 12-13 öğretmen vardı. O adacıkta çaylı kahvaltılı tertibi yemek yendi; şarkılar, türküler söylendi. Kaymakam ile öğretmenler arasında en ufak bir resmiyet denen aralık, soğukluk yoktu. Ertesi günü İzmir’e varır varmaz durumu ve olayı kısaca açıklayan 3-4 satırlık yazımı maarif müdürüne götürdüm. O bu görevi Vali Paşa’nın bana özel olarak verdiğini, bu yazanağımı (raporumu) ona vermem gerektiğini söyledi... Valilik orununun büyük salonundan içeri girer girmez, ortadaki yuvarlak masanın yanında, ayakta eli masanın üstünde duran vali tok

¹⁸¹Reşit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeniyol Matbaası, 1946, s.117-118.

¹⁸²Mehmet Aldan, **İz Birakan Mülki İdare Amirleri**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Yay., 1990, s.379.

sesiyle: ‘Gel bakalım benim genç ve dinç müfettişim!’ sözüyle ve içtenlikle yakınlık gösterdi. Soruşturmayı anlatmamı istedi. Ayrıntılarıyla anlatırken, yüzünden uygun bulduğunu anlıyordum. Akşam küçük adaya gidişimizi, dönüşümüzü anlatırken birden yüzü değişti, ciddileşti. Kazım Dirik: ‘Bunu beğenmedim.’ dedi. Az durakladıktan sonra ‘Beni niye çağırmadın?’ deyince, daha bir başka türlü şaşırdım. ‘Paşa’m geç kalmıştık.’ diye onun bu sorusuna yanıt hazırlamaya çalışırken: ‘Hayır, hayır! Kaymakama söyledin, O da bana telefon ederdi, ben de gelirdim. Dönüşte arabamla seni de alırdım, İzmir’e birlikte dönerdik’ dedi. ‘Paşa’m, böyle bir akşam toplantısı daha yaparız...’ ‘Yapamazsın, yapamazsın, onu ben yapacağım, göreceksin seni nasıl utandıracağım’... Vali General Kazım Dirik, bana söylediğini 6 ay sonra gerçekten uyguladı. Maarif müdürünü, yardımcısını ve 11 müfettişi alarak 4 araba ile köylerde kimisi bitirilmiş, kimisi yarılanmış, kimisi başlanmış okul yapılarını, ağaçlıkları, köy odalarını, kümesleri, bahçeleri, köy yollarını... bir hafta boyunca gezdirdi. Sekizinci gün akşam Konak’ta arabalardan inince: ‘Gördün ya, nasıl yapılır? Şimdi utandırabildim mi?’ diye bana takıldı?’¹⁸³

C. İzmir’de Köy ve Bayındırlık Hizmetleri

Kurtuluş Savaşı sonunda İzmir köylerinin durumu perişandı. Ekonomik düzen bozuk, sosyal bünye haraptı. Yol, su, ışık yoktu. Kazım Dirik, problemi olan köylere bizzat gitti. Ayrıca yanına Kaymakam, Bayındırlık, Sağlık ve Milli Eğitim ile ilgili görevlileri de alıyordu. Bitirilmesi gereken işler için görev bölümü yapan Kazım Dirik, işin bitim tarihini de not defterine yazardı. Verilen sürenin sonunda iş tamamlanırdı. Vali mutlaka emrinin yerine getirilip getirilmediğini tanıdığı süre sonunda gidip yerinde incelerdi.¹⁸⁴ Hatta, Hilaliahmer (Kızılay) gibi yardım kurumları heyetleri ile birlikte bizzat halkın yardımına koşardı.¹⁸⁵

¹⁸³ A.e., s.384-386.

¹⁸⁴ Tabak, a.g.m., s.498.

¹⁸⁵ Ahenk, 27 Şubat 1929 ; Anadolu, 27 Şubat 1929 ; Hizmet, 12 Mayıs 1929.

Bununla birlikte köylünün en fazla şikayetçi olduğu konu ellerinde sıcak paranın olmaması, örgütlenememiş olmaları ve pazarlama sorununun bir türlü aşılamamasıydı. Bu sorunlar köylünün ezilmesine kimi kesimlerin ise fırsattan yararlanmalarına yol açıyordu. Özellikle şehirlerde han sahibi olanlar adına ‘ihtikar’ (vurgunculuk) dedikleri uygulama ile köylüyü borçlandırıyorlar ve hatta kimi zaman mahsulün çok büyük bir bölümüne haksız bir şekilde el koyabiliyorlardı. Kazım Paşa bu sorunlar ile ilgilendi ve yoğun gayretleri sonucu ‘Sebze ve Meyve Satış Kooperatifi’ kurduruldu. Onun bu hizmeti sayesinde köylü faizsiz kredi kullandı ve yüksek komisyonlar ödemek zorunda kalmadı, ayrıca pazarlama sorununun Kooperatif sayesinde aşılması ile birlikte her türlü mahsul artık gerçek değeri üzerinden satılıyordu.¹⁸⁶

Kazım Dirik, 1926 yılında ilan edilen Köy Kanunu’nu ilk benimseyenlerden ve uygulamaya geçirenlerden idi. Köylerin okul binaları, asayişi, yolları, sağlık ve temizliği, hayvan ıslahı, zirai ve iktisadi kalkınması, panayır pazarları, zayıf köy çocuklarının kampları, tavuk ve arıları, hatta zararlı “pıtrak” denilen otların ayıklanması gibi akla gelmeyen en basit işler ile dahi uğraşmaktan geri durmuyordu. Nitekim, Kazım Dirik’e üzümçülük ile tütüncülüğün gelişmesi ve bilimsel bir surette üretimi için gösterdiği gayretlerden dolayı Ticaret Bakanlığı tarafından kendisine verilen 27.7.1926 tarihli bir takdirname İçişleri Bakanlığı aracılığı ile iletilmiş idi.¹⁸⁷

Dönemin Balıkesir Valisi Recai Güreli, Kazım Dirik’in bir denetlemesi sırasında köy sorunlarıyla ilgili anısını şöyle anlatmaktadır:

“Bir gün hiç unutmam, teftiş yaparken Küçük Menderes kıyısında bir köyden geçiyorduk. Otomobilini durdurmak için şoförüne emir vermişti. Şoför nasılsa bu emri işitmemiş olacak ki, otomobili ileri geçirmiş, generalin istediği yerde duramamıştı. O, şoförüne: ‘Be adam, zararlı otları görmedin mi, ne için ilerliyorsun?’ diye darıldı. Otomobilin durmasını müteakip şoför de dahil olarak hep beraber yaya

¹⁸⁶Aydoslu Sait, “İzmir Sebze ve Meyve Kooperatifi”, **Karınca Kooperatifi Postası**, S.7, 1934, s.6 ; **Anadolu**, 13 Ekim 1929, 15 Ekim 1929.

¹⁸⁷MSB, DMA, Belge No: 752.

olarak zararlı otların yanına yürüdük. Eliyle dikenli bir ot kopararak bana gösterdi: ‘Köylüler buna “pıtrak otu” derler, bu zararlı bir ottur. Otlamaya giden hayvanların tüyelerine yapışır; adeta kene gibi, hayvanın vücuduna sokulur. Koyunların, keçilerin tüyelerini birbirine karıştırır, sıklaştırır, yumak haline kor ve arap saçına çevirir, bundan sonra hayvanın yünü hayretmez bir hale gelir. Hayvan aynı zamanda bu yüzden zayıflar, eti kuvvetlenmez, sahipleri de satış fiyatlarından kaybederler. İşte köylünün zararına olan bu pıtrak otlarıyla mücadele vatani bir iştir.’ Bu otların daha tohum bağlamadan, çiçekte iken yolunmasının gerektiğini bana anlattı. Şoföre de dönerek: ‘Köylü olmazsa, köylü kazanmazsa ben valilik yapamayacağım gibi sen de şoförlük yapamazsın. Bunun için sen de benim gibi bu otun zararlı olduğunu tanı, öğren; bu muzır mahluklara rastladığın yerde bunların kökünü kurut’ dedi.¹⁸⁸

Devamlı köyleri dolaşması, köylülerle iç içe bulunması, onlarla aynı sofrayı paylaşması Kazım Dirik’in köylülere verdiği önemi göstermektedir. Kazım Dirik’in köylü ile paylaştığı her yemekte köye özgü ayran içmesi ona “Ayrancı Paşa” lakabının takılmasına sebep olmuştur. Ayrancı Paşa, köy sorunlarıyla sadece kendisi ilgilenmekle yetinmemiş, gittiği her yerde köylüyü yardımlaşmaya davet etmişti. Kazım Dirik, gezilerinde verdiği demeçlerde “Köylü, imece yönünü güvenle onaylamıştır. Vakti boş olanlar, ötekilerin yardımına koşacaklardır. İmeceyi köylerde kuracağız, başka yolu yoktur. Maliyet değerini artırmak için de bu lazımdır. Köylümüz çok çalışkandır. Başarı mutlaktır”¹⁸⁹ demekte idi.

Kazım Dirik, köylüye yardım etmekten çok hoşlanırdı. Bunu bilen köylüler vali gelir gelmez hemen etrafında toplanarak dertlerini anlatırlardı. O da bu durumdan büyük zevk duyardı. Şu veya bu suretle halkı memnun ettiği zaman çehresinde büyük bir haz belirirdi. Bu nedenle vilayetin bütün köy halkı, valiye gönülden bağlı idi.¹⁹⁰

¹⁸⁸Soyer, a.g.e., s.36-37.

¹⁸⁹Yeni Asır, 31 Mayıs 1935.

¹⁹⁰Soyer, a.g.e., s.94.

Zaten Kazım Dirik, çalışmalarının hiçbirinde kanun gücüne de başvurmazdı. Sert davrandığı pek az görülürdü. Fakat iş bitip, birlikte ayrılanlar içilirken; her iki taraf da baba – evlat sevgisiyle birbirlerine bağlı kalırlardı. Kazım Dirik ve halk, yapılan işleri birbirlerine olan inanç ve sevgiyle başarmışlardı.¹⁹¹

Kazım Dirik köye ve köylüye vermiş olduğu önemin dışında Valiliği döneminde, güzel ve düzenli bir İzmir için çaba içerisinde oldu. O, İzmir’i Ege’nin incisi yapacak kişiydi. Valisi bulunduğu yıllarda İzmir’i tam anlamıyla örnek bir şehir haline getirdi.

Çalışma prensiplerine sıkı sıkıya bağlı olan Kazım Dirik, İzmir’i hayatın her alanında kalkındırabilmek için yoğun çaba sarf eder, durup dinlenmeksizin çalışırdı. Bitirilmesini istediği işlerin yakın takipçisi olup çalışmaları yerinde görebilmek için sürekli denetlemeye çıkardı. Bergama, Foça, Urla, Çeşme, Seferihisar ve Ödemiş (yol, su ve elektrik) denetlemeleri bunun yerel basına da yansıyan örnekleridir. İzmir’e hizmet getirebilme mücadelesi içerisinde olan vali, kimi zaman da günü birlik Ankara ziyaretlerine gider ve İzmir’i ilgilendiren konuları burada bizzat takip edip, dönüşü ile birlikte dinlenmeksizin teftişlerde bulunurdu.¹⁹²

Orhan Dirik, babası Kazım Dirik’in denetleme sırasında işini yapmayan bir makiniste karşı olan tavrını şöyle anlatmaktadır: “Beni beraberinde götürdüğü bir teftiş gezisinde babamın çok fazla sinirlendiğine şahit oldum. Yol kenarına çektiği silindirin gölgesinde uyuyan makinisti görünce adeta kendini kaybetti, öfkeden adamı fena halde azarladı. Babamı hiç bu kadar sinirli görmemiştim. Çok da haklıydı. Sınırlı imkanlarla sürdürmeye çaba gösterdiği yol inşaatları için koca vilayette topu topu iki silindir bulunuyordu çünkü...Yaklaşık dokuz yıl sonra Salihli, Marmara Gölü toprak barajı inşaatına taşeron sıfatıyla devam ederken, Torbalı Mehmet adıyla tanınan ve herkesin çekindiği, korkunç suratlı baş makinist bir gün yanıma gelerek kendini tanıttığında, ben neredeyse şoka uğrayacaktım. ‘Siz beni

¹⁹¹Gün, Ankara, a.g.e., s.47.

¹⁹²Ahenk, 16 Nisan 1929, 29 Mayıs 1929, 6 Haziran 1929, 29 Haziran 1929 ; Anadolu, 31 Mayıs 1929; Hizmet, 6 Şubat 1929, 1 Mayıs 1929 , 6 Mayıs 1929 , 9 Mayıs 1929, 16 Mayıs 1929.

tanımadınız, ben babanızın iş saati esnasında uykuda yakaladığı silindir operatörüyüm. O hadisede babanız tamamen haklıydı’ dediğinde ise ferahlayacaktım.”¹⁹³

Kazım Dirik’in öncelikleri arasında yol yapımı, ulaşım ve haberleşme olanaklarının geliştirilmesi konuları da vardı. İzmir ilinde gerçekleştirdiği yollar ve köprüler şöyle sıralanabilir:¹⁹⁴

- Bergama – Kozak – Altınova yolu,
- Bergama – Kınık – Soma yolu,
- Bergama – Göçbeyli – Bölcek yolu,
- Bergama – Dikili yolu,
- Dikili – Bademler yolu,
- Tire – Gökçen – Ovakent (Adagide) yolu,
- Tire – Büyükkale – Belevi – Selçuk yolu,
- Tire – Aydın yolu (Güme yolu üzerinde),
- Tire – Bayındır yolu,
- Ödemiş – Gölcük – Bozdağı – Salihli yolu,
- Kemalpaşa – Karabel yolu,
- Bayındır – Çaybaşı yolu,
- Selçuk – Kuşadası – Söke yolu,
- Sayılan ana yollara bağlı köy yolları,
- Menemen Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı Köprüsü, Bakırçay Köprüsü

Bunların dışında Kazım Dirik; Atatürk ve Gökçen Efe Anıtları, Parklar, Turizm Derneği, İzmir Memurları İstihlak Kooperatifi, Şirinyer Hipodromu, Dinlenme Kampı, Alsancak Spor Sahası’nın kurulması, Gölcük’te doksan yataklı otel, Menemen-Gediz Köprüsü, Güzelhisar Çayı üzerindeki Köprü, Bakırçay Köprüsü, Urla Yıldız Parkı’nın inşası gibi hizmetleri gerçekleştirmiştir.¹⁹⁵

¹⁹³Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.73.

¹⁹⁴Aldan, **a.g.e.**, s.377-378.

¹⁹⁵Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.49.

D. Şaşal Suyu'nun İzmir'e Getirilmesi

Kazım Dirik'in İzmir'de üstesinden gelmesi gereken önemli sorunlardan birisi de şehrin içme suyu sorunu idi. Zira, yabancı şirketler İzmir'e gelerek 'Pınar Su Kumpanyası' başlatmışlar, ancak, patlayan borulardan akan suların bütün zararını ekonomik kriz içindeki halk karşılamak zorunda kalmış idi. İşte, Kazım Dirik, 'Şaşal Suyu' projesini geliştirerek, bu sorunun üstesinden gelmeyi başardı.¹⁹⁶

Dönemin Esnaf ve Ahali Bankası Müdürü Kemal Talat Karaca, Kazım Dirik'in Şaşal Suyu'na verdiği önemi şu örnekle açıklamaktadır:

"İzmir – Kemalpaşa yolu üzerinde Bayındır'a doğru yeni bir yol açılıyordu. İzmir Valisi Kazım Paşa, her yol gibi bu yola da çok büyük bir önem veriyordu. Bir cuma günü yolun açılış töreni yapılacaktı. Törene gazeteci sıfatıyla ben de katılmıştım. Vali Paşa, elinde saat hareket anını bekliyordu. Vakit geldi... Hareket ettik. Kafile büyük, davetliler kalabalık... Yeni yola saptık. Köylüler yeni yol üzerinde taklar kurmuşlar; davul, zurna çalarak bu mutlu günü kutluyorlardı. Vali Paşa otomobil durur durmaz kendisini köylülerin arasına atıyor; yediden yetmiş kadar kız, erkek, genç, ihtiyar, hepsi paşanın elini öpüyorlardı. Kazım Paşa ile köylülerin böyle sarmaş dolaş oluşlarını ilk defa görüyordum. Gazetecilik hayatımda bu değerli vali ile ne zaman köylere seyahat etmişsem, onu hep böyle köylünün içinde, arasında gördüm. İçinde ve arasında... Köylü ve vali, o anda, yıllarca sonra buluşmuş iki asker arkadaşı, iki mektep ve sınıf arkadaşıydı. İçten ve samimi bu açılışın ardından akşam yemeği köyde yenilmiş, yemek esnasında Kazım Dirik, Şaşal Suyu projesinden ve verdiği önemden uzun uzadıya bahsetmiştir."¹⁹⁷

Kazım Dirik, Şaşal Suyu'nun yararlarını her yerde açıklamakla kalmamış, halkın yararlanabilmesi için Şaşal Suyu tesisleri ile Yamanlar Suyu'nun

¹⁹⁶ Ahenk, 14 Şubat 1929, 16 Şubat 1929.

¹⁹⁷ Soyer, a.g.e., s.105-107.

Karşiyaka'ya getirilmesini gerçekleştirmiştir.¹⁹⁸ Kazım Dirik, Şaşal Suyu ile o kadar bütünleşmiştir ki, yıllar sonra bütün ülkeye pet şişeler halinde sevk edilen bu suyun adının “Kazım Dirik” suyu olarak değiştirilmesini öneren bile olmuştur.¹⁹⁹

E. Bankacılık Hizmetleri

Düşman işgalinden kurtarılmış yurdun, içinde kıvrandığı ekonomik yetersizlikten kurtuluş çaresini Atatürk, bankacılık konusunun geliştirilmesinde bulmuştur. O güne kadar Türkiye'nin mali işlerini yabancı bankalar idare etmekte idi. İş Bankası'nın kurulduğu günlerde, İzmir Valisi bulunan Kazım Dirik, İzmir ve çevresi için o devrin aydın ve imkan sahibi kişileriyle bir banka kurmaya girişmiş; bu çabaların sonunda “**İzmir Esnaf ve Ahali Bankası**” ortaya çıkmıştır. Bugünkü adı ise Egebank'tır.²⁰⁰

5 Nisan 1928 tarihinde kuruluşu tamamlanan bankanın 1 Temmuz 1928'de Ödemiş, 11 Kasım 1928'de Salihli, 9 Şubat 1929'da Turgutlu (Kasaba) şubeleri hizmete açılmıştır.²⁰¹ Kazım Dirik, açılışlarda bulunmaya büyük önem verirdi. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın Kasaba şubesinin açılışı için 9 Şubat 1929'da kalabalık bir heyetle bölgeye gelen Kazım Dirik her ziyaretinde olduğu gibi Türk Ocağına gidip biraz dinlendikten sonra coşkun gösteriler içerisinde halka seslendi: “Gazi hazretleri bir nutuklarında askeri zaferlerin iktisadi zaferler ile tetviç edileceğini işaret buyurmuşlardı. Biz ondan ilham ve kuvvet alarak bu eseri vücuda getirdik. Hayır, eser sizindir, bunun yaparken bizde yardım ettik. Ödemiş, Salihli ve Kasaba'da birer banka açılması iktisadi bir talidir. Atı çok iyidir. Bugün geniş ihtiyaçlarınıza cevap vermesi imkanı olmayan şu bankayı bir, iki sene sonra milyonlarca iş yapar bir halde göreceksiniz. İstikbal bu efendi milletindir. Türk ne iktisadi ne de askeri hiçbir esaret kabul etmez. Ve etmediğini işte böyle eserleri ile

¹⁹⁸ Aldan, a.g.e., s.378.

¹⁹⁹ Orhan Dirik, a.g.e., s.65.

²⁰⁰ Cumhuriyet, 8 Eylül 1934.

²⁰¹ Anadolu, 8 Ekim 1929.

ispat etmektedir.”²⁰² 18 Nisan 1930’da da İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’nın Alaşehir’deki açılışına da bizzat katılarak coşkunun alkış ve neşe ile karşılanmıştır. Öyle ki kendisi de sevinçten yerinde duramıyor, halk ile iç içe, elleri havada, dizlerine vurarak “Hayda” naraları ile mutluluğunu gizlemiyordu.²⁰³

Hem İzmir hem de tüm ülke için bu önemli çalışmalarından dolayı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 25.6.1934 tarihinde çekmiş olduğu telgrafla Kazım Dirik’i tebrik etmişti.²⁰⁴

Kazım Dirik, İzmir Esnaf ve Ahali Bankasına ilişkin olarak yayınladığı bildirgesinde şunlara değinmiştir:

“İzmir Vilayetinin Aziz Evlatları!

Bugün çarçabuk ilerlemeye, rahat yaşamaya hak kazanmış olan sizlere öğüt vermekten, uyarıda bulunmaktan büyük mutluluk duyuyorum. Sizleri sıkıntıdan korumak, çalışırken para gereksiniminizi gidermek, aralamak, muradınıza erdirmek için bir bereket kaynağı vücuda getiriyoruz. Bu kaynağın adı: İzmir Esnaf ve Ahali Bankası’dır. Topunuz bilirsiniz ki, ilerlemeğe, kazanmağa, rahat yaşamaya hak kazananlar, ilerlemek, kazanmak, rahat yaşamak, emeklerinin karşılığını almak için bu çeşit bereket kaynaklarına muhtaçtırlar. Bu bereket kaynakları olmayan ülkeler de rençperi, esnafı, çiftçiyi, taciri, işçiyi, sanatkârı insafsız faizciler kemirirler. Esnaf, tüccar, işçi, rençper, sanatkar bir adım ileri gidemezler. İnsafsız faizcilerin ırgadı, bedeli gibi boğaz tokluğuna alın teri dökerek ezilerek, borç ve sıkıntı içinde ömürlerini tüketirler. Bu banka, İzmir Vilayeti halkının öz malıdır. Uzun yıllardan beri ticaret yolunda didinen ve fakat arkalanmadıklarından dolayı bir adım ileri gidemeyen esnafımız bu bankanın sayesinde işlerini ileri götürmeğe muvaffak olacaktır. Bu bankanın kurucuları, temel atanları arasında bulunmağa çalışınız. Buna gücünüz yoksa, hisseler alınız. Ve elinize para geçtikçe bu bankaya yatırımınız, bankanın bir hisse senedi 10 liradır. Vakti müsait olanlar bir, iki, üç, beş ne kadar

²⁰²Hizmet, 10 Şubat 1929.

²⁰³Soyer, a.g.e., s.117.

²⁰⁴“Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

isterlerse bu senetlerden alabilirler. Esnaf ve Ahali Bankası mübarek bir feyiz kaynağı ve iktisadın, halkımızı koruyan çelik bir kalesi olacaktır.”²⁰⁵

Kurulan bankanın faaliyetleri hakkında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal²⁰⁶ ve Başbakan İsmet İnönü²⁰⁷ çektikleri telgrafla kutlamalarda bulunmuşlardır.

Esnaf ve Ahali Bankası'nın açılmasıyla İzmir'in finansal sorunlarını çözen Kazım Dirik bugünkü **İzmir Fuarı**'nın temeli olan 9 Eylül Sergisinin açılmasına da büyük katkıda bulunmuştur. İlk kez 4 Eylül 1927 tarihinde Karantine'de (San'atlar Mektebi) açılmış ve 25 Eylül de kapanmıştır. İlk İzmir sergisi, içeriği açısından milli bir sergi idi. Zira, Kazım Dirik yerli mallara önem veren bir idareci idi. Nitekim İzmir Yerli Malları Koruma Cemiyeti'nin genel toplantısına bizzat katılmış ve Cemiyet başkanı da bu ilgisinden dolayı kendisine bir gazete ilanı ile şükranlarını bildirmiş idi.²⁰⁸ İsmet İnönü de serginin başarılı olmasından dolayı bir tebrik yazısı göndermiştir.²⁰⁹ İkinci İzmir 9 Eylül sergisi 4 Eylül 1928 tarihinde açılmış ve 27 Eylül'de kapanmıştır. Bu sergiye İstanbul'dan da firmalar katılmışlardı. Üçüncü İzmir 9 Eylül sergisi Panayır adı ile 9 Eylül 1933 tarihinde açılmış, 30 Eylül 1933 tarihinde kapanmıştı. Dördüncü İzmir Uluslararası 9 Eylül Panayırı 26 Ağustos 1934 tarihinde açılmış, 15 Eylül 1934 tarihinde kapanmıştır. 9 Eylül İzmir Panayırı uluslararası bir panayır niteliğini kazanıp, Akdeniz havzasının diğer kentleri (Marsilya, Bari, Selanik) ile eğer rekabet edecek bir içeriğe kavuştu ise bu, Kazım Dirik'in sayesinde olmuştur.²¹⁰ Ekonomi Bakanı Celal Bey bu konudaki başarılarından ötürü Kazım Dirik'i 13 Eylül 1934 tarihli yazıyla kutlamıştır.²¹¹

²⁰⁵Sabri Yetkin, Erkan Serçe, **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'ndan Egebank'a**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 2000, s.38-40.

²⁰⁶**Ahenk, Hizmet, Anadolu**, 28 Şubat 1928.

²⁰⁷**Ahenk, Hizmet, Anadolu**, 3 Mart 1928.

²⁰⁸**Ahenk**, 27 Nisan 1929, 29 Nisan 1929.

²⁰⁹**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 31 / 7 / 1927 sayı, Dosya: 11122.

²¹⁰Mehmet Vehbi, “(1934) 26 Ağustos – 15 Eylül (İzmir) Beynelmillel Dördüncü 9 Eylül Panayırı Münasebetiyle”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Numara: 6, 1934, s.211.

²¹¹“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

F. Kültürel Hizmetleri

Bankacılık dışında kültürel ve tarihi konulara da meraklı olan Kazım Dirik, eski eserleri tanımayı ve korumayı kendine bir ödev kabul etmişti. Bu nedenle İzmir Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti'ni (Eski Eserler Kurumu) kurdurmuş ve Cemiyet'in başkanlığını yapmıştır. Kazım Dirik bu Cemiyet'in amacını şu şekilde açıklamıştır:

“Geçmiş tarihi layıkıyla toplanamayan İzmir'i Türk ve Ecnebi alemine tanıtmak, Cumhuriyet'in kuvvetli hareketlerini tebarüz ettirmek, sinesinde taşıdığı tarihi abideleri iyice tanıtmak için, milattan önce, sonra ve bugüne kadar ki devirlere ait bir çok eser okunarak hülasası yapılmıştır.”²¹² Bu kurum, İzmir'de, Avrupa'da takdir ve şöhret kazanmış, Türkçe, Fransızca, İngilizce 21 eser yayınlamıştır.²¹³ Tarihe önem veren Kazım Dirik, İzmir Havalisi Asar-ı Atika Cemiyeti'nin yanı sıra Bergama ve Edirne Müzelerini kurdurmuş, “Türk ve Dünya Halıları Panoraması” adlı eserini, Ekonomi Bakanlığı'nca renkli olarak bastırılmış, Almanya ve Avusturya Arkeoloji Enstitülerinin daimi ve şeref üyeliklerini yapmıştır.²¹⁴

Kazım Dirik, sanat ve tarihe olan ilgisini “Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması” adlı eseri ile göstermiştir. Kaleme aldığı kitabında Doktor Riefstahl'den * etkilendiğini belirtmiş ve halıcılığın sanat hareketleri içinde önemli yer tuttuğunu vurgulamıştır. Kitabın giriş bölümünde şöyle anlatır: “İzmir'de uzun müddet bulunmamın temin ettiği imkanla yeni Türk Halıcılığı üzerinde de zaman zaman etütler yapmıştım... 16 senelik notlarımı tasnif ederek bu kitabı meydana getirdim.” Eski Türk Halıcılığı, Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı tipleri

²¹²İzmir Rehberi, İstanbul, 1934, S.11, s.3.

²¹³Soyer, a.g.e., s.9.

²¹⁴Orhan Dirik, a.g.e., s.64.

* Prof. Dr. Rudolf M. Riefstahl, Newyork Darülfununda Kadim Şarh Güzel San'atları Kürsüsü Başkanı.

kısımlarından oluşan kitabı, aynı zamanda eski ve yeni halıcılık üzerine yayınlanmış ilk Türkçe kitap olması açısından da ayrı bir önemi vardır.²¹⁵

Eğitim Bakanı Esat Bey, tarihe ve sanata vermiş olduğu büyük önem ve gençliği bu alana teşvik ediyor oluşundan dolayı Kazım Dirik'i 6.6.1932 tarihinde çektiği telgrafla kutlamıştır.²¹⁶

Müzeciliğe vermiş olduğu önem ve Bergama Müzesi'nin açılışı, dönemin Bergama Müzesi müdürü Osman Bayatlı tarafından şöyle anlatılmaktadır:

“Bundan sekiz yıl önceydi. Bir gün erkenden generalin geldiğini söylediler. İskepyon hafriyatı, dikkate şayan bir safhaya girdiği için orasını görmeye gelmişti. Hafriyat safhası gezildi, depolara alınan eserler görüldü: ‘Bu güzel eserler burada mı kalacaklar?’ diye sordu. Generalim, Bergama'nın bir müzesi olmayacak mı? Hafriyat mimarlarının hazırladığı müze planının detaylarını ve keşiflerini Mimar Necmettin Emre tamamlamıştı. Bu 14 bin liralık bir işti. Yine bir gün bu keşif ve planlarla gelen Dirik Paşa, belediyenin verdiği arsaya kazıklar çaktırdı ve: ‘Hemen işe başlayalım’ dedi ve biz sormadan : ‘Para mı? Hazır. Yarın size iki yüz lira göndereceğim. Çok para ile herkes iş yapar, işi yoktan becermelidir’ dedi ve ilave etti: ‘Düşünme Bayatlı. Sen yalnız işe hız ver. Damlaya damlaya göl olur’ 15 bin liradan fazlaya mal olan Bergama Müzesi üç yıl sonra tamamlanmıştı.”²¹⁷

Kazım Dirik, Türk devrimi paralelinde halkın modernleşmesine de önemli bir mesai harcamakta idi. Bu çerçevede, İzmir vilayetinin şirin beldelerinden biri olan Çeşme'de yaptırdığı ve açılışını yaptığı Çeşme Plajları'nın, halk katında büyük bir ilgi gördüğü İzmir basınında uyandırdığı geniş yankılardan anlaşılmaktadır.²¹⁸

İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yılı kutlamalarına halkın büyük kitleler halinde heyecan içinde katılmaları, Kazım Dirik'in ilde Cumhuriyet'in temel

²¹⁵Kazım Dirik, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1938, s.3-4.

²¹⁶“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

²¹⁷Soyer, **a.g.e.**, s.122.

²¹⁸**Hizmet**, 28 Temmuz 1929 ; **Anadolu**, 28 Temmuz 1929.

premsiplerini ne denli hayata geçirdiğini kanıtlamaktadır.²¹⁹ Bütün bu yönleri ile daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kazım Dirik'in İzmir'i, hızlı bir kalkınma ve modernleşme sürecine girdiği ve diğer illere örnek teşkil ettiği görülmektedir.

G. Mustafa Kemal'e İzmir'de Suikast Girişimi

Kazım Dirik 1926 yılı içerisinde İzmir'deki valilik görevine yeni başlamışken çok önemli bir olayın kendisini beklediğini elbette bilmiyordu. Mustafa Kemal, tasarladığı devrimlere ortam hazırlamak ve halkla temas etmek için 7 Mayıs 1926 Cuma günü akşamı Ankara'dan başlayarak 16 Haziran 1926'da İzmir'de sona erecek olan yurt gezisine çıkmıştı. Eskişehir, Afyon, Konya, Tarsus, Mersin, Silifke, Adana, Bursa ve Mudanya'da çeşitli inceleme ve temaslarda bulunup 14 Haziran da Balıkesir'e geldi.²²⁰ İki gün sonra geleceği İzmir'de Mustafa Kemal'i coşkulu İzmir halkı dışında görevi Mustafa Kemal'e suikast düzenlemek olan laik Türkiye Cumhuriyeti ile onun ilke ve devrimlerine karşı olan karşıt grupta beklemekteydi.

Suikast önce Ankara'da sonra Bursa'da düşünülmüş ancak İzmir'de karar kılınmıştı. Suikastı hazırlayanların başında, Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'ndan Kocaeli milletvekili Şükrü, eski Lazistan milletvekili Ziya Hurşit ve ünlü ittihatçılardan Kara Kemal gelmekteydi. İzmir'de suikastı yapmakla görevli kişiler ise Sarı Efe diye bilinen emekli Jandarma Yüzbaşı Edip, Laz İsmail, Gürcü Yusuf ve Çopur Hilmi idi. Giritli Şevki de suikastı gerçekleştirecek olanları motor ile

²¹⁹Mevlüt Çelebi, "İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yılı Kutlamaları", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri**, (Hazırlayan: Tuncer Baykara), İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s.250-262.

²²⁰Türkan V. Doğruöz, "Yakın Dönem Kırklareli Tarihinde İki Yaprak", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Yıl:2/2003, S. 4, s.48.

kaçırmakla görevlendirilmişti. Suikast Mustafa Kemal'in geçeceği Kemeraltı caddesinde yapılacak, Çopur Hilmi ile Laz İsmail ve Gürcü Yusuf ateş edecekler, Ziya Hurşit de orada bulunarak gerekirse ateş edecek, daha sonra, yan sokaktaki otomobile atlanarak Giritli Şevki'nin motoruna binilecek ve Sisam ya da Sakız adasına kaçılacaktı.²²¹

16 Haziran 1926 günü Mustafa Kemal'in son anda kararından vazgeçerek İzmir'e geliş tarihini bir gün daha ertelemesi üzerine, bu gecikmeyi olayın önceden haber alındığı şeklinde değerlendiren Giritli Şevki, hiç olmazsa kendisini kurtarmak düşüncesi ile bütün tertibatı yakından tanıdığı Polis Müfettişi Mehmet Ali Bey ile siyasi kısım amiri Yaşar Bey'e bildirdi. İzmir valisi Kazım Dirik Paşa'yı Mehmet Ali Bey'in konudan haberdar etmesi üzerine hemen harekete geçildi. Mustafa Kemal Balıkesir üzerinden İzmir'e doğru hareket etmek üzere iken İzmir Valisi Kazım Dirik tarafından çekilen yıldırım telgrafla "Şahs-ı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan mel'unane bir suikast teşebbüsü meydana çıkarılmış olduğundan"²²² hareketlerinin geciktirilmesini istedi. Bir taraftan da tutuklamalara başladı.²²³

Alınan tedbirlerin ardından büyük bir gizlilik içinde izlenen suikastçılar, bombayı savuracak oldukları Kemeraltı Sokağı'ndaki bir odada sabah son dakika baskısıyla yakalandılar; daha önce yakalansalar idi, belki başka elemanları yeni bir suikast düzenleyebilirdi. Ancak bu durumda zamanında önlem almak mümkün olmayabilirdi. Zanlıların yakalanmasının ardından İzmir valisi Kazım Dirik, trenle İzmir'e hareket eden Mustafa Kemal'i karşılamak için tren istasyonuna gitti. Mustafa Kemal ile yüz yüze görüşerek olay hakkında detaylı bilgi veren Kazım Dirik, Atatürk tarafından alnından öpülerek onurlandırıldı.²²⁴

Ertesi gün Mustafa Kemal, İzmir'e geldi ve coşkun bir kalabalıkla karşılanılarak Naim Palas Oteli'ne yerleşti. Otelin arka kapıları dahil olmak üzere her

²²¹Feridun Kandemir, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul, Ekicigil Tarih Yay., 1955, s.16 ; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 8. bs., İstanbul, Der Yay., 2001, s.224-225.

²²²Doğruöz, **a.g.e.**, s.49.

²²³Kandemir, **a.g.e.**, s.16 ; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s.457.

²²⁴Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.53-54.

tarafa sivil ve resmi polislerden nöbetçiler koyuldu. Güvenlikten sorumlu başyaver Nasuhi Bey herkese ayrı ayrı emirler vermişti. ‘Buraya hariçten hiç kimse girmeyecek, Mebus olsa, Paşa da olsa, bana haber vermeden kimseyi içeriye almayacaksınız! Yalnız vali Kazım, kumandan Fahrettin, Başvekil İsmet ve müşir Fevzi Paşa’lar müstesna. Onlar girebilirler...’ Naim Palas’a gelen milletvekilleri bile görüştürülmeden gönderilirken sürekli yanına giren şahıs yalnız Kazım Dirik’tir.²²⁵ Mustafa Kemal tertip edilmesi düşünülen suikaste dair bilgilendirildikten sonra, yakalananları Naim Palas Oteli’ne getirterek kendileriyle görüştü. Ziya Hurşit sorular karşısında başını eğdi. Gürcü Yusuf ise ‘Bana bomba atabilecek miydin?’ sorusuna karşılık, ‘Seni gördükten sonra atmazdım’ dedi.²²⁶

İzmir Elhamra sinemasında yapılan suikastçıların sorgulamalarını halk büyük bir ilgiyle izledi. İstiklal Mahkemesi’nde sorgulamalar devam ederken Mustafa Kemal, Çeşme’ye gitti. Suikasti hazırlayanlar ve ilgisi bulunanlar derhal İzmir’e gelen Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılandılar; suçlular idam ve çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.²²⁷ Bu sırada tutuklu bulunan Paşaların İstiklal Mahkemesi’nde sorgulamaları yapıldı.²²⁸ İstiklal Mahkemesi Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cemal Paşa ve Cafer Tayyar’ın beraatlarına karar verdi. İstiklal Mahkemesi’nin Ankara’da yapılan ikinci safhasında İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin üyesi olan Maliye eski Bakanı Cavit, Doktor Nazım, Ardahan eski milletvekili Hilmi ve Nail Beyler idam cezasına çarptırıldılar. Yurt dışında bulunan Hüseyin Rauf Bey ile İzmir eski Valisi Rahmi Bey’lerin onar yıl sürgün edilmelerine karar verildi. Rahmi Bey ilan edilen aftan yararlandı. Rauf Bey’de ülkeye döndü, askeri Yargıtay hükmü kaldırdı.²²⁹ Tutuklananlardan Ali Fuat Cebesoy ‘Talihin beni bir gün Mustafa

²²⁵Kandemir, **a.g.e.**, s.18.

²²⁶Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III: Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923-1938)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s.137 ; İlhan Lütem, **Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılım Öyküsü**, Üçüncü Kitap Devrimler, Ankara, Avrasya Bir Vakfı Yay., 2003, s.51.

²²⁷Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam: Mustafa Kemal**, C. III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003, s.225.

²²⁸Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Temel Yay., 1971, s.122.

²²⁹Hans Froebgen, “Yabancı Gözüyle İzmir Suikastı’nın Perde Arkası”, **Tarih Dünyası**, Çev. Mediha Şayar, S.1, Y.1, 1964, s.196.

Kemal'i öldürmeye teşebbüs etmekle suçlandıracağımı düşünemezdim' diye anılarında yazmıştır.²³⁰

Olayın memlekette duyulması üzerine her yerde hayret ve nefret denizler gibi dalgalanmış, her tarafta heyecanlı mitingler yapılmış, Gazi'ye sayısız telgraflar yağmıştı. Olay ile ilgili olarak Mustafa Kemal, 18 Haziran 1926'da Anadolu Ajansı aracılığı ile İzmir'den millete ilk beyanamesini yayınlamıştır. Ona göre bu suikast, kendi şahsından ziyade Cumhuriyet'e ve onun dayandığı yüksek prensiplere karşıdır. Bu beyanname: "Benim naciz vücudum, bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk Milleti, emniyet ve saadetini garanti eden prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir" sözleri ile biter.²³¹

İçişleri Bakanı, Kazım Dirik'in suikast olayına karışanları yakalaması ve gereğini yapması hususundaki gayretlerinden dolayı 5.9.1926 tarihli resmi yazısında kendisini takdir etti.²³² Ayrıca, Mustafa Kemal, İş Bankası kanalıyla, Kazım Dirik'e yüksek meblağlı bir havale göndermiş, ancak Paşa "Ben sadece vatani vazifemi yaptım" diyerek bu parayı kabul etmedi. Bu olay Mustafa Kemal'i çok duygulandırdı.²³³ Vali Kazım Dirik, 6 Kasım 1926 tarihinde Ankara'da Mustafa Kemal'i ziyareti sırasında İzmir halkının kendisine olan muhabbet ve samimiyetlerinden söz ederek İzmir'e davet etmiştir. Mustafa Kemal ilk fırsatta geleceğini vurgulayarak, İzmirliyle sevgi ve selamlarını iletmekle suikast olayını unuttuğunu göstermiştir.²³⁴

H. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir'deki Mitingi

²³⁰Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e**, C.2, İstanbul, Temel Yay., 2002, s.205.

²³¹Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1973, s.368 ; Doğruöz, **a.g.e.**, s.50 ; **Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.194.

²³²**MSB, DMA**, Belge No: 751.

²³³Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.53-54.

²³⁴**Hakimiyet-i Milliye**, 7 Kasım 1926.

Kazım Dirik'in İzmir Valiliği sırasında gerçekleşen en önemli siyasi olaylardan biri, Serbest Cumhuriyet Fırkası kurucusu Fethi Okyar'ın İzmir'e gelerek konuşma yapması idi. 1930 Yazında Mustafa Kemal, Vali Kazım Dirik'e İzmir halkının hükümete karşı tutumunu sorduğunda, o da halkın hükümetten şikayetçi olduğu cevabını vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal hükümete muhalif olacak, onu sürekli denetleyecek, çok partili siyasi yaşam ilkesini hayata geçirecek ve totaliter tek partili rejim anlayışının yerine demokratik Cumhuriyet ilkesinden hareket edecek yeni bir parti kurma kararını vermiştir.²³⁵

Bu görevi ise liberal düşünceleri savunan Fethi Okyar yapacaktı. Fethi Okyar 12 Ağustos 1930'da Atatürk'ün teşvik ve desteği ile Serbest Cumhuriyet Fırkasını kurdu.²³⁶ Başta pek istekli olmayan Fethi Okyar, Atatürk'ün ısrarları üzerine şart sunarak, teklifi kabul etti. Fethi Bey'in şartı, Mustafa Kemal'in partiler arasında tarafsız kalması ve kendisiyle çalışacak arkadaşlarına karışmaması idi. Mustafa Kemal de kendisinden yeni kurulacak partinin laik Cumhuriyet'e sadık kalma şartını istedi. Serbest Fırka bütün yurttaki olduğu gibi İzmir'de teşkilatını kurdu. Çok partili siyasal yaşamın başlamasıyla Vali Kazım Paşa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tarafında yer aldı. Serbest Fırka'nın kurulmasının ardından Fethi Bey, ilk konuşma yeri olarak, İzmir'i seçti. Fakat Vali Kazım Paşa ve Cumhuriyet Halk Fırkası, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesini, şehirde asayişin olmadığı gerekçesiyle önlemeye çalıştı.²³⁷ Buna rağmen 4 Eylül'de İzmir limanına varan Fethi Okyar'ı büyük bir kalabalık coşku ile karşıladı. Serbest Fırka'nın kurucularından Ağaoğlu'nun anlatımına göre; "O gün evlerde kimse kalmamıştı. Bütün rıhtım boydan boya kalabalıkla kapanmıştı. 'Yaşasın Gazi', 'Yaşasın Fethi Bey' sadaları yükseliyordu... Vapurun rıhtıma yaklaşmasından sonra Fethi Bey'in inişiyle halk hızla ve istekle Fethi Bey'e hücum etti. Kimi alnından öpüyor, kimi elbisesinden; kimi selamlıyor, kimi yaşasın diye bağırıyordu... Nihayet bin bir zorlukla ikimiz bir otomobile yerleştik... İşte yüz bin

²³⁵Fethi Okyar, **Fethi Okyar'ın Anıları**, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye, 2.bs, yay.haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdenoğlu, İstanbul, İş Bankası Yay., 1997, s.40.

²³⁶Serap Tabak, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilayeti'ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.8, 1992, s.183.

²³⁷Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yay., 1994, s.58-67.

başlı kalabalığın ne kadar korkunç bir varlık olduğunu ben ilk kere burada gördüm.”²³⁸

Çevre ilçe ve bucaklardan gelenlerin bu coşkularına karşın, Vali Kazım Dirik, Fethi Okyar’ı karşılamadığı gibi, ziyaretine geldiğinde makamında bulunmadı. Bu, kuşkusuz, olumsuz tavır alma anlamına gelmekte idi. Fethi Okyar’a bir mektup gönderen Vali Kazım Dirik, yapmayı düşündükleri mitingden vazgeçmeleri gerektiğini söyledi. Fethi Okyar, Vali ile tartışmak yerine, etkinliklere engel olunamayacağını söyleyen Atatürk’e durumu bildirmeyi, uygun gördü. Atatürk, kendisine hemen yanıt vererek şunları söyledi: “Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen, ne olursa olsun nutkunu söyleyeceksin ve karşılaşacağın engeli hemen bana bildireceksin. Asayişin sağlanması için Başbakan, İçişleri Bakanı, İzmir Valisi gereken tedbirleri almakla yükümlüdürler.”²³⁹

Mustafa Kemal’in, SCF’nin İzmir mitingi konusunda kesin talimatı olmasına rağmen, Fethi Bey’in İzmir’e gelmesi ile başlayan olaylar mitinge çok az bir süre kala partililer arasında küçük çaplı çatışmaya dönüştü. Olaylar esnasında 14 yaşındaki bir çocuk hayatını kaybetti.²⁴⁰ Yaşananlara ve kentteki gerilime rağmen 7 Eylül 1930’da Fethi Bey İzmir söylevini elli bin kişiyi aştığı anlaşılan bir halk topluluğu önünde yaptı.²⁴¹ Yaşanan olaylar Hakimiyet-i Milliye Gazetesine şu şekilde yansımıştı: “Kentte yaşanan gerilim halk ile güvenlik güçlerini karşı karşıya getirmiş, halkın polis ve jandarmaya ateş açmasının ardından güvenlik güçleri de silah kullanmak zorunda kalmıştır.”²⁴² Bunun üzerine Mustafa Kemal olaylar konusunda hem İzmir valisinden hem de Fethi Bey’den bilgi istedi ve durumun incelenip, neticenin kendisine bildirilmesi için, Kazım Özalp’ı İzmir’e gönderdi.²⁴³

²³⁸ A.e., s.57-59.

²³⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, Üçüncü Kitap, Ankara, Bilgi Yay., 1995, s.103.

²⁴⁰ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan Yay., 1982, s.171.

²⁴¹ **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1930.

²⁴² **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Eylül 1930.

²⁴³ Kazım Özalp, Teoman Özalp, **Atatürk’ten Anılar**, 4. bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1998, s.44-45.

Atatürk'ün isteği üzerine İzmir'e giden Kazım Özalp, İzmir'de yaşananları şöyle anlatmaktadır:

“İzmir'e vardığımda ilk yaptığım incelemede, halkın hükümet kuvvetlerine karşı geldiğini, Halk Fırkası Merkezi'ne tecavüz ettiğini, Başvekil İsmet Paşa'nın resimlerini duvarlardan indirdiklerini, olayı yumuşatmak düşüncesiyle bir meydanda konuşma yapmak isteyen Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'i susturduklarını öğrendim. O gece vilayette Fethi Bey, Nuri Bey, Halk Fırkası Müfettişi Zühtü Bey, Kumandan Hüseyin Hüsnü Paşa ve Vali Kazım (Dirik) Paşa'yı bir toplantıya çağırdım. Hepsinin Mustafa Kemal Paşa'ya olaylar hakkında ayrı ayrı yazdıkları şifreleri okumalarını istedim. Birbirleri aleyhinde ağır sözler yazdıklarından buna taraftar olmadılar. “Mustafa Kemal Paşa'nın emri böyledir, okuyalım, tartışalım ve bir sonuca varalım” dedim. Telgrafları getirerek okumaya başladım. Bazı ağır sözleri yumuşatarak okumama rağmen, büyük tartışmalar çıktı. Her kelimeyi yumuşatmanın imkanı yoktu. Vali Kazım Paşa, Fethi Bey için, “Ayak takımı ile omuz omuza hemhal”; Fethi Bey, Vali Paşa için “Palavracı”, Mahmut Esat Bey için “Bedmest” sözlerini kullanıyorlardı. Aralarında kavgaya bile teşebbüs ettiler. Zorla oturttum, uzun tartışmalardan sonra ortaya çıkan gerçek durumu bir rapor olarak Mustafa Kemal Paşa'ya yazdım. Raporun birçok yeri ilk yazılan şifrelere uymuyordu. Tekrar itiraz ettiler; ancak sonunda kabul ettiler ve hepsine ayrı ayrı imza ettirdim, zorladım, barıştılar. Hep beraber ordumuzun İzmir'e girerken şehit olan askerlerinin mezarlarını ziyarete gittik; çünkü sabah olmuştu.”²⁴⁴

İ. Dirik Soyadını Alması

21 Haziran 1934'te çıkarılan soyadı kanununun kabulünden önce, Atatürk ile birlikte İzmir'i ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi Kazım Paşa'da gördüğü canlılık, enerji ve faaliyeti takdir ederek, Atatürk'e ‘Sizin valiniz Dirik adamdır’ demiştir. Dirik kelimesinin Azeri ağzında atak, çalışkan, canlı, heyecanlı anlamına geldiğini

²⁴⁴ A.e., s.45.

İran Şahından öğrenen Atatürk bunu İzmirliyle anlatmıştı. Kazım Paşa, Soyadı Kanunu ilanından sonra Ankara'ya gelişinde Atatürk tarafından kabul edildi. Ziyareti esnasında, Atatürk kendi not defterinden bir sayfa kopararak, "Kazım Dirik oldu. K. Atatürk 10.XII.1934"²⁴⁵ diye el yazısı ile yazıp, Kazım Paşa'ya verdi. Böylece, Kazım Paşa, 'Dirik' soyadını aldı.²⁴⁶

J. Görevi Başındayken Aldığı Takdirnameler

Askerlik hayatı boyunca önemli başarılarla imza atan Kazım Dirik, İzmir Valiliği esnasında yaptığı hizmetlerinden ötürü farklı Bakanlıklar tarafından ödüllendirilmiştir. Bunlardan belli başlıcaları şunlardır:²⁴⁷

İzmir Suikastı olayı sanıklarının yakalanmasındaki başarısından dolayı 5.9.1926'da İçişleri Bakanlığı'nca, üzümculük ve tütüncülüğün gelişimine katkılarından dolayı 27.7.1926'da Ticaret Bakanlığı'nca, yol yapım işlerinde gösterdiği çaba ve başarılarından dolayı 25.5.1929'da Genelkurmay Başkanlığı'nca, Rus General Vorosilof ve heyetinin ziyareti dolayısıyla 6.11.1933'te Başbakanlık tarafından, Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde 200 ilkokulu hizmete açmış olması dolayısıyla 3.1.1934'de Milli Eğitim Bakanlığı'nca, 'Asar-ı Atika Muhipler Cemiyeti'ni kurması, 'Tarih ve Yurt Bilgisi duygusunu artırmak hususlarındaki mesaisinden dolayı' 6.6.1934'te Milli Eğitim Bakanlığı'nca, ilin yönetiminde gösterdiği değerli ve verimli çalışmalarından dolayı 25.6.1934'te İçişleri Bakanlığı'nca, '4. Uluslararası 9 Eylül Panayırı'nın kısa zamanda açılmasında gösterdiği başarısından dolayı 13.9.1934'te Ekonomi Bakanlığı'nca, barışta ve savaşta, ordu için önemi açık olan Karabel Yolu'nun açılmasında gösterdiği çaba ve

²⁴⁵MSB, DMA, Belge No: 744.

²⁴⁶Necip Alpan, "Atatürk'le Birlikte Samsun'a Çıkış Olan Devrimci Kazım Dirik'i Anarken", **Halkevleri Dergisi**, S. 68, 1972, s.4 ; Mustafa Kafalı, "Milli Mücadele Kahramanlarından General Kazım Dirik", **Kemalist Atılım**, 1986, s.22 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.69 ; Aldan, **a.g.e.**, s.379 ; Soyer, **a.g.e.**, s.144 ; **Milliyet**, 19 Mart 1982.

²⁴⁷"Kazım Dirik Dosyası", **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643, Belge No: 4 ; **MSB DMA**, Belge No:752.

başarısından dolayı 31.10.1934'te Bayındırlık Bakanlığı'nca birer takdirname ile ödüllendirilmişti.

Vakit Gazetesi, Kazım Dirik'in aldığı takdirmeleri şu şekilde özetlemiştir: "İzmir Valisi Kazım Paşa, vilayetin umumi işlerinde görülen değerli ve verimli mesaisinden dolayı alakadar vekaletçe takdir edilmiştir."²⁴⁸

K. Hakkında Açılan Dava Yazışmaları ve Diğer Belgeler

İzmir Valiliği süresince Kazım Dirik'in adı, bürokrasiden kaynaklanan kimi nedenlerle dava tutanaklarında yer aldı. Bu davaların bazılarında değinmek, Kazım Dirik'in tanınması bakımından faydalı olacaktır.

Yeni Asır Gazetesi'nin İzmir köylüsünün ekonomik kriz nedeniyle ahlat (armut) yediğine dair haberi, kamuoyunu heyecanlandırdı. İzmir'in böyle bir olay ile anılıyor olması, Kazım Dirik'i rahatsız etti. Bu nedenle, Yeni Asır Gazetesi hakkında inceleme başlattı ve sorumlu Müdür Abdurrahman Şeref Bey'den şikayetçi oldu. Bunun üzerine Abdurrahman Şeref Bey Kazım Dirik'in görevi kötüye kullandığı düşüncesi ile, ondan şikayetçi olarak, karşılık verdi.

Dosyaya ilişkin Teftiş Heyeti'nin 19.06.1932 tarih ve 2378 sayılı raporu aynen şöyledir:

"İzmir'de yayınlanan Yeni Asır Gazetesi sorumlu müdürü Abdurrahman Şeref imzasıyla Cumhuriyet Müdafaa-i Umumiliği'ne verilip, Adliye Vekaleti Celilesinden Vekalet-i Celilerine gönderilen bir dilekçede, Yeni Asır Gazetesi'nin, ekonomik kriz sonucunda bazı köylülerin ahlat yedikleri hakkındaki yayını üzerine İzmir Valisi Kazım Paşa'nın kendilerini mahkemeye vererek, yargılama sonucunda

²⁴⁸Vakit, 3 Eylül 1934.

beraat etmeleri ile, haklarında suç oluşumu ve memurluk yetkisini kötüye kullanma maddelerinden dolayı vali hakkında soruşturma yapılması ile 50.000 (elli bin) lira manevi yemin tazminatı alınması ve verilmesi isteği durumu hakkında gereğinin uygun görülmesi üzerine bu bölümde Mülkiye Müfettişi Hakkı Haydar Bey tarafından yapılan inceleme sonucunun açıklandığı düzenlemenin 12.6.1932 tarih ve 44 numaralı fezleke belgesi mazbatasıyla birlikte dönerek, istek yerine getirildi. Fezleke belgesine göre vilayetin asayiş ve genel durumundan sorumlu valinin, gazetenin yayımına göre yaptırdığı incelemede ulaştığı sonucu yasal makamlara bildirmesinin bir suç teşkil edemeyeceği görüşü ile, işaret edilen valinin yargılanmasının reddi istenmiştir. Durum arz olunur efendim”²⁴⁹

Kazım Dirik hakkında açılan bir diğer dava Valiliği esnasında emrinde çalışan personelin karışmış olduğu bir olay ve bundan sonra başlayan mahkeme sürecinde görevi ihmal suçlamasıyla yargılanmasıdır. Bu davaya ilişkin 21.01.1933 tarih ve 131 / 72 sayılı Teftiş Heyeti'nin raporu aynen şöyledir:

“Bayındır hükümet konağı karşısında kahveci kahvehanesinde 340 senesi Temmuzun 16'ncı gecesi silah atarak kahvede oturan sadıklılardan Falih'in yaralanmasına sebebiyet vermekten suçlu Bayındır Jandarma efradından Hasan ve yazıcı Hüseyin ve Ahattan Faik hakkında Bayındır idare heyeti tarafından alınan 15 Nisan 1927 tarih ve 22 nolu gerekli işlem kararı suçluların itirazı üzerine 2. derecede inceleme için Bayındır Kaymakamı ve Vilayeti aliyelerinden gönderildiği ve aradan iki seneden fazla bir zaman geçtikten sonra vilayet idare heyetince karara bağlandığı ve bu yüzden gerçekleşen kamu davasının sabit olduğu anlaşılıp, hadisede ihmali görülenler hakkında soruşturma yapılması evvelce emir buyrulmuştur: Söz konusu kararda muavin Saip Beyefendinin imzaları mevcut olduğundan ve idare heyetince öteden beri kendileri başkanlık etmekte oldukları için 932 Haziranında vazifeler memurlarla birlikte bu meseleden dolayı işaret edilene soru yöneltmişti. Devlet şurası umumi heyetince alınan 933 tarih ve 265 nolu karardır. (Bu işte yalnız vali muavini Saip değil idare heyetine başkanlık eden valinin de soruşturmaya tabi tutulmasına

²⁴⁹“Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

Maliye ve Nafia Daireleri reislerin karşı oylarına karşı çoğunlukla karar verilmesi) üzerine Mülkiye Müfettişliği Nedim Nazmi Bey'e emir buyurulmuş ve evrakta bendeniz”²⁵⁰

Bu davalar nedeni ile kırgın olan İzmir valisi Kazım Dirik, Teftiş Heyeti'ne 16.04.1933 tarih ve 26005 sayılı aşağıdaki savunmayı verdi.

“Valiliğim sekizinci yılına basmıştır. İnkılabın ve Cumhuriyet'in ve Müdafaa planlarının millet ve memleket bünyesinde gerçekleştirmek istediği amacı ile geceyi gündüze katarak çalışıyorum. Muntazam şoseler ve askeri havza yolları, köy yolları olarak iki bin kilometre yol, milleti karanlıktan kurtaran dört yüz yeni mektep, seksen zirai kredi kooperatifi, esnaf ve ahali bankası gibi büyük ve canlı eserler bugün ortada ve dimdik yaşıyor. Adalet göreceğimi ummaktayım”²⁵¹

Kazım Dirik hakkında açılan bu davalar, bir süre daha devam etti, ancak davaya konu olan suçlamalardan yargılanması mahkemelerce uygun görülmedi.²⁵²

L. İzmir Valiliği Görevinden Ayrılışı

Vali Kazım Dirik, on yıla yaklaşan İzmir Valiliği'nden sonra, Trakya Umumi Müfettişliği'ne atandı. Ancak Trakya'daki görevi sırasında dahi, bazı kötü anılara rağmen, İzmir'e olan bağlılığını belirtirdi. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın Ekonomi Bakanı Celal Bayar tarafından açılışından sonra fuar alanından doğruca kendisini İstanbul'a götürecek olan vapura gidip, burada İzmirililerle vedalaşarak, terfi olduğu Trakya Umumi Müfettişliği görevi için, bölgeye gitti. İzmir halkı, çok sevdikleri “Vali Paşa”larını vapurda büyük üzüntü içinde uğurlamışlardı.²⁵³ 1934 yılında birinci sınıf valiliğe terfi ettirilen Kazım Paşa, 9 Ağustos 1935 tarihinden itibaren Trakya Umumi Müfettişliği vazifesini ölümüne kadar sürdürecektir.

²⁵⁰“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁵¹“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁵²“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁵³Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.76.

İzmir Vilayetine tüm gayretiyle hizmet eden Kazım Dirik'in Trakya'ya tayini 8 Ağustos tarihli Yeni Asır gazetesinde şu başlıkla verilmiştir: "İzmir Dirik Valisini Kaybetti."²⁵⁴ 9 Ağustos tarihinde ise Yeni Asır gazetesi başyazarı Hakkı Ocakoğlu bir yazı yazmış, bu yazıda İzmir'e yaptığı hizmetleri anlattığı gibi Trakya'ya tayin ediliş sebebini de açıklamıştır. "Biz Kaybettik, Fakat Trakya Büyük Bir Kuvvet Kazandı" başlıklı yazısında Kazım Dirik hakkında şunları yazmıştır:

"...Biz General Kazım Dirik'i yalnız çalışkan bir devlet adamı olduğu için sevmedik. Onu bize sevdiren daha bir çok sebepler vardır. O on yıl içinde yalnız mektep, yol, çeşme yapmakla hayat demek olan su bulmakla saçlarını ağartmadı. Devrimi dağ başındaki üç evli köylere kadar yaymak ve sevdirmek için hayatını yıprattı. Onu makamında bulup görmek haylice zor bir işti. General Kazım Dirik, yıllarca durmadan, yorulmadan, dağ, tepe demeden koştu. Halk tabakaları içine daldı. Köylülerle köylü, kentlilerle kentli oldu. Münevverlere (aydınlara) demokrasinin ne demek olduğunu anlatan canlı örnekler verdi. Tenkitten yılmadan. Onu kendisi için bir kuvvet olarak tanıdı. Sınırsız bir toleransla tenkitlere tahammül gösterdi. Atılan yanlış adımları geri almamak için anlamsız izzeti nefis meseleleri yaratmadı. Münekkitlerine (eleştirenlere) küsmedi. Onlara karşı sevgi gösterdi. Çok az devlet adamında bulunan bu meziyet kendisinin etrafında sevgi halkaları topladı... General Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişliği'nden ülkenin çok şeyler kazanacağından söz etmekten nefsimizi men edemeyiz. Bununla itirafa borçluyuz ki İzmir Dirik'i asla unutmayacak, o kendisinin geride bıraktığı çok canlı ve verimli eserleriyle anılacaktır"²⁵⁵

Trakya Umumi Müfettişliği'ne atanan Kazım Dirik, İzmir'deki görevini Fazlı Güleç'e devretmiştir. Bu durum, 21.8.1935 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafla bildirilmiştir.²⁵⁶

II. TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞLİĞİ

²⁵⁴Yeni Asır, 8 Ağustos 1935.

²⁵⁵A.g.g., 9 Ağustos 1935.

²⁵⁶"Kazım Dirik Dosyası", İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

A. Trakya Umumi Mufettişliği'ne Tayini

İzmir Valisi Kazım Dirik, İkinci Umumi Mufettişliği / Trakya Umumi Mufettişliği'ne, 9 Ağustos 1935 tarih ve 2/3065 sayılı kararname ile atanmıştır.²⁵⁷ İzmir Valisi iken takdir olunan 12500 kuruş olan maaşla Trakya'da göreve başlayacaktır.²⁵⁸

Trakya Umumi Mufettişliği'ne tayinine dair tebliğini alan Kazım Dirik'in cevap olarak 21.08.1935 tarih ve 525 sayılı yazısı şöyledir:

“Bugün İlbaylık (valilik) vazifesini İlbay Fazlı Güleç'e devrettiğimi bildiririm. Karşılık olarak Dahiliye Bakanlığına ve bilgi olarak adliye, hariciye, maliye, iktisat, nafia (bayındırlık), ziraat, sıhhat ve içtimai muavenet (sosyal yardım) kültür ve gümrük ve inhisar (tekel) bakanlıklarına yazılmıştır.”²⁵⁹

Merkezi Edirne'de bulunan genel mufettişliğin sorumluluk sahası Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Balıkesir illerini kapsamaktadır.²⁶⁰ Bu denli geniş bir alanda sorumluluğu üstlenen Kazım Dirik, bölgenin Balkan ülkelerine sınır olması nedeni ile, Balkan devlet adamlarını da ağırladığına şahit olunmaktadır.²⁶¹

Kazım Dirik, görevine başlamasının hemen ardından Umumi Mufettişlik ile ilgili yapısal sorunlar üzerindeki görüşlerini, 9 Ocak 1936 tarihinde Edirne'den, o sırada Ankara'da bulunan Üçüncü Umumi Mufettiş Tahsin Özer'e çektiği telgrafta şöyle özetlemektedir:

²⁵⁷ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Sayı. 2-3065 Dosya. 71-400; Cemil Koçak, **Umumi Mufettişlikler**, İstanbul, İletişim Yay., 1956, s.129 ; Aldan, **a.g.e.**, s.380 ; Tevetoğlu, **a.g.e.**, s.127 ; **Yeni Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, Arkın Kitabevi, 1938, s.549; **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.143 ; Hayri Orhun, 'v.d.', **a.g.e.**, s.543 ; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.51 ; **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1935.

²⁵⁸ “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Merkez Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

²⁵⁹ “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Merkez Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

²⁶⁰ Aldan, **a.g.e.**, s.380.

²⁶¹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 3 / 3 / 1938: Dosya: 40315.

“Umumi Mufettişlere Valilerin gerçek amir olduklarını gösterir yetkiler verilmesi, adli mekanizma dışında kalan bölgelerdeki bütün memurlar üzerinde kesin ve tartışılmaz bir otorite kurulması, adli mekanizmada denetim tesisi, mahalli idarelerin tasarrufları üzerinde kati söz sahibi olabilmek, Nahiye Müdürleri’ni doğrudan atama ve görevden alma yetkisi, seçimle işbaşına gelen belediye başkanlarını onaylama ve gerektiğinde de görevden alma yetkisi ile yine gerektiğinde bu görevi bir başka mülki idare amirliği ile birleştirebilme yetkisi, gümrüklerde ve sınırlarda geniş denetim yetkisi, orduda seyyar alaylar üzerinde yetki sahibi olmak, protokol sıralaması içinde Umumi Mufettişler’in bölgelerindeki en büyük mülki idari amir olduklarının vurgulanması, emirlerine bırakılan tahsisatı serbestçe kullanabilme yetkisi, Bakanlıkların Umumi Mufettişlik bölgesine yapacakları atamalar konusunda bilgi-yetki sahibi olmak, sorumluluğun doğrudan hükümete karşı olması ve hükümet kararı olmaksızın haklarında bir soruşturma açılmasının engellenmesi ve diğer yasalarda bulunan hükümlerle Umumi Mufettişlik Yasasında bulunan hükümlerin çatışmasını engellemek amacıyla, yasalardaki hükümlerin bu çatışma durumunda yürürlükten kaldırılmış sayılmasının sağlanması idi.”²⁶²

Kazım Dirik Paşa, Trakya Genel Mufettişliği’nde de Mufettişliği alanına giren illerin alt yapı hizmetlerinin kısa sürede karşılanması, kültürel, sosyal ve ekonomik yönden kalkındırılması için üstün bir çaba gösterdi. Trakya Bölgesinde, yaygın olan şöhretinden faydalanarak bir vali imiş gibi çalıştı. Halk ile dayanışma içinde okulların inşası, öğretim sorunları, köy kalkınması, köy ekonomisi konularında çalıştı. Bu etkinliği, bölgesi için olduğu kadar, diğer iller için de yararlı oldu.²⁶³

Kazım Dirik, köylülerin gelirinin artırılması için bölgede yollar, köprüler, okullar yaptırdı. Kooperatifçiliği yeniden canlandırdı. Halkevleri ve hükümet konakları yaptırdı. Artezyenler açtırdı. Göçmenler ve Anadolu halkı için örnek köyler ve mahalleler kurdurdu. Bütün çalışmalarında, halk eğitimi ve toplum

²⁶²Koçak, **a.g.e.**, s.185.

²⁶³Hayri Orhun, ‘v.d.’, **a.g.e.**, s.543.

kalkınması yöntemlerinden yararlandı ve Trakya'nın kalkınmasında büyük işler gördü.²⁶⁴

Kazım Dirik, Trakya'da; arıcılık, balıkçılık, süngercilik, aşı budama, tavukçuluk, tavşancılık, ipek böcekçiliği, kozacılık, gülcülük, gülyaçcılık, yoncacılık, şarapçılık, bağcılık, peynircilik, sütçülük, pamukçuluk, şeker pancarcılığı, örnek fidanlıklar ve meyvecilik, hayvancılık, mandıracılık, aşım durakları, nalbantlık, hayvan panayircılığı, parklar, anıtlar, okullar, muhtar ve köy konakları yapımı; yayınlar, film gösterimleri, tarihi araştırmalar, tarihi eserlerin meydana çıkarılması ve onarılması, köy yolları ve içme suları, turizm çalışmaları, gezici sağlık ekipleri kurma, hastalıklarla mücadele gibi çalışmaların yanında birçok spor sahası yaptırmış; el işleri kursları açtırarak halk eğitimi ve toplum kalkınması konularına Atatürk'ten sonra eğilebilen en büyük devlet adamı olmuştur.²⁶⁵

B. Trakya İllerindeki Hizmetleri

1. Halkevi Çalışmaları

Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, Atatürk devrimlerinin yerleşmesinin en önemli aracı olarak eğitimi görmüştür. Bu çerçevede, 1932 yılında Türk Ocakları yerine yapılandırılan ve toplumsal-siyasal terbiye kurumu olarak öngörülen halkevlerinin yapılandırılması ve yaygınlaştırılması için büyük çaba harcamıştır. Nitekim, halkevleri, Atatürk devrimi ilkelerinin toplum arasında yayılması, derinleşmesi ve kökleşmesi amacıyla kurulmuştu.²⁶⁶

Halkevlerinin temel fonksiyonu, “şehirli ile köylü yahut münevver (aydın) ile köylü arasındaki eski devirlerden kalma ayrılığı, münafereti (nefret) kaldırmak, onun yerine karşılıklı sevgi ve anlaşma duyguları yaratmayı, köyde fiili surette müessir (etkili) olacak içtimai (toplumsal) bedii (güzellik), sıhhi (sağlıklı) inkişafı (gelişimi)

²⁶⁴Teveoğlu, a.g.e., s.127 ; Aldan, a.g.e., s.381.

²⁶⁵Gün, Ankara, a.g.e., s.57.

²⁶⁶İşıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz**, İstanbul, Otopsi Yay., 2004, s.83.

temin edecek işler yapmak”,²⁶⁷ idi. Buna ilaveten, Halkevlerinde, toplumsal terbiyeye katkı sağlamak için önemli günlerde halka davetiye dağıtarak, eğitici gösteriler düzenlenirdi.²⁶⁸ Nitekim, 1936 Mart’ında Recep Peker ‘Yeni Halkevlerini Açma Nutku’nda halkevlerinin amacını şöyle özetlemektedir: “Halkevlerinin çalışması, birbirini anlayan ve büyük mefhumlarda (kavramlarda) birbirine dayanan bir kütle yaratacaktır inancı bir, sükunu bir, galeyanı bir, heyecanı bir, bir kütle... bu yolda parolamız şudur: Dağılan çöker, daima bir, daima toplu.”²⁶⁹ Bu mantıkla kurulan Halkevleri; Dil Tarih ve Edebiyat Şubesi, Güzel Sanatlar Şubesi, Temsil Şubesi, Spor Şubesi, İçtimai (Toplumsal) Yardım Şubesi, Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi, Kütüphane ve Neşriyat (Yayın) Şubesi, Köycüler Şubesi, Müze ve Sergi Şubesi olmak üzere dokuz şubede örgütlenmiştir.²⁷⁰ Halkevlerinin kuruluş amacını hayata geçirmek Kazım Dirik’in en büyük hedefi olmuştu. Bu kapsamda Kırklareli Merkez, Babaeski ve Vize ilçelerinde; Tekirdağ’ın Malkara, Çanakkale’nin Biga ve Gelibolu ilçelerinde birer halkevi yaptırmıştır.²⁷¹

2. Köylere Yardımı, Köy Davası ve İdeal Cumhuriyet Köyü Projesi

Köyün ve köylünün kalkınmasını kendisine ülkü edinmiş olan Kazım Dirik, Trakya’nın ağaçlandırılması, fidanlıkların kurulması ve köy kumbarası olarak adlandırdığı kavak yetiştirme çalışmaları üzerinde titizlikle durdu. Bunun sonucu olarak köylünün veya Belediye’nin olmak üzere kavaklıklar oluşturuldu ve milyonlarca kavak yetiştirildi. Hemen her fidanlığı, fidanlık ustasını, dekarını, mevcudunu verimini belki köy muhtarından daha kesin olarak bilen ve bunların gelişimini adım adım takip eden Kazım Dirik, bir gün, bu konuda yanındakilere: “Umumi Harpte menzil müfettişi idim. O zaman belli başlıca taşıt aracımız

²⁶⁷Selahaddin Demirkan, “Halkevlerinde Köycülük”, **Köye Doğru**, S.27, Y.2, 1941, s.3.

²⁶⁸**Anadolu**, 19 Ekim 1933.

²⁶⁹Çakan, **a.g.e.**, s.86.

²⁷⁰**A.e.**, s.86.

²⁷¹Aldan, **a.g.e.**, s.381 ; Soyer, **a.g.e.**, s.164.

develerdi. Bunlar gece gündüz beni işgal ederdi; rüyalarım da bunlarla uğraşırdım. Şimdi ise kavaklarla, fidanlarla meşbuum (meşgulüm). Diyebilirim ki fidanlarla yatıyor, kavaklarla kalkıyorum”²⁷² demiştir.

Bölge okullarının her türlü ihtiyacını karşılamaya çalıştı. Özellikle köy çocuklarına karşı ayrı bir ilgisi olan Kazım Dirik, parasızlık ve imkansızlık nedeniyle okula gidemeyen okul çağındaki çocukların, bir imkan yaratıp mutlaka eğitime devam etmesini sağladı. Bu çabasına bir örnek olarak, fakirlik nedeniyle tahsiline Paşa'nın yardımlarıyla devam eden bir gençten aldığı mektup sonrasında söylediği şu sözlerdir:

“Bu mektubu gönderen çocuk fakirdi. Onu, köyden aldım, okuttum, ona en yüksek tahsili verdim. Bu sene pek iyi bir derece ile Hukuk'u bitirdiğini bana müjdeliyor, notlarını da birlikte göndermiş... Mensup olduğumuz cemiyete ve vatana faydalı olabilmek için çok hem de çok çalışınız. Fakat sadece çalışmak da kafi değildir. Dürüst, doğru ve ahlaklı olmayı da unutmamak lazımdır... Millet in ve devletin mevcudiyeti bizimle kaim değildir. Biz ölürüz, millet kalır; biz çökeriz millet yaşar. İşte bizden sonra da yaşayacak olanların bizim yerimizi tutabilmeleri için yaşadığımız müddetçe onları yetiştirmek boynumuzun borcudur...”²⁷³

Gerek İzmir'de gerekse Trakya Umumi Müfettişliği esnasında Kazım Dirik'in büyük titizlikle üzerinde durduğu konuların başında köyler gelmekte idi. O, **‘Köy Davası’**ndan ne kastettiğini şöyle özetlemektedir:

“Köy Davası; medeni dünyanın en büyük ve en ağır davasıdır. Bizde bu işler için en az yirmi beş sene ister. Cumhuriyet rejimi on beş ve hele son on yıl içinde artan bir hareket ve alaka ile köylüsüne sarılarak varlığını ana memesi gibi uzattı, emzirdi. Ve muhakkak bir temel kurdu. Bu devirde artık harp şartları; uzun müddet dayanmayı ve dimdik durmayı esas tutuyor. Yurdun, milletin canlı cansız her şeyini birlikte seferber ediyor, varlık kaynaklarının her şeyini ve her maddesini ele alıyor, onu ıslah ve terbiye yolu ile daha bol ve daha verimli kılıyor. Fikir, bilgi, hareket ve

²⁷²Soyer, a.g.e., s.57.

²⁷³A.e., s.72.

yenilik isteyen bu işler; ancak köy ve köylüyü devletin temeli saymakla ve onu bu bakımdan ele alarak bir kuyumcu gibi üzerinde işlemekle mümkündür. İşte Cumhuriyet rejiminin büyük şefleri ile onların peyki olan bütün erenleri, öğretmen, eğitimcileri ve baştan aşağıya kadar ordu kışlaları, halk evleri ve ışık yurtlarının en az daha bir kuşak geçinceye kadar titizlik ve kıskançlıkla uğraşacağı, üzerinde tetik duracağı dava budur...”²⁷⁴

Köye ve köylüye çok büyük önem veren yeni yönetim ve onun Valisi Kazım Dirik, köy konusundaki gelişimi sadece ekonomik gelişim ile açıklamamıştır. Bunun içindir ki, ekonomik gelişim ile paralellik arz eden kültürel gelişim hamlesini kırsalda egemen kılabilmek için okul ve öğretmene çok büyük bir sorumluluk yükledi. Adagüme köy kahvesinde yapmış olduğu konuşmada ekonomik gelişime ilişkin görüşlerini şu şekilde: “Bugün ucunda bizim için dört beyaz diye anılan bir ekonomi siyasası vardır, bunlar: pamuk, un, pirinç ve şekerdir. Yalnız bu dört beyaz yakın çağlara kadar yurdumuzun 130 milyon lirasını Amerika, İngiltere ve bunlar gibi ülkeler çekerdi. Bunlar yediğimiz, giydiğimiz şeylerdir. Bugün ise Cumhuriyet’in Türk yurdunda dört beyaz sıkıntısı kökünden kaldırılmıştır. Bu o demektir ki arkadaşlar 130 milyon lira artık yurda kalıyor...”²⁷⁵ ifade ederek, kültürel gelişim konusunda öğretmenlere şu sorumlulukları yüklemektedir: “Bir muallimin asıl kuvveti mektebin dört duvarı arasında değil; şehirde fabrikalarda, ticarethanelerde olmalıdır. Köyde muallim olanlar mektebin dışında da bütün kuvvetleriyle çalışmalı. Tetkik gezintileri vasıtasıyla muallim bu faaliyete çocukları da karıştıracaktır... Büyüklerle daima konuşacak, büyüklerle beraber daima çalışacak ve köyün en küçük işinden, en büyük işine kadar her şey onun zekasının ışığı altında cereyan edecek...”²⁷⁶

Kazım Dirik’in Köy Davasında çerçevesinde yoğun mesai harcadığı önemli projelerinden birisi de “**İdeal Cumhuriyet Köyü**” çalışması idi Her ne kadar

²⁷⁴MSB, DMA, Belge No: 737 (1, 2, 3).

²⁷⁵9 Mayıs 1935’de Kazım Dirik’in Adagüme ve Fata Köylerinde Yaptığı Konuşma, İzmir, Dereli Basımevi, 1935, s.13.

²⁷⁶M. Rauf İnan, “Hars Bakımıyla İzmir Köylerinde Gördüklerimiz”, **Kültür Dergisi**, S.46,1935,s.5-6; 9 Mayıs 1935’de Kazım Dirik’in Adagüme ve Fata Köylerinde Yaptığı Konuşma, s.13.

uygulamaya geçirilemese de içerisinde 43 kamu kuruluşunu barındıran bu çalışma Afet İnan'a ekonomik kalkınma konusunda esin kaynağı olmuştu. Afet İnan, 7 Haziran 1972 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında bu konuya vurgu yaparak, projenin hayata geçirilmesi için resmi makamlara şu mektubu göndermiştir:

“Sayın Vali, elimde 1937 yılında Trakya Umumi Müfettişliği tarafından yaptırılan İdeal Cumhuriyet Köyü planı vardır. Size Vilayetiniz için bu plandan bir adet gönderiyorum. Ricam şu olacaktır:

1. Vilayetiniz sınırları içinde arazi şekline göre, daha da yeni ihtiyaçlar ilave edilerek, ‘Ellinci Yıl’ adını taşıyacak bir köyün temeli atılabilir,
2. Mevcut köylerden birisi seçilerek bu kuruluşların hepsi planlaştırılırsa, olmayanlar birer birer ilave edilse,
3. Her köye bu kuruluşlardan biri 1973 de, diğerleri de gelecek yıllarda yapılmak üzere ele alınsa,
4. Köylülerimize bunların faydalarını anlatacak konuşmalar yapılabilir,
5. Özellikle koru olabilecek yerler ayrılarak, Cumhuriyet’in yıldönümü şenliklerinde fidanlar dikilebilir sanırım.
6. Cumhuriyet’in kutlama günlerinde bütün bu kuruluşlara toplu bir halde el emeği katılarak da şenlikler düzenlenebilir,
7. Bu kamu kuruluşlarının listesi ve yaptırılacak planları köy odalarına ve görülecek yerlere asılır ve faydaları bir iki cümle ile altlarına yazdırılabilir.”²⁷⁷

3. Kitap, Tarihi Eserler ve Müzecilik İle İlgili Faaliyetleri

Kazım Dirik, bütün tarihi eserlere karşı çok yakın bir ilgisi vardı. O, bu eserleri tarihin bir malı ve anısı olarak korumak istediği gibi, bunların gün ışığına çıkarılması, arkeolojik araştırmaların ve yayınların yapılması için çok samimi

²⁷⁷ Afet İnan, **Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz**, Ankara, TTK Yay., 1978, s.58-59.

duygular ile çalışmıştı. Bu kapsamda ‘**Edirne Eski Eserleri Sevenler Derneği’nin** kuruculuğunu ve fahri başkanlığını üstlenerek, “Edirne Tarihi”, “Türk Atasözleri”, “Tuna Boyu Tarihi” adlı eserlerin yayımlanmasında, “Trakya Dergisi”nin her ay düzenli bir şekilde çıkartılmasında etkili oldu.²⁷⁸

Kazım Dirik, Edirne Eski Eserleri Sevenler Derneği’nin, Anadolu Beylerinden Çaka’nın Trakya’ya kadar uzanan kahramanca savaşlarına ait (Çaka) kitabelerinin, Kazan Hanlığı’nı kuran Altın Ordu Hanlarından Uluğ Mehmet Han’ın İkinci Murat’a gönderdiği mektubu içine alan Trakya Kültür Tarihi ile ilgili kitaplarını yayınlamalarına katkı sağladı. Bu çalışmalarının yanı sıra “Gelibolu Tarihi”nin yazılmasına destek verdi. ‘Gelibolu Tarihi’ni Heybeli Deniz Lisesi Tarih Öğretmeni Fevzi Kurdoğlu’na yazdırdı. Fevzi Kurdoğlu, eserin yazılması için, Gelibolu’da yaptığı bütün araştırmalarında, Kazım Dirik’in her türlü yardım ve kolaylıklarını gördüğü için, ‘Gelibolu Tarihi’ni kısa sürede hazırlayarak, zengin dökümanlarla yayımlayabildi.²⁷⁹ Kazım Dirik, üniversitede Eski Çağ Tarihi Doçenti Arif Müfit Mansel’e Trakya Kültür Tarihi’ni, Selahaddin Demirkan’a ise Truva Harabeleri’ni konu alan eserlerin yazımına destek verdi. Kazım Dirik’in tarihi eser ve araştırmalara olan katkılarını Osman Nuri Peremeci anılarında şu şekilde aktarmıştır: “Edirne tarihini yazmak fikrini veren o idi. Edirne’nin büyük tarihinin yazılması işi kalmıştı. Kazım Dirik, bu esere çok ehemmiyet verdikleri içindir ki eserin neşri etrafında bizzat çok meşgul olmuştur. Ondan evveli ‘Edirne Panoraması’ da onun verdiği direktiflerle yazılmış idi. Mesela ‘Trakya’da yetişen meşhur Türk Komutanları’ diye bir tarih yazılmasını pek isterdi ve her gördüğünde beni teşvik ederdi. General Kazım Dirik’in yüksek himmeti ile ki Edirne’de pek çok tarihi eserler yıkılmaktan kurtulmuş, onarılmış, Etnografya Müzesi kurulmuştur”²⁸⁰

Kazım Dirik, Edirne Eski Eserleri Sevenler Derneği’nin kurulmasını sağlayarak, tarihi eserlerin onarımına büyük önem verdiğini göstermiştir. Edirne’de pek çok tarihi eser, yıkılmaktan onun sayesinde kurtulmuş, bu eserlerin onarılarak

²⁷⁸ Aldan, **a.g.e.**, s.380.

²⁷⁹ Soyer, **a.g.e.**, s.159.

²⁸⁰ **A.e.**, s.79.

günümüze değin ayakta kalmasını sağlamıştır. Selimiye camiinin, bir bölümünün onarılarak, Etnografya Müzesi haline getirilmesi, yine onun çabaları ile olmuştur.²⁸¹

Etnografya Müzesi'nin açılması için yaptığı girişimleri ise, Trakya Umumi Müfettişliği'ne yüksek mimar olarak tayin edilen ve Kazım Dirik Paşa'nın emrinde görev yapan Mazhar Altan şu şekilde anlatmaktadır:

“Etnografya Müzesi için Sinan eserlerinden eski Darüssiyan'ı tamir ettirmiş ve burasını küçük bir etnografya müzesi haline getirmişti. Fakat çok küçük olan bu yerin büyük bir etnografya müzesi için kafi ihtiyacı temin edemeyeceği anlaşılınca yeni bir yer buldular. Ve eser baştan başa tamir edilerek büyük ve zengin Etnografya Müzesi meydana getirilmiş oldu. General Kazım Dirik, büyük etnografya müzesiyle hayatının sonuna kadar yüksek alakasını muhafaza etmiş ve bu müze için Trakya'daki etnografik eşyalardan başka İstanbul Topkapı Sarayı ve Ankara Etnografya Müzelerinden Trakya ile ilgili bir çok kıymetli eşya getirtmişti. Gelibolu, Keşan, Malkara ve Tekirdağ'dan kıymetli etnografik eşya satın alınarak müzenin zenginleştirilmesine çalışmıştı.”²⁸²

C. Trakya'da Tamamladığı Önemli İşler

1. Edirne'de

a. Eski Eser Çalışmaları:

Beyazıt Camii'nin bir bölümünden eski tıp medresesinin onarımı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve Hacı İlbey çeşmelerinin onarımı, kiracı elinde bulunan Ekmekçioğlu Ahmet Paşa kervansarayının kurtarılması ve devlete mal edilmesi, Çorlu'da asfalt yol üzerine rastlayan Süleymaniye camiinin onarılması, Havsa'da Sokulu Mehmet Paşa camiinin ve Mimar Sinan hamamının, Keşan'da Hersekli Ahmet camiinin onarımı, Havsa'da Sinan eserlerinden Vezir Sokullu Mehmet Paşa camiinin bütünü ile restore edilmesi, Karıştıran'da yine Mimar Sinan yapıtı harap

²⁸¹Aldan, **a.g.e.**, s.380.

²⁸²Soyer, **a.g.e.**, s.158.

Rüstem Paşa camiinin yeniden yapılması, Şah Melek camiinin tamiri, Çelebi Mehmet devrine ait bedestenin onarılma projelerinin hazırlanması, Saruca Paşa camiinin tamiri ve bu cami kabristanındaki Merzifonlu Vezir Kara Mustafa Paşa ile Melek İbrahim Paşa'nın kesik başlarının gömülü olduğu mezarlarının meydana çıkarılması ve onarılması.

b. Bayındırlık Hizmetleri:

Büyük Karıştıran köyünde Mimar Sinan'ın su terazilerinden ve suyun kaynağından Karıştıran köyü ile asfalt yol üzerindeki yeni yaptırılan çeşmelere su getirilmesi, Kıyık'ta göçmen mahallesi çeşmeleri yapımı, Hasköy Okulu önünün açılması ve ıssız kabristanların park haline getirilmesi, Selimiye Camii avlusunun düzenlenmesi ve yeşil sahaya dönüştürülmesi, Yıldırım, Gazi Mihal, Yahya Bey ve Muradiye camiilerinin etrafındaki evlerin kamulaştırılması ile durumlarının güzelleştirilmesi.

c. Kültürel Hizmetleri:

Kazım Dirik spor çalışmalarına büyük önem vererek, Kırkpınar Yağlı Güreşleri'nin canlandırılması, Süleoğlu parkının düzenlenmesi ve Atatürk anıtının yapılması, Geçkinli ve Hasköy şehitliklerinin düzenlenmesi ve birer abide dikilmesi, Selimiye camii ilavelerinden eski Dar-ül Kurra'nın onarılması ve Etnografya Müzesi haline getirilmesini sağlamıştır.

2. Diğer İllerde

a. Kırklareli İlinde Eski Eser Çalışmaları:

Merkezde Hızır Bey camiinin onarımı, Lüleburgaz'da, Kadı camiinin, Büyük Karıştıran'da Rüstem Paşa camiinin onarımı, Büyük Karıştıran tarihi su tesislerinin yeniden yapılması, Malkara'da Tameşvar fatihi Hacerzade İbrahim Bey camiiyle,

Vize’de İkinci Murat devrine ait eski imaretin tamiri ve korunması, Pınarhisar’da, Binoluklu Ahmet Gazi türbesinin onarılması.

b. Kırklareli İlinde Bayındırlık Hizmetleri:

İnece bucak merkezi parkının düzenlenmesi, Vize’de hükümet önündeki binaların kamulaştırılması ve burada bir Cumhuriyet alanı yapılması, İnece nahiyesi hükümet ve köy odası önündeki binaların kamulaştırılması burada büyük bir park yapılması, Pehlivanköy’de şehir parkının düzenlenmesi, Kırklareli’nde Üsküp köyünde Bucak merkezinde park düzenlenmesi, Mora fatihlerinden Gazi Ömer Bey camiinin onarılma keşiflerinin hazırlanması, Pınarhisar’da Vize fatihlerinden Binoklu Ahmet Gazi’nin türbesinin tamir keşiflerinin hazırlanması, Hayrabolu’da Hicri 905 yılında yapılan, harap haldeki Güzelce Hasan Bey camiinin yıktırılarak, ileride tamiri yaptırılmak üzere bugünkü durumunun korunmasının sağlanması, Pehlivan köyünde Ergene üzerindeki İkinci Murat devrine ait ve Uzunköprü ile Muasır köprünün durumunun meydana çıkarılması ve tarihçiler için bir etüt konusu haline getirilmesi, Hasköy’de Sinan eserlerinden Tay Bey camiinin yerinin ve kitabesinin meydana çıkarılması, Büyük Karıştıran’ın Mimar Sinan yapıtlarından Rüstem Paşa Kervansarayı yerinin ve kitabesinin meydana çıkarılması.

c. Kırklareli İlinde Kültürel Hizmetleri:

İnece ve Pehlivanköy’de Atatürk anıtının yaptırılması, Pehlivanköy’de Mehmetçik anıtı yaptırılması, Kırklareli’nde Üsküp köyünde Atatürk anıtının yaptırılması.

d. Tekirdağ İlinde Eski Eser Çalışmaları:

Malkara’da, Temaşvar fatihi İbrahim Bey camiinin ve Mora fatihlerinden Gazi Ömer Bey camiinin onarılması.

e. Çanakkale İlinde Eski Eser Çalışmaları:

Gelibolu'da Süleyman Paşa anıtının yaptırılması, Saruca Paşa türbesinin, Daimi Mehmet Efendi medresesinin ve Lale Devri'ne ait Kaptan-ı Derya İbrahim Bey çeşmesinin onarımı.

f. Çanakkale İlinde Bayındırlık Hizmetleri:

Gelibolu'da Saruca Paşa parkının düzenlenmesi, Gelibolu liman önündeki Saruca Paşa havuzu ile kulesi etrafının açılması ve yeşil saha haline getirilmesi, Gelibolu'da Gazi Süleyman Paşa önündeki eski dükkanların kamulaştırılması ve buradaki Gelibolu fatihlerine ait kabir yerleri etrafının açılması ve mermer bir anıt yapılması.²⁸³

g. Gelibolu'ya Hizmetleri:

Gelibolu, Balkan Harbi, Dünya Savaşı ve Yunan işgalini görmüş, göç, yangın vb. afetler şehri harabeye çevirmiş idi. Kazım Dirik, Gelibolu'ya her gelişinde, geniş, boş ovalara bakan yamaçlardaki köylerin harap, perişan görüntüsünden üzüntü duyar ve 'bedbaht yarımada' tabirini kullanırdı ve: "Sen, neler yaşadın, ne vaziyete düştün, seni kurtarmak bu neslin vazifesidir"²⁸⁴ derdi.

Kazım Dirik, Gelibolu'nun kalkınması için gerekli olan iskan işlerini, milli bir heyecan ile takip ederdi. Temeli atılan her evi, her kurulan yeni köyü ve kalkınan her eski köyü gördükçe, bunlarla daha fazla meşgul olurdu.

Gelibolu hükümet konağı, Işık yurdu (askeri mahfeli), yeni halk evi ve parti binası, mezbahane, buz fabrikası, limandaki terk edilmiş değirmenin satın alınması ve işletilmesi, Gelibolu limanının düzenlenmesi, Malkara, Çimendere, Kavak dağ

²⁸³Soyer, **a.g.e.**, s.161-164 ; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.56-57 ; Aldan, **a.g.e.**, s.380-381.

²⁸⁴Soyer, **a.g.e.**, s.88.

yollarının açılması ve sonradan Tekirdağ'dan başlayan devlet yolları arasına alınması; Gelibolu ürünlerinin halkın lehine olarak İstanbul ve civar piyasalarına ihracının sağlanması, Gelibolu'ya yerleştirilen göçmenlerin balıkçılık için kendilerine kayık, ağ v.d. araçların verilmesi sureti ile, balıkçılıkta çalıştırılmaları, Gelibolu genel şose ve köy yollarının tamir ve yenilenmesi, Gelibolu'da gençlik teşkilatı meydana getirilmesi, ekonomik bakımdan tarım kooperatifleri yapılması, Gelibolu'nun arkeolojik eserlerinin korunması, Gelibolu tarihinin yazılması, fidanlık tesisatı, dağlarda mevcut ahlat, yabani zeytin ve elmaların aşılması, kavak köprüsünün betonarme olarak yeniden yapılması, İzmir Fuarı'na İstanbul'dan hareket eden Denizyolları vapurlarının Gelibolu'ya uğramasının sağlanması gibi başarılar, General Kazım Dirik'in Gelibolu' daki başlıca dikkate değer çalışmalarıdır.²⁸⁵

D. Recep Peker'in Şikayetleri ve Atatürk'ün Trakya'daki Denetlemesi

Kazım Dirik hakkında CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından yapılan şikayetlerden söz etmek onun çalışmalarına gösterdiği titizliği ortaya koymak açısından yararlı olacaktır. Recep Peker, Kazım Dirik'i valilik dönemi içerisindeki faaliyetlerinden dolayı suçlamış, bu faaliyetlerin halkın ezilmesine ve hükümetten soğumasına yol açtığını savunmuştu. İşte bazı konularda görülen bu fikri ayrılığı Recep Peker'in Kazım Dirik'i sürekli suçlamasına ve kendisinden şikayetçi olmasına yol açmıştı. Şikayetler, İzmir valisi iken başlamış, Kazım Dirik'in Trakya Umumi Müfettişi olmasından sonra da kadar devam etmiştir.²⁸⁶

Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayında dil konusunda yapılması gerekenlere ilişkin yapmış olduğu toplantıya General Ali Fuat, General Kazım Dirik, Yunus Nadi, Salih Bozok, Cemal Hüsnü ve İbrahim Necmi Dilmen davet edilmişlerdi.

²⁸⁵ A.e., s.88-89.

²⁸⁶ Turan, a.g.e., s.21.

Trakya’da icraatı hakkında bilgi vermesi toplantıda Kazım Dirik’ten istenmiş, o da memnuniyetle kabul etmişti.²⁸⁷

O gece ve yaşananları Kılıç Ali şu şekilde anlatmaktadır: “Bir yaz günü İstanbul’da Dolmabahçe Sarayında idik. Recep Peker merhum geldi. Atatürk’e Kazım Paşa’nın köy kanununa göre köylüden alınması lazım gelen verginin haddi azamisini aldığımı ve bundan dolayı köylünün dilgir ve şikayetçi olduğunu anlattı. Recep Bey’in şikayet ettiği günün akşamı da merhum Kazım Dirik İstanbul’a gelmiş sofraya davet edilmişti. Gece yarısı olmuştu. Bir ara Atatürk, Kazım Paşa’ya dönerek: ‘Paşam! Sizden şikayetler var. Köylü sizden şikayetçiymiş. Köylüden fazla vergi alıyormuşsunuz. Şimdi birlikte gideceğiz. Muratlı’da inşa ettirdiğiniz köyü ve oradaki şikayetleri mahallinde dinleyeceğiz’²⁸⁸ dediler ve hemen hareket edilmek üzere başyavere otomobillerin hazırlanmasını emrettiler. Önce Çorlu ardından Muratlı’ya gidildi.²⁸⁹ Kazım Paşa merhum Muratlı’da Romanya’dan gelen muhacirlere cidden iftihar edilecek tarzda modern bir köy inşa ettirmişti. Köyün karakolu, postahanesi, sıhhiye ekipleri, hepsi muntazamdı. Atatürk köyü gezdi. Ve bazı evlere girip muhacirlerle konuşmalarda bulundu. Şikayet şöyle dursun herkes halinden memnun ve minnettardı. Ayrıca köylü ile görüşmelerinden yaptığı tetkiklerden memnundu. Köyün her işi yerinde ve tam modern bir haldeydi. Atatürk yapılan ziyaretin ardından beraberindekilere dönerek artık mesele anlaşılmıştır. Kazım Paşa işte gördüğünüz gibi köyün teşkilatı ve hizmetlerini yapmak üzere köylüden yine kanun dairesinde vergi almaktadır. Gördünüz ki köylü tamamen memnundur. İşte bizim Recep’in şikayet ettiği şeyler diyerek şikayetçiyi hatalandırmış, Kazım Paşa merhumu takdir etmişlerdi.”²⁹⁰

O gece İstanbul’a, oradan da Ankara’ya dönüldü. Recep Peker’in Kazım Dirik’e karşı olan hoşnutsuzluğu sürdüğü için, her türlü belgeyi kullanmaya çalışıyor ve bunu da derinliğini araştırmadan Atatürk’e sunuyordu. Yine, Kazım Dirik ile ilgili

²⁸⁷Gün, Ankara, a.g.e., s.55.

²⁸⁸Ali Kılıç, **Atatürk’ün Hususiyetleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s.100 ; Kemal Arıburnu, **Atatürk ve Çevresindekiler**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1994, s.48.

²⁸⁹Kocatürk, a.g.e., 588.

²⁹⁰Kılıç, a.g.e., s.100-101.

bir Şikayet dosyası olduğunu söyleyince Atatürk “Aman efendim aman sizin bütün iŐleriniz böyle esaslara, bu kabil pestenkerani (saçma sapan söz) vesikalara mı dayanır, kendini zme beni de boş yere meşgul etme” diyerek elinde belge varsa gerekli yasal iŐlemlerin yapılmasını belirtti. Bunun zerine Recep Bey, odadan belgelerini toplayarak ayrılacaktır.²⁹¹

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAZIM DİRİK’İN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ

I. ÖLÜMÜ VE TOPRAĞA VERİLMESİ

Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik, fazla çalışma ve yorgunluk nedeniyle 1941 yılı Haziran ayı içinde hastalandı. İstanbul’a kaldırıldı. Doktorlar kesin istirahat vermesine rağmen Edirne’de işlerin sürüncemede kalmaması için, doktorların tüm ısrarlarını dikkate almayarak, iŐinin başına döndü. Ancak, yeniden rahatsızlanarak yatağa düŐtü. Ölümünden evvel aklı yine İzmir’de idi. EŞine İzmir’e gömülmesini vasiyet edecek; fakat, öleceğim diyemediğinden isteğini Şu Şekilde ifade etmiştir: “Bir rüya gördüm, güya ben tayyare ile İzmir üzerinde uçuyormuŐum; tayyareden beyaz bir çarŐaf içinde yere szlp mezarlıkta tam camii karŐısına düŐmüŐüm...”²⁹²

²⁹¹Soyak, **a.g.e.**, s.484-486.

²⁹²ReŐit Soyer, **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeniyol Matbaası, 1946, s.145.

Orhan Dirik, babası Kazım Dirik'in son günlerini şu şekilde anlatmıştır: “Birkaç gün İstanbul’da ablam Şükran’da misafir kalan babam, aniden hastalanınca hemen makam otomobiline atladığı gibi Edirne’ye görevi başına dönmek üzere yola çıkmış. Oysa İstanbul’da kalmış olsaydı büyük olasılıkla yeniden sağlığına kavuşmuş olabilirdi. Fakat, o kritik dönemde Paşa, eşini emin bir yere gönderdi sanarak halk arasında bir panik havası oluşur düşüncesiyle annemin dahi Edirne’den uzaklaşmasına izin vermeyen babam, kendisinin bu şehirden uzaklaşmasını nasıl kabul edebilirdi ve bu düşünceyle ölüme koştu... Safra kesesinin ameliyat olması zarureti hasıl olduğunda, Edirne Hastanesinde bırakın “hazır” bir cerrah, gerekli aletler bile bulunmuyordu. Ameliyat için İstanbul’dan yola çıkan Operatör Profesör Kemal Beyefendi, kaderin acı cilvesi, Trakya yollarında hastalanarak hastaneye kaldırılmış ve seyahatini maalesef tamamlayamamıştı”²⁹³

General Kazım Dirik, 3 Temmuz 1941 Perşembe günü saat 07.02’de vefat etti. Çekilen telgraflarda 07.45 olarak belirtilmektedir. Cenazesi bir ambulans ile İstanbul’a getirilip tahnit edildi. 4 Temmuz 1941 Cuma günü saat 09.30’da Marakaz vapuru ile Bandırma’ya geçirildi. Burada trene alınan büyük idareci o akşam İzmir’e getirilip Memleket Hastanesi’ne kaldırıldı. 5 Temmuz 1941 Cumartesi günü öğle namazında Kemeraltı camiinde namazı kılınarak vasiyeti üzerine istediği Çamdibi Mezarlığı’na bütün İzmirliilerin kolları üzerinde getirilerek toprağa verildi.²⁹⁴ Bu mezarlık Kokluca Altındağ Mezarlığı adı ile de tanınmaktadır.

İzmir Belediye Başkanı Dr. Behçet Uz, mezarı başında yaptığı konuşmasını şöyle bitirmiştir: “...Kuvvetli bir enerji ile iş görmek için çırpınan bu sevimli generali tanımayan İzmir’in hiçbir ferdi, hiçbir köylüsü yoktur. Bu gördüğümüz büyük tezahüratın sebebini, onun derin aşkla memleket işlerine kendini vermiş

²⁹³Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 1998, s.127-128.

²⁹⁴ Hayri Orhun, Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kazım Atakul, **Meşhur Valiler**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., 1969, s.543.

olmasında aramalıdır. Onun için Kazım Dirik, memleketimizin hizmet ettiği her yerinde daima iyi bir namla anılacaktır”²⁹⁵

Edirne Valisi Ferit Nomer’in İçişleri Bakanlığı’na çektiği 1941 tarihli vefata ilişkin 192 numaralı telgrafı şöyledir: “Birkaç günden beri karaciğer ve safra kesesi iltihabından rahatsız ve tedavide bulunan Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirik bu sabah saat 07.45’te vefat etmiştir. Cenazenin bugün öğleden evvel İstanbul’a nakil edileceğini teessürle arz ederim”²⁹⁶ İçişleri Bakanlığı’nca Kazım Dirik’in ölümüne ilişkin şu yazı yayımlanmıştır: “Trakya Umumi Müfettişi General Kazım Dirik bu sabah saat 07.45’te karaciğer iltihabı ve safra kesesi hastalığından vefat etmiştir. Ailesinin arzusu üzerine cenazesi bugün saat 10.30’da İstanbul Gülhane Hastanesine nakil edilecektir. Arz eylerim.”²⁹⁷

II. KİŞİLİĞİNİ BETİMLEYEN OLAYLAR

A. “Palavracı”

Trakya Genel Müfettişi olarak Çanakkale’ye gelen Kazım Dirik, halk ve ilin ileri gelenleri ile yurt sorunlarını konuşurken, bu sohbetlerde yüzlerce problem ileri sürülürdü. Kazım Dirik, bütün bunları dinledikten sonra teker teker sorunları ele alıp, nasıl çözümleneceğini ve nasıl olumlu sonuca ulaştıracağını anlatmağa başladılar. Yine bir sohbet esnasında söylediklerine, dinleyenlerden bazılarının dudak büküp, gülümsemesi üzerine Kazım Dirik: “Kazım Dirik palavracı, derler. Ben de biliyorum.

²⁹⁵Mehmet Aldan, **İz Brakan Mülki İdare Amirleri**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Yay., 1990, s.382.

²⁹⁶“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Merkez Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

²⁹⁷“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Merkez Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643.

Şuna emin olun ki ben, başkasının hiçbirine cesaret edemediği yüz işin mutlaka altmışını başarırım. Bu da bana yeter” demişti.²⁹⁸

Kazım Paşa davranışları yanında, sözlerinde ve önerilerinde abartılı idi. Gerçekten, İzmir Valiliği sırasında hatta, Trakya Genel Müfettişliği’nde okullar, köprüler, yollar, çeşmeler, hayvan aşım durakları, kümesler, fenni arı kovanı gibi tesisler yaptırmış, teşvik etmiş, kontrol etmişti. Kazım Paşa’nın anlayışını, ekolündeki sistemi belirtmek için denilebilir ki, örneğin: yüz tavuklu bir kümeden, köylüye binlerce lira kazanç elde edebileceğini ve bir arı kovanından 100-120 kilo bal alınabileceğini kolaylıkla ve inandırarak söyler, bu söylediklerine inanılıp uyulmasını isterdi. Yüzüne karşı bir şey denemez, fakat arkasından: “Şu Kazım Paşa ömür adam. Ne tatlı palavraları var” denirdi.²⁹⁹

B. Çalışkanlığı üzerine

Kazım Paşa’nın, görevine olan bağlılığını ve çalışkanlığını yakın çalışma arkadaşlarından Genel Müfettişliğin eski Özel Kalem Sekreteri Lütfullah Gökçen şu şekilde anlatır:

“Doktor kendisine geceli gündüzlü, arasız devam eden çalışma sisteminin çok yıpratıcı olduğunu, bunun çok fena bir netice verebileceğini ihtar ederek normal çalışma tavsiyesinde bulunmuştu. General Kazım Dirik’in de olsa, can tatlıdır. Nitekim o, doktorun kararına ittibaa karar verdi. İstirahat edecek, fazla çalışmayacaktı. Ertesi sabah adet-i veçhile yine erkence kalktı, otomobiline bindi, hava almak için şöyle 40 – 50 kilometrelik bir sabah gezintisi yaparak bir hayli köyün ipini çekti. Nihayet geldi, Edirne’nin Sarayı denilen mesirgahında karar kıldı. Burada istirahat edecekti. Oturur oturmaz hemen önüne bir kahve masası çekti; bunun üzerine küçük not defterini, kalemlerini ve haylice hürmetli olan cep saatini çıkarıp dizdi. Gözlüğünü taktı, oyalanmak için laf olsun diye çalışmaya başladı. Bu

²⁹⁸İsmail Gün, Mahmut Ankara, **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971, s.63.

²⁹⁹Hayri Orhun, ‘v.d.’, **a.g.e.**, s.545-546.

laf olsun diye çalışma, fasılasız üç saat sürdü. Bunu saatine bakıp anlayan merhum: ‘Eh artık’, dedi. ‘Hayli istirahat ettim, artık daireye gidip çalışabilirim...’³⁰⁰

İhsan Dura’nın bu özelliği ile ilgili görüşleri ise şöyledir: “Kazım Dirik’in özel hayatı iş hayatından pek ayrılmaz çünkü her türlü zevki, eğlenceyi işinde arayan bir insan. Sigara içmez, yanında sigara içilmesine de dayanamaz. İçki kullanmaz. Büyük bütçelerle uğraşır, fakat özel hayatında cebindeki bir liranın hesabını bilmez ve yapamaz. Ölümü de iş sevgisindedir. İstanbul da tedavide kalıp, işim var diye Edirne’ye koşmasaydı, belki de kurtulacaktı. İş sevgisinde, çalışmakta, bir örnek olarak daima hatırimızda kalacaktır”³⁰¹

Kazım Paşa çok çalışkan, halka inebilen, halk dostu bir vali idi. Halk psikolojisini onun kadar iyi bilen, onun kadar iyi değerlendiren kişi az bulunur dense, yerinde olurdu. Halkın sorunları ile yakından ilgilenen Kazım Dirik, sorumluluğu altındaki kurum ve personele ilişkin şikayetleri dinler, halkın mağdur edildiğine inandığı konular ile bizzat ilgilenirdi. İzmir Valiliği esnasında Metruk Mallar Müdürlüğü’ne yönelik hizmet alamamaktan kaynaklanan şikayetlerin artması üzerine, Kazım Dirik’in bu konuda gösterdiği özen bunun en önemli örneğidir.³⁰²

Yakınları, Kazım Dirik’in canlı, çalışkan, neşeli, Frenklerin deyimi ile Bon Viveur (Yaşamaya, zevkine düşkün) bir kişi olduğunu söylerdi.³⁰³

C. Kararlılığı Üzerine

³⁰⁰Soyer, a.g.e., s.56.

³⁰¹A.e.

³⁰²Anadolu, 10 Nisan 1929.

³⁰³Hayri Orhun, ‘v.d.’, a.g.e., s.545-546.

Edirne de kendisiyle çalışan Selahaddin Demirkan, ölümünden bir ay sonra “Köye Doğru” dergisinde şunları anlatır:

“Şubat 936’dan 928’e kadar Edirne de General’in odasının yanındaki odada Köy Bürosu Şefi sıfatı ile çalıştım. General şahsen çok sevimli idi. Sıhhatini pek severdi. Daima neşeli, daima soyadı gibi dirik, daima hareket halinde idi. İşlerinde son derece kıskanç ve titiz, fikirlerinde sabit ve musırdı (inatçı). O her şeyden evvel ameli (pratik) bir insandı. Gerçi oldukça okumuştı. Umumi kültürü vardı. Memleketin en buhranlı zamanlarında bir asker olmak sıfatı ile mühim vazife görmüş, bir çok müesseseler kurmuş ve İzmir Valisi olduktan sonra ise idare hayatında pek çok müspet işler başarmıştı. Herkes gibi onun da bazı tezatları vardı. Onu da bir çokları tenkit ederdi. Fakat o bunlara aldırmaz, tuttuğu yolda geri dönmeden kuvvetle, azimle yürürdü. Köycülük sahasında hayli işler yaptı. Bir çok köylerde mükemmel tesisler vücuda getirdi. Yorulmadan, durmadan çalıştı. Kazım Dirik, kabına sığmayan insanlardandı. Ve her kabına sığmayan insan gibi bazen fazla taşardı. Çok zeki olduğu kadar çok da saftı...”³⁰⁴

D. Devrimlere Bağlılığı Üzerine

Atatürk devrimlerinin tümüne gönülden bağlıydı. Devrimlerin halka benimsetilmesi konusunda yoğun çaba gösterirdi. 2 Nisan 1922 tarihinde Konya da Menzil Müfettişi iken, Mustafa Kemal Paşa’nın ziyareti dolayısıyla yaşadığı bir olay, onun arı dil konusuna eğilmesine yol açmıştı:

“Mustafa Kemal, yanına yabancı elçi ve ataşemiliterleri de alıp Konya’ya gelişinde onlara erzak depolarını da göstermek ister. Bir depoya varılır. Her yer tertemiz, pırıl pırıl... Ambar Defteri getirilir, birinci sayfanın başlığı: NAN-I AZİZ... Bir başka sayfanın başlığında: LAHM-İ LEZİZ kelimeleri yazılıdır. Mustafa Kemal

³⁰⁴Selahaddin Demirkan, “General Kazım Dirik”, **Köye Doğru**, S.27, 1941, s.5.

Kazım Bey'e sorar: "Bunlar nedir? Ekmek, et... Türk Askeri yediği nesnenin ne olduğunu bilmelidir. Bu başlıkları düzeltiniz"³⁰⁵

Kazım Dirik'in Harf inkılabının uygulanmasından sonra, geçen 13 yıl zarfında Arap harfleriyle bir tek kelime yazdığı görülmüş değildi ki, bu onun Atatürk'ün Türk toplumunda gerçekleştirdiği büyük inkılaplarına ne denli candan bağlı olduğunu gösteren en önemli örneklerden biridir.³⁰⁶

Ünvanların kullanılmasında bile dikkatli davrandığını gösteren bir olayda şöyledir: Soyadı Kanunu'nun çıkacağı günlerde bir sohbetinde 'Bey, Beyefendi, Hazretleri, Efendi' gibi sözcüklerin kaldırılacağı, bunların yazışmalarda kullanılmayacağı konuşulurken, bir arkadaşı 'Paşa' sözcüğünün de kaldırılacağını duyduğunu söyler. Kazım Dirik hemen atılır: "Haydi canım, sende öyle şey olmaz. Paşa ünvanı Türk tarihinin bir çok şerefli hatıralarıyla dolu Milli bir ünvanıdır. Bunun ilgasına gidileceğini sanmıyorum" der. Fakat bir süre sonra Kanun metninde bu kelime de yasaklananlar arasına girer. Bunun üzerine Kazım Dirik imzasını değiştirerek 'İzmir Valisi General Kazım' diye atmaya başlar. Bir gün daire müdürlerinden birisi odasına gelip Paşam diye başlayınca onu derhal susturur ve kendisine General diye hitap edilmesini ister.³⁰⁷

III. KRONOLOJİK BİYOGRAFİSİ

General Kazım Dirik (Manastırlı Kazım Bey) 1881'de Manastır'da doğdu.³⁰⁸

Bu hususta kendisine sorulan bir soruya Dirik şöyle cevap vermektedir:

³⁰⁵Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.45.

³⁰⁶Serap Tabak, "Kazım Dirik'in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)", **Tarih Yazıları**, yay.haz., Akif Erdoğan, IQ Kültür Sanat Yay., 2006, s.508.

³⁰⁷Soyer, **a.g.e.**, s.156.

³⁰⁸Fethi Tevetoğlu'nun **Atatürk'le Samsuna Çıkanlar**, (Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1971) adlı eserinde 1880 yılında doğduğu belirtilmiştir. Bir kurum yayını Harp Akademilerinin 120 Yılı adlı eserde doğumu 1879 olarak kaydedilmiştir. Ancak, Kazım Dirik, 1881'de doğduğunu bizzat kendisi söylemektedir. Bkz. "Kazım Dirik Sicil Dosyası" İçişleri Bakanlığı Arşivi, Sicil no: 1643, Belge no: 2. Ayrıca, Devlet Mezarlığındaki mezar taşında 1881 olarak belirtilmiştir (**MSB, DMA**, bkz. Ek: 52; **Harp Akademilerinin 120 Yılı**, s.43). Bundan başka bkz. Dipnot 18.

“Makedonya’nın Manastır (Bitolya) şehrinde 1881 tarihinde doğdum. Halis Türk kanındanım. Babamın adı Selanikli Mülazim Hasan Tahsin Bey, büyükbabamın adı Selanik Çarşı Ağası Kerim Çavuştur. Babam Rus Savaşında Plevne de çarpışan, Lofça kuşatmasını yaran süvari bölüğünün kumandanı idi (Süvari Yüzbaşısı Hasan Tahsin Efendi). Kardeşim Nurettin, Çanakkale Savaşında, Arıburnu’nda, bir hücum esnasında elinde bomba olduğu halde İngiliz siperinin tel örgülerini geçmeye çalışırken şehit olmuştur.”³⁰⁹

Küçük yaşta anne ve babasını kaybetmiştir. “Nene” dediği bir yakını tarafından büyütülmüştür. Okulda zengin çocuklarına üstü örtülü tepsilerde yemekler gelirken, küçük Kazım’a nene, bir somun ekmekle tuz ve biber gönderirdi. Bu günlerinin etkisini hayatı boyunca hissedecek, general, vali, umum müfettişi olduğu zamanlarda da her öğüne tuz ve biber ektiği bir somun ekmekle başlayacaktır.³¹⁰ Çocukluğu bu sıkıntılarla geçen Kazım Bey o yıllarını şöyle aktarıyor: “Ben öksüz büyüdüm. Öksüzlüğün ne olduğunu bilirim. Bu Rumeli Türk’ü yoksulluğun, yalnızlığın acısını duya duya büyümüştür. Okul çağına gelince derslerime büyük bir hevesle devama başladım. Biz Makedonya’da doğmuştuk. Çocukluğumuzun olduğu kadar, gençliğimizin de en ateşli yılları o güzel topraklarda geçti.”³¹¹

Gerçekten de büyük bir hevesle derslerine sarılan, 1897’de girdiği Manastır Askeri Rüştîye ve İdadisinden 1899’da teğmen olarak mezun olan Kazım Bey’e, İdadinin müdürü “Osmanlı Müellifleri”nin yazarı Bursalı Mehmet Tahir Efendi sahip çıkacaktır.

Subaylıktaki ilk yıllarını Rumeli’de geçirmiştir. Çeşitli birliklerde takım, bölük komutanlıkları yapmış; 1906’da yüzbaşı olmuş, ertesi yıl İşkodra Kale Kumandanı Topçu Albay Fahri Bey’in kızı Maide Hanım ile evlenmiştir. Bu evlilikten Turan, Orhan ve Şükran adında üç çocuğu olmuştur. Kızı Şükran tiyatro sanatçısı Muammer Ruşen Karaca ile evden kaçarak evlenmiştir. Kazım Dirik karşı

³⁰⁹Soyer, **a.g.e.**, s.7 ; Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.6 ; **MSB, DMA**, Belge No: 2.

³¹⁰Soyer, **a.g.e.**, s.7.

³¹¹Gün, Ankara, **a.g.e.**, s.9.

çıkıldığı bu evlilik nedeniyle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya istifasını sunmuşsa da, bu istifa kabul edilmemiştir.³¹² Fahri Bey'in babası, Osmanlı Devleti'nin Rumeli Ordusu Topçu Komutanı Ferik Abdullah Paşa'dır. 28 Temmuz 1912 tarihinde Harp Akademileri 64. sınıftan Kurmay (Erkan-ı Harp) olarak mezun olmuş,³¹³ 1913'te binbaşılığa yükselmiştir. Şöhreti bilhassa binbaşı olduktan sonra duyulmaya başlayacaktır. Balkan Savaşında, I. Dünya Savaşında üstlendiği "lojistik" görevlerini en iyi şekilde yerine getirerek dikkat çekmiş; kısa sürede önce yarbay, akabinde albaylığa layık görülmüştür.

İlk görevinden itibaren daima mühimme ve iâşe temini ve menzil işleri ile görevlendirilmiş olması, bu alanda geniş bir örgütleme yeteneğine sahip olduğunu kanıtıyor.

Kurmay Albay Kazım; bir gün Mustafa Kemal kendisinin Anadolu'ya geçeceğini ve Erkan-ı Harbiye Reisi (Kurmay Başkanı) olarak onu yanına almak istediğini söyleyince hemen kabul eder. Bu tarihi olayı her zaman "hayatının en bahtlı olayı" olarak zikreder.³¹⁴

Milli Mücadelede kesin kararlı olduğu için İstanbul Hükümeti tarafından "derhal" geri çağrılan Mustafa Kemal istifa etmiş, diğer subay arkadaşları da onu takip etmişlerdi. Kazım Dirik ise 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'den görev tevdiyle Erzurum Kale Komutanlığına tayin edilmiştir.³¹⁵

Devamla, üstlendiği önemli görevleri bir röportajda ana hatlarıyla şöyle özetler:

³¹²Soner Yalçın, **Teşkilatın İki Silahşörü**, 17. bs., İstanbul, Doğan Yay., 2004, s.142 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.61 ; Hayri Orhun, 'v.d.', **a.g.e.**, s.539.

³¹³**Harp Akademilerinin 120 Yılı : "Şeref Dolu Yıllar 1848 – 1968"**, Ankara, 1968, s.43.

³¹⁴Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.24.

³¹⁵Mazhar Müfit Kansu sadece tayin edildiği için istifa etmediğini belirtmekle yetinmiştir.Fakat Rauf Orbay aynı kanıda değildir.Kazım Dirik öldüğünde dahi Kazım Karabekir' e yazdığı mektupta onun vefasızlığından yakınmıştır.Konuyla ilgili ileri bölümlerde değinilecektir. Bu hususta bkz. M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 2. bs., Ankara, TTK Basımevi, 1986; Cemal Kutay, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yüzyılıımızda Bir İnsanımız : Hüseyin Rauf Orbay (1881– 1964)**, İstanbul, Kazancı Kitabevi, 1992.

“Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanı ve 15. Kolordu Kumandan Vekili olarak, Ermenistan seferini müteakip Tiflis’te, Gürcistan Hükümeti nezdinde Büyük Millet Meclisi Hükümetinin (Cumhuriyet’in ilanından önce) Fevkalade Mümessilliğinde bulundum; ondan sonra Brest Litowsk Anlaşmasına göre Türkiye’ye ait olan Batum’da valilik, Moskova Anlaşmasından sonra (24 Ağustos 1920) Garp Orduları Kumandanı General İsmet İnönü’nün emirlerinde Batı Anadolu Menzil Müfettişliği (Merkezi Konya), Şeyh Said isyanında 2. Fırka Kumandanlığı, Bitlis Valiliği ve tam 10 yıl İzmir Valiliği görevlerinde bulundum.”³¹⁶

Görülüyor ki belli başlı memuriyetleri dahi hayli önemli ve fazlacadır.

Resmi tatiller dışında hiç özel izin ya da istirahat kullanmayan³¹⁷ Kazım Bey, 1935’ten, ölüm tarihi olan 3 Temmuz 1941’e kadar da Trakya Umumi Müfettişliği görevini yapmıştır. Vasiyeti üzerine İzmir’e Altındağ Mezarlığı’na defnedilmiştir. Daha sonra ailesinin rızasıyla Ankara Devlet Mezarlığı’na nakledilmiştir.³¹⁸

ASKERİ GÖREVLERİ ³¹⁹

1900 – 1905’te 3 ncü Ordu 5 nci Nişancı Taburunda Takım komutanlığı ve 20 nci Piyade Alayı, sonra 5 nci Tümen Karargahında, 1905 – 1906’da Selanik Bölge Komutanlığı Karargahında Yaver ve Mühimme Katipliğinde, 1906 – 1909’da İşkodra Vali ve Komutanı Filibeli Salih Zeki Paşa’nın Yaver ve Mühimme Katipliğinde, Tuz ilçesinde Kaymakam Vekilliği’nde bulundu. 1909 – 1912’de ise Harp Akademisi’nde öğrenci idi.

1912–1913’te İzmir’deki Batı Ordusu Harekat Şubesinde, Başkomutanlık Karargahı İstihbarat Şubesinde, Şark Ordusu Menzil Müfettişliği’nde, haber subayı olarak Mahmut Muhtar Paşa Kolordusunda hizmet etti. Balkan Harbi Çatalca muharebelerinde Kanlıtabya’da yaralanması üzerine tekrar Başkomutanlık

³¹⁶Soyer, a.g.e., s.8.

³¹⁷A.e., s.9.

³¹⁸Biyografisi için: “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No:1643; Gün, Ankara, a.g.e., ; Soyer, a.g.e., ; Tevetoğlu, a.g.e., ; Orhan Dirik, a.g.e., ; Kansu, a.g.e.

³¹⁹**Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Gnkur, Basımevi, 1972, s.115-116.

Karargahına atanıp, oradan da İstanbul Muhafızlığı Kurmaylığı'na nakledildi. Barış olunca, 1 nci Kolordu Karargahı 1 nci Şubeye verilerek (Beyoğlu Bölge Komutanlığı), ordunun ikmal işleriyle uğraştı ve Birinci Dünya Savaşı Seferberliği'ne kadar bu görevde kaldı, 1914 – 1917'de 4 ncü Ordu Menzil Müfettişi, 18 Mayıs 1917'de 43 ncü Tümen Komutanı, 30 Haziran 1917'de 7 nci Tümen Komutanı, 1 Şubat 1918'de 56 ncı Tümen Komutanı ve 5 Mart 1918'de 49 ncu Tümen Komutanı idi.

8 Haziran 1918'de Batum (Şark Ordular Grubu) Menzil Müfettişliği'ne atandı. Aynı yıl Ekim ayında bu müfettişlik lağvedilince İstanbul'a geldi. Gelibolu ve Çanakkale'deki topların ve mühimmatın Mütareke gereğince Anadolu'ya nakline memur edildi. 3 Mayıs 1919'da 9 ncu Ordu Kıt'aatı (3 ncü Ordu) Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın kurmay başkanlığına verildi ve onunla beraber 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı. Mustafa Kemal Paşa'nın 8 / 9 Temmuz'da askerlikten istifasına kadar bu görevde kaldı. Eylül 1919 – Ekim 1920'de Erzurum Müstahkem Mevki Komutanı ve Vali Vekili, 15 nci Kolordu Komutan Vekili olarak hizmet etti. Ekim 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Gürcistan Mümessilliği'ne tayin edilip sonra bu mümessillik lağvedilince Trabzon'a döndü. 1 Nisan 1921'de, Milli Mücadele için görev isteğinde bulunması üzerine Ankara'ya çağrılarak Milli Savunma Bakanlığı emrine alındı ve daha sonra Batı Cephesi Komutanlığı emrine verildi. 10 Mayıs 1921'de Batı Anadolu Menzil Müfettişliği'ne atandı (15.6.1921'de kendisine kolordu komutanı yetkisi verilmiştir). 28 Kasım 1922'de Milli Savunma Bakanlığı Sevkiyat ve Nakliyat Genel Müdürü, 26 Eylül 1923'te 2 nci Tümen Komutanı ve aynı zamanda (2.8.1924 tarihinden itibaren) Bitlis Vali Vekilliği, 16 Ekim 1925'te asaleten Bitlis Valisi, 1926'da İzmir Valisi oldu. 24 Eylül 1928'de askerlikten emekliye ayrıldı.

SİVİL HAYATTAKİ GÖREVLERİ³²⁰

16 Mart 1926 – 16 Ağustos 1935 İzmir Valisi,

³²⁰A.e., s.116 ; “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

20 Ağustos 1935 – 3 Temmuz 1941 Trakya Genel Müfettişi.

ASKERİ RÜTBE VE TERFİLERİ ³²¹

1899'da	Teğmen
1903'te	Üsteğmen
1906'da	Yüzbaşı
1912'de	Kurmay Yüzbaşı
1913'te	Binbaşı
1915'te	Yarbay
1916'da	Albay (Miralay)
1923'te	Tuğgeneral (Mirliva)
1924'te	Tümgeneral (Ferik)
1928'de	Korgeneral (1. Ferik) (Emekli edilirken terfi ettirilmiştir)

KATILDIĞI SAVAŞLAR ³²²

1911-1912 Osmanlı-İtalya
1912-1913 Balkan
I. Dünya Savaşı
Kurtuluş Savaşı

³²¹Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s.114.; “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

³²²Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, s.116 ; “Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643.

ÜYELİKLERİ³²³

İzmir Havalisi Antikite Sevenler Kurumu, Turing ve Otomobil Kulübü Kurucu ve Başkanlığı,

Göztepe Spor Kulübü Üyeliği,

Berlin ve Viyana Arkeoloji Enstitüleri Daimi Üyeliği,

Ankara'da Türk Tarih Kurumu Fahri Üyeliği,

Trakya'da Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Kuruculuğu ve Başkanlığı,

İstanbul'da Türkiye Turing ve Otomobil Kulübü Üyeliği.

NİŞAN, BERAT VE MADALYALARI³²⁴

Beşinci ve Dördüncü Rütbeden Mecidi, Üçüncü Rütbeden Kılıçlı Osmani nişanları,

Harp, Gümüş Muharebe Liyakat, Gümüş Muharebe İmtiyaz madalyaları.

³²³Soyer, a.g.e., s.9.

³²⁴“Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643, Belge No: 22 ; Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanlarının Biyografileri, s.116 ; Orhan Dirik, a.g.e., s.141.

Alman İkinci Sınıf Demir Salip (Haç), Avusturya-Macaristan Harp Alametli Üçüncü Sınıf Askeri Liyakat, Karabağ Hükümeti'nin Dördüncü Rütbeden Danilo nişanları,

İstiklal Harbi Madalyası,

Sakarya Harbi Altın İmtiyazlı Liyakat Madalyası,

Plevne Madalyası (Veraset yoluyla babasından kalmıştır),

Yunan Krallığı Gran Kru'a Nişanı (28.5.1938).

ESERİ³²⁵

“Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması”, (Alaeddin Kırıl Basım Evi),³²⁶

“Muntazam Bir Kolordunun Seferberliği”³²⁷ (Basılmamıştır).

HEMŞEHRİLİKLERİ³²⁸

İzmir; Güzelbahçe, Bayındır, Karaburun, Seferihisar, Ödemiş, Adagüme,

Tekirdağ, Mürefte ilçesi,

Kırklareli, Pehlivan Köyü³²⁹ ve Isparta,

³²⁵“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643 ; Orhan Dirik, **a.g.e.**, s.19.

³²⁶Kazım Dirik, **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul, Alaeddin Kırıl Basım Evi, 1938 ; “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643.

³²⁷Serap Tabak, “Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir Vilayeti'ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.8, 1992, s.509 ; “Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643, Belge No:12.

³²⁸Soyer, **a.g.e.**, s.9.

³²⁹**MSB, DMA**, Belge No: 722.

İl, ilçe ve köylerin fahri hemşehrisidir.

SONUÇ

Kazım Dirik'in yaşadığı 1881 ve 1941 tarihleri arası, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinin yaşandığı dönemi yani, her anlamda bir değişim dönemini temsil etmektedir. Bu nedenle, şüphesiz ki, kesin sonuçlara varmak mümkün değildir. Bununla birlikte, ele alınan çalışmada kaynakların izin verdiği ölçüde, bazı sonuçlara varılmaya gayret edildi.

Kazım Dirik, genç bir subay olarak, entelektüel yönü ile ön plana çıkmış ve düşüncelerini serbest bir şekilde ifade edebileceği İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştır. Fakat, birbiri ardına patlak veren Balkan ve Birinci Dünya Savaşları, Milli Mücadele yılları ve nihayet Türk inkılabının çetin sürecinde üstlendiği görevlerin, onun yapısında önemli değişikliklere sebep olduğu söylenebilir. Artık, olayları eleştirel bir çerçevede izlemekten çok, görev bilinci ve sorumluluğu altında “iş bitiren” ve “pratik çözümler üreten” bir komutan ve bürokrat Kazım Dirik'i, bir bakıma içinde bulunduğu şartlar üretmiştir, denilebilir. Nitekim, Mustafa Kemal Atatürk, onu, Konya'da kurdurduğu Nal ve Mıh atölyesinde imal ettiği malları zamanında ulaştırması sayesinde Büyük Taarruz'da daha kolay başarı elde edildiğini belirterek övmesi, bunu kanıtlamaktadır. Soyadı Kanunu'nun çıkacağı günlerde 'Paşa' sözcüğünün kaldırılacağını duyan Kazım Dirik, “Paşa unvanı Türk tarihinin bir çok şerefli hatıralarıyla dolu milli bir unvandır. Bunun ilgasına gidileceğini sanmıyorum” diyerek karşı çıktı, ancak, bir süre sonra kanun yayınlandığında, “Paşa” yerine “General” unvanı kullanmaya başlaması ve çevresinden de bu unvanı kullanmalarını istemesi, devrimlere bağlılığının yanı sıra, tartışmasız emirleri yerine getiren bir “görev adamı (devlet adamı)” olduğunu göstermektedir.

Başarı ile sonuçlanan Türk Milli Mücadelesi'nin askeri kadrosunda yer alan bir çok subay gibi, Kazım Dirik de sivil bürokratik görevleri tercih ederek, harabeye dönmüş ülkenin kalkınma ve modernleşmesinde aktif roller oynadı. Kararlılık ve

heyecan ile atıldığı İzmir Valiliği ve Trakya Umumi Müfettişliği görevlerinde, bölgesinin bütün sorunlarına el atma ve sonuçlandırma arzusu, onu, idari yetkileri tek elde toplama düşüncesine, diğer bir deyişle “devletçi” politikalara sarılmaya itmiştir. Onun bu yöndeki düşünce eğilimi, Umumi Müfettişliğe ilişkin yapısal sorunları dile getirdiği görüşlerinden sezilenebilir: Umumi Müfettişlere Valilerin gerçek amir olduklarını gösterir yetkiler verilmesi, adli mekanizma dışında kalan bölgelerdeki bütün memurlar üzerinde kesin ve tartışılmaz bir otorite kurulması, adli mekanizmada denetim tesisi, mahalli idarelerin tasarrufları üzerinde kati söz sahibi olabilmek, seçimle işbaşına gelen belediye başkanlarını onaylama ve gerektiğinde de görevden alma yetkisi ile yine gerektiğinde bu görevi bir başka mülki idare amirliği ile birleştirebilme yetkisi, gümrüklerde ve sınırlarda geniş denetim yetkisi, orduda seyyar alaylar üzerinde yetki sahibi olmak, protokol sıralaması içinde Umumi Müfettişler’in bölgelerindeki en büyük mülki idari amir olduklarının vurgulanması, emirlerine bırakılan tahsisatı serbestçe kullanabilme yetkisi, hükümete karşı olması ve hükümet kararı olmaksızın haklarında bir soruşturma açılmasının engellenmesi v.d...

Kazım Dirik’in devletçi politikaları ve “kısa sürede iş bitirme” alışkanlığının bölge halkında yarattığı baskı, pek tabii olarak, köylere kadar yol, su elektrik, okullar, bankalar, panayırlar ve modern plajlar gibi sayısız başarılarını gölgeleyebilecek bir takım şikayetlerin yükselmesine ve soruşturmalara uğramasına neden olmuştur. Hatta, Fethi Okyar ve Recep Peker gibi, ileri gelen devlet adamları da koşulsuz bir inançla bağlı olduğu Mustafa Kemal Atatürk’e onu şikayet etmişlerdir. Ancak, Türk devrimlerinin yerleşmesi ve benimsenmesi için samimi gayretlerini ve İzmir suikastinin ortaya çıkarılmasında gösterdiği vefa örneğini bilen Mustafa Kemal Atatürk, onu, bölgesinde yaptığı kendi hizmetleri ile aklamıştır. Nitekim, geçirdiği soruşturmaların sonucunda mahkemelerce yargılanmasına gerek görülmemiştir.

Son olarak, İzmir ve Trakya gibi eski ve yeni medeniyetlerin beşiğinde görev yapmış olması, Kazım Dirik’i arkeoloji ve tarihe karşı yakın bir ilgiye sevk

ettiğinden söz etmek gerekir. Başta İzmir olmak üzere Edirne, Kırklareli ve Gelibolu'da birçok tarihi eserin gün ışığına çıkarılması, onarımı, korunması ve bu çerçevede tarihlerinin yazılmaya başlanması, onun gayretlerinin bir sonucudur ki, bu nedenle kendisine Ankara'da Türk Tarih Kurumu Fahri Üyeliği, İzmir Havalisi Antikite Sevenler Kurumu ile Berlin ve Viyana Arkeoloji Enstitüleri Daimi Üyelikleri verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

I – ARŞİV BELGELERİ

ATASE ARŞİVİ:

Klasör: 2287, Dosya: 12, Fihrist: 8

Klasör: 521, Dosya: 2029, Fihrist: 12 - 18

Klasör: 884, Dosya: 18, Fihrist: 5, 5 – 3

Klasör: 318, Dosya: 1287, Fihrist: 1- 5

Klasör: 2818, Dosya: 59, Fihrist: 2 - 40

Klasör: 14077, Dosya: 416, Fihrist: 89

Klasör: 1051, Dosya: 673, Fihrist: 147

Klasör: 199, Dosya: 747, Fihrist: 139

Klasör: 13302, Dosya: 759, Fihrist: 111

Klasör: 3376, Dosya: 973, Fihrist: 110

Klasör: 1996, Dosya: 1185, Fihrist: 47

Klasör: 4943, Dosya: 1194, Fihrist: 150

Klasör: 4923, Dosya: 1253, Fihrist: 16

Klasör: 7471, Dosya: 1692, Fihrist: 52 – 1, 2, 3, 4, 5, 6

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: Klasör: 69, Dosya: 452, Evrak Sıra No: 1 ; Dosya No: 3332, 71-282 ; 3/3/1938 Sayı: Dosya:403156; 4/6/1941 Sayı: Dosya: 77D81 ; 13/6/1940 Sayı: Dosya: 77D76 ; 4/8/1935 Sayı: Dosya: 11202 ; 31/7/1935 Sayı: Dosya: 11189 ; 19/9/1927 Sayı: Dosya: 11122 ; 9/8/1935 Sayı:2-3065 Dosya:71- 400

“Kazım Dirik Dosyası”, **İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü**, Sicil No: 1643, Belge No: 3,4,12, 22.

Milli Savunma Bakanlığı, **Devlet Mezarlığı Arşivi**, Belge No: 2, 722, 737 (1,2,3), 744, 750, 751, 752, 755 (1,2).

TBMM Zabıt Ceridesi, C.8, Ankara,1945.

II - GAZETELER

ANADOLU: 28 Şubat 1928, 3 Mart 1928, 9 Aralık 1928,14 Aralık 1928, 8 Ocak 1929, 10 Ocak 1929, 27 Şubat 1929, 10 Nisan 1929, 31 Mayıs 1929, 28 Temmuz 1929, 8 Ekim 1929, 13 Ekim 1929, 15 Ekim 1929, 19 Ekim 1933, 19 Şubat 1937.

AHENK: 28 Şubat 1928, 3 Mart 1928, 8 Aralık 1928, 14 Şubat 1929, 19 Şubat 1929, 27 Şubat 1929, 16 Nisan 1929, 27 Nisan 1929, 29 Nisan 1929, 29 Mayıs 1929, 6 Haziran 1929, 29 Haziran 1929.

ALEMDAR: 17 Mayıs 1919.

CUMHURİYET: 11 Ağustos 1935, 8 Eylül 1930.

HAKİMİYET-İ MİLLİYE: 7 Kasım 1926, 6 Eylül 1930.

HİZMET:	28 Şubat 1928, 3 Mart 1928, 6 Şubat 1929, 10 Şubat 1929, 1 Mayıs 1929, 6 Mayıs 1929, 9 Mayıs 1929, 12 Mayıs 1929, 16 Mayıs 1929, 28 Temmuz 1929, 12 Ekim 1933.
MİLLİYET:	19 Mart 1982, 4 Kasım 1996.
SABAHA:	9 Kasım 1999, 15 Mayıs 2005.
VAKİT:	3 Eylül 1934.
YENİ ASIR:	8 Ağustos 1935, 9 Ağustos 1935, 31 Mayıs 1935, 25 Ekim 1933.

III - KİTAPLAR

Ağaoğlu, Ahmet:	Serbest Fırka Hatıraları , 3.bs., İstanbul, İletişim Yay., 1994.
Akşin, Abdulahad:	Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi , Ankara, TTK Yay., 1991.
Aldan, Mehmet:	İz Bırakan Mülki İdare Amirleri , Ankara, İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1990.
Altay, Fahrettin:	On Yıl Savaş ve Sonrası 1912-1922 , İstanbul, İnsel Yay., 1970.
Aralov, Semyen Ivanoviç:	Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları , Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1967.
Arıburnu, Kemal:	Atatürk ve Çevresindekiler , Ankara, Türkiye İş Bankası Yay., 1994.
Atatürk, Mustafa Kemal:	Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III , Çev. Nurşen Gök, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih

- ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, 1994.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, C.I, İstanbul, MEB, 1934.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, C.II, İstanbul, MEB, 1973.
- Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Ankara, Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.
- Atay, Falih Rıfkı: **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, İstanbul, Bateş Yay., 1998.
- Atay, Falih Rıfkı: **Çankaya – Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar -**, İstanbul, Bateş Yay., 1980.
- Aybars, Ergün: **İstiklal Mahkemeleri**, Ankara, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1982.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam 1884-1938**, C.I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Tek Adam: Mustafa Kemal**, C.I, C.II ve C.III, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.
- Aydoğan, Erdal: **Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.
- Aydoğan, Metin: **Ülkeye Adanmış Bir Yaşam: Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı**, 6. bs., İzmir, Umay Yayınları, 2005.
- Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri**, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2004.
- Banoğlu, Niyazi: **Nükte ve Fıkralarla Atatürk**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1967.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik: **Atatürk Anadolu'da(1919-1921)**, C.I, 2.bs., Ankara, Kent Basımevi, 1981.
- Borak, Sadi: **Atatürk**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.

- Borak, Sadi: **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899–16 Mayıs 1919)**, İstanbul, Kırmızı Beyaz Yayınları, 2004.
- Bruinessen, Martin Van: **Kürdistan Üzerine Yazılanlar**, Çev: Nevzat Kırış – Levent Kafadar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Moskova Hatıraları**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Ankara, Temel Yay., 2002.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Temel Yay., 2000.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar Lozan'dan Cumhuriyet'e**, C.2, İstanbul, Temel Yay., 2002.
- Cemal, Behçet: **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Hisar Matbaası, 1955.
- Çakan, Işıl: **Konuşunuz Konuşturunuz**, İstanbul, Otopsi Yayınları, 2004.
- Çakan, Işıl: **Türk Parlamento Tarihinde İkinci Meclis**, İstanbul, Çağdaş Yay., 1999.
- Çetiner, Selahattin: **Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği**, Ankara, Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı Yayınları, 2003.
- Dirik, Kazım: **Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması**, İstanbul, Alaeddin Kırıl Basımevi, 1938.
- Dirik, Orhan: **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Erdaş, Nilgün Akgül: **Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri İle İlişkiler (1917-1921)**, Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1994.
- Erdeha, Kamil: **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1993.
- Erden, Ali Fuat: **Paris'ten Tih Sahrasına**, 2.bs., Ankara, Sanat Kitabevi, 1949.

- Erdoğru, Akif: **Tarih Yazıları**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yay., 2006.
- Erikan, Celal: **Komutan Atatürk**, C.I – II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Erim, Nihat: **Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)**, C.I, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınlarından, 1953.
- Erman, Azmi Nihat: **İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri**, İstanbul, Temel Yay., 1971.
- Eroğlu, Hamza: **Türk İnkılap Tarihi**, İstanbul, MEB, 1982.
- Evren, Afif: **Konya İçin**, Konya, Babalık Basımevi, 1944.
- Eyüboğlu, Zeki İsmet: **Nutuk**, 2. bs., İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1999.
- Gencer, Ali İhsan;
Özel, Sabahattin: **Türk İnkılap Tarihi**, 8. bs., İstanbul, Der Yay., 2001.
- Goloğlu, Mahmut: **Cumhuriyet'e Doğru**, Ankara, Goloğlu Yay., 1971.
- Gün, İsmail;
Ankara, Mahmut: **Kazım Dirik**, İzmir, İstiklal Matbaası, 1971.
- Gürsoy, Melih: **Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları İle Bizim İzmirimiz**, İzmir, Gürsoy Yay., 1993.
- Harb Akademilerinin 120 Yılı : "1848-1968 Şeref Dolu Yıllar"**, Ankara, Harb Akademileri Yayını, 1968.
- İnan, Afet: **Cumhuriyetin 50. Yılı İçin Köylerimiz**, Ankara, TTK Yay., 1978.

- İnan, Afet: **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı – 1933**, Ankara, TTK Basımevi, 1972.
- İzmir Cumhuriyet'in 15 nci Yılında**, İzmir, Nefaset Yay., 1938.
- Kalafat, Yaşar: **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sa'id Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Kandemir, Feridun: **Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay**, İstanbul, Yakın Tarihimiz Yay., 1965.
- Kandemir, Feridun: **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, İstanbul, Ekicigil Tarih Yay., 1955.
- Kansu, Mazhar Müfit: **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, 2. bs., Ankara, TTK Basımevi, 1986.
- Karabekir, Kazım: **İstiklal Harbimiz**, C.I, İstanbul, Emre Yay., 2000.
- Kayseri, İhsan: **Atatürk ve Konya**, Konya, Arı Basımevi, 1981.
- Keskin, Mehmet Ali: **İzmir Valileri (Kurtuluşa Kadar Aydın Valileri) 1390-1992**, İzmir, Memleket Matbaacılık, 1992.
- Kılıç, Ali: **Atatürk'ün Hususiyetleri**, İstanbul, Sel Yay., 1955.
- Kılıç, Ali: **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul, Sel Yay., 1955.
- Kinross, Lord: **Atatürk; Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 12 bs., İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1994.
- Kocatürk, Utkan: **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, TTK Yay., 1983.
- Koçak, Cemil: **Umumi Müfettişlikler**, İstanbul, İletişim Yay., 1956.

- Kutay, Cemal: **Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881–1964)**, İstanbul, Kazancı Kitabevi, 1992.
- Lütem, İlhan: **Mustafa Kemal Atatürk 57 Yılın Öyküsü**, Üçüncü Kitap Devrimler, Ankara, Avrasya Bir Vakfı Yay., 2003.
- Miralay Mehmet Arif: **Anadolu İnkılabı, Milli Mücadele Anıları (1919-1923)**, İstanbul, Yayınlayan: Bülent Demirbaş, 1987.
- Mumcu, Uğur: **Kazım Karabekir Anlatıyor**, 2. bs., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1990.
- Mumcu, Uğur: **Kürt- İslam Ayaklanması 1919-1925**, 15. bs., İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994.
- Nur, Rıza: **Hayat ve Hatıralarım: Rıza Nur – Atatürk Kavgası**, İstanbul, İşaret Yay.,1992.
- Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri**, Seri No: 12, Ankara, Genelkurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Askeri Tarih Yazıları, Atatürk Serisi, Gnkur. Basım Evi, 1981.
- Orhun, Hayri;
Kasaroğlu, Celal;
Belek, Mehmet;
Atakul, Kazım: **Meşhur Valiler**, Ankara, İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yay., 1969.
- Öke, Mim Kemal: **Musul ve Kürdistan Sorunu 1918 – 1926**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.
- Okyar, Fethi: **Fethi Okyar'ın Anıları, Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, 2.bs., yay.haz. Osman Okyar, Mehmet Seyitdenoğlu, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 1997.
- Özalp, Kazım;
Özalp, Teoman: **Atatürk'ten Anılar**, 4. bs., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

- Özalp, Kazım: **Milli Mücadele 1919 – 1922**, 3. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Özçelik, Ayfer: **Ali Fuat Cebesoy**, Ankara, Akçağ Yayınları 1993.
- Özel, Mehmet: **Cephelerden Kurtuluş Savaşına**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özel, Sabahattin: **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkarı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006
- Özkan, Hülya: **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele Karşıtı Faaliyetleri**, Ankara, Gnkur.Basım Evi, 1994.
- Sarıhan, Zeki: **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C.II - C.III, Ankara, TTK, 1995.
- Solakoğlu, Osman: **Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Gnkur. Basım Evi, 2001.
- Sonyel, Selahi: **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1987.
- Soyak, Hasan Rıza: **Atatürk'ten Hatıralar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1973.
- Soyer, Reşit: **General Kazım Dirik**, İzmir, Yeniyol Matbaası, 1946.
- Şadillili, Vedat: **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyenlar**, Ankara, Kon Yayınları, 1980.
- Şimşek, Halil: **Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000.
- Şimşek, Halil: **Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti, İstanbul,
Devlet Matbaası, 1931.

- Tengirşenk, Yahya Kemal: **Vatan Hizmetinde**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay.,1967.
- Tevetoğlu, Fethi: **Atatürk'le Samsuna Çıkanlar**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1971.
- Tezer, Şükrü: **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Ankara, TTK Basımevi 1972.
- Tiftikçi, Ender;
Tiftikçi, Mehmet: **Atatürk ve Hukuk**, Ankara, Yargıtay Yay., No. 27, 1999.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi**, Birinci Kitap, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi**, Üçüncü Kitap, Ankara, Bilgi Yay., 1995.
- Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, Gnkur. Basım Evi, 1972.
- Türk İstiklal Harbi**, C.III, **Doğu Cephesi**, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1965.
- Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., 2001.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924 – 1938)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1972.
- Ulubelen, Erol: **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, 2.bs., İstanbul, Çağdaş Yay., 1982.
- Ünal, Tahsin: **Türk Siyasi Tarihi (1700-1958)**, Ankara, Emel Yay., 1978.

- Yalçın, Soner: **Teşkilatın İki Silahşörü**, 17. bs., İstanbul, Doğan Yay., 2004.
- Yalman, Ahmed Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1918 – 1922)**,C. I, İstanbul, Rey Yay., 1970.
- Yerasimos, Stefanos: **Türk-Sovyet İlişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye**, İstanbul, Gözlem Yay.,1924.
- Yetkin, Çetin: **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan Yay., 1982.
- Yetkin, Sabri;
Serçe, Erkan: **İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'ndan Egebank'a**, İstanbul, TTK Yay., 2000.
- Yurdakul, Yurdakul: **Atatürk'ten Hiç Yayınlanmamış Anılar**, İstanbul, Truva Yayınları, 2005.

IV - SÜRELİ YAYINLAR

MAKALELER

- Akkoyun, Turan: “Atatürk Devri İzmir Basını ve Kamuoyu Üzerindeki Tesiri, **Atatürk Araştırma Merkezi**, C.12, S.34, 1996.
- Alpan, Necip: “Atatürk'le Birlikte Samsun'a Çıkmış Olan Devrimci Kazım Dirik'i Anarken”, **Halkevleri Dergisi**, S.68, 1972, s.4-8.
- Aydoslu Sait: “İzmir Sebze ve Meyve Kooperatifi”, **Karınca Kooperatifi Postası**, S.7, 1934, s.5-11.
- Çapa, Mesut: “Gürcistan ile Diplomatik Münasebetler ve Ardahan ile Artvin'in Kurtuluşu”, **Askeri Tarih Bülteni**, S.49, 2000.
- Çelebi, Mevlüt: “İzmir'de Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Kutlamaları”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı**

- Anadolu Sempozyum Tebliğleri**, Hazırlayan:
Tuncer Baykara, 1993, s.250-262.
- Demirkan, Selahaddin: “Halkevlerinde Köycülük”, **Köye Doğru** S.27, Yıl: 2, 1941, s.3.
- Demirkan, Selahaddin: “General Kazım Dirik”, **Köye Doğru**, S.27, 1941, s.5.
- Dirik, Kazım: “Halıcılık”, **Yedigün Dergisi**, C.9, 1937.
- Doğruöz, V. Türkan: “Yakın Dönem Kırklareli Tarihinde İki Yaprak”**Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.4, 2003, s.48-50.
- Froebgen, Hans: “Yabancı Gözüyle İzmir Suikastı'nın Perde Arkası”, **Tarih Dünyası**, Çev. Mediha Şayar, S.1, Y.1, 1964, s.196.
- Hergüner, Mustafa: “Sadullah Güney”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S.1, 2002, s.168.
- İnan, M. Rauf: “Hars Bakımıyla İzmir Köylerinde Gördüklerimiz”, **Kültür Dergisi**, S. 46, 1935, s.5-6.
- İzmir Rehberi**, İstanbul, 1934, S.11, s.3.
- Kafalı, Mustafa: “Milli Mücadele Kahramanlarından General Kazım Dirik”, **Kemalist Atılım**, 1986, s.21-22.
- Karabekir, Kazım: “Ardahan ve Artvin'in Kurtuluşu”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.126, 1973, s.492-497.
- Koparan, Necdet;
Özgören, Aydın: “Hayat ve Timsal Karabekir İle Yapılan Söyleşi”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S. 385, 2005, s.122-123.
- Kutay, Cemal: “Bana da Böyle Bir Haber Geldi, Ne Yapalım İstiyorsunuz, Kalalım mı? (Kazım Dirik'in anlatımından)”, **Millet Dergisi**, S.46, 1946, s.10.

- Kutay, Cemal: “Ya!... Demek Daha Emri Almadınız (Kazım Dirik’in anlatımından)”, **Millet Dergisi**, S.45, 1946, s.6.
- Kutay, Cemal: “Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi”, **İki Aylık Dergi**, S. 25, 1961,s.10775-10810.
- Özdemir, Yavuz: “Şeyh Sait İsyanı”, **Yeni Türkiye**, Türkoloji ve Tarih Araştırmaları Özel Sayısı, Dergi No: 44, 2002, s.495.
- Sonyel, Selahi: “Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız”, **Bellekten**, XL I – 164, 1977.
- Tabak, Serap: “Kazım Dirik’in Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti (1879-1941)”, **Tarih Yazıları**, yay.haz. Akif Erdoğan, 2006, s.495.
- Tabak, Serap: “Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın İzmir Vilayeti’ndeki Teşkilatı ve Faaliyetleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.8, 1992, s.183-203.
- Tahrir Heyeti: “İzmir’in Kültür Sahnesi ve Bu Cepheden Kalkınma Programı”, **Kültür Dergisi**, S.61, Y.3, 1937, s.6.
- Tevetoğlu, Fethi: “Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar General Kazım Dirik”, **Türk Kültürü**, S.86, 1969, s.105-125.
- Tevetoğlu, Fethi: “Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar Dr. Refik Saydam”,**Türk Kültürü**, S.85, 1969, s.22-31.
- Vehbi, Mehmet: “(1934) 26 Ağustos- 15 Eylül (İzmir) Beynelmüllel Dördüncü 9 Eylül Panayırı Münasebetiyle”, **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Numara:6, 1934, s.211-213.
- Yeni Cumhuriyet Ansiklopedisi**, C.4, Arkın Kitabevi, 1938, s.549.
- 9 Mayıs 1935’de Kazım Dirik’in Adagüme ve Fata Köylerinde Yaptığı Konuşma**, Dereli Basımevi, 1935, s.13-17.

EKLER

**EK 1 : KAZIM BEY'İN ŞAM'DA MENZİL MÜFETTİŞİ İKEN EŞİNE
YOLLAMIŞ OLDUĞU İMZALI FOTOĞRAFI
“GÜZEL MAİDE'ME” (MAMIŐ'İME) İTHAFLI**

MSB DMA Belge No: 767

**EK 2 : KAZIM DİRİK'İN, GÖREV YAPTIĞI YERLERDE ÇEKİLMİŞ
FOTOĞRAFLARI**

Kazım Paşa Birinci Dünya Harbinde İken.

1917'de Şam'da çekilen aile fotoğrafı.
Ayakta Üniforma içinde Kazım Dirik Paşa.

1924 , Kazım Paşa Siirt Vali Vekili
ve
Fırka Kumandanı iken.

Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s.19-20-42

EK 3 : KAZIM DİRİK VE OĞLU ORHAN DİRİK

Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998,s.48

EK 4 : MUSTAFA KEMAL'İN BANDIRMA VAPURU İLE SAMSUN'A HAREKET HABERİNİ İLK ÖNCE VEREN GAZETE

هیئت و کلانک استعفاسی

میث و کلا دون رسووتی آتی به درج ایلیکیز استعفاسی ذات حضرت پادشاه به قدیم ایشاندر :

• پیش سنه تک برسوه اداره تک نتایج ایمنی امکان دائره سنده اصلاح ایچون توفیقان صدائیه و اعنایاد هابونترینه کوه تهرک تقریباً ایکی یچی آیی اول بوبله مشکل بر دورده بار حکومتی در عهد ایلیک . صرف وجدانزه واجتهدمنزه اتباعاً لازم الاتخاذ عد ایلیکیز باجمله تدابیره توسل ایلیکی حالده دون اتلاقه جه از میر ایچون ویریلن سوک قرار . حقوق دولت و ملک محافظه منی مساعیتک روسی بیان هیت عاجزانه منی مشکل بر موقه قوبدنی ایچون خدمت مندن عفو منز ایلی یکی قاینه به تودیع امور یورولسی منافع عالیه دولته موافق اوله منی تذکر ایلیش اولدنی تمظیات و تکریمات هیودیتکارانه منزه تردیفاً سده سینه ملوکانه لرینه حرمته جرات ایلرز . قاطبه احواله امر وفرمان حضرت ولی الامن اتقدمن کدر .

استغای واقع نزد حضرت ملوکانه فرین قبول اولش ایسه ده یکی قاینه تک تشکیل خصوصتک کیه . امر وتوجه سر ایلی منوز تحقق ایتمشدر .

خصوصیتیه

آرینه ضامن مسئلهسی

اوتوز سنه سی شهر تهرن اولدن اوچوز اوتوز ایسی سنه خدمت عسکریه ایچون تقاعد و استعفا حین تقاعد سنده پیش سنه مدت خدمت لرینه ضامن کدیت حریمه ، بحیره ، مالیه نظارت جلیله لرینه . خدمتک بالفیل حریمه ، پوزانلره تشکیلی لازم . حیثیاته بیلدرلش ایسه ده نظارت مشارالیه به قاعد و استعفا قانوننامه تک بشی ماده سنده وین عسکریه به دیه محرر بولمسه واشیو حرب نوری هر هکت اولوقت عمارت دوللرک تمکینه سه رطرنلرندن طیاره لر ایله آتلان یومیا وسائر معدن ساسا مذکور قونمه محرر (سقرده بولمش) بیلدرلش و بولمک اوزرینه بو مسئله تک حل شورای

آت عادلانهسی

حین لشکرلندن بری حریمه نظارت جلیله سنجه بوقی اسرا و ضابطه تک جانی لر تی دو اثر و مؤسسه ده ی جان ایستکاری حالده هیچ استنبول بوزی ت دواثری اشغال ایلیک طفره ضابطی ایله مه حریمه نظری باشا حضرت لر تک بونی اهمیتله ر عسکریه و مؤسسه و مکتب لره و قاریه لر) لاکه جایلا بر لقمه دقاریک باشطیر سرعت به حقیقه

سه مکتب تک تدریسی درجه سی اختیاره بدی تین ایچسی اوزرینه مآتو کینه سوک ایکی صنف سه توفیقاً خدمت مقصوده به تابع طو لری به تابع طو لریب احتیاط ضابطه نامزد لر ی ایسه ده بو بایده جاری خیره تیبه سنده به خدمت مقصوده به تابع ایسه لده بولمک ، بو مدت طرفنده طغیان انگسک لری عیر جانی ایچنی اصناف عسکره بدن اوله بجه جکر ته بله بلشدر . مکتب مذکور تک مکتب عسکره بدن ایلیک ، بیوع رتب عسکره بدن اوللمسی جهله ایلیک ، هیچ رسووت وسیله دفع و نایسته لر ی مارا تکر مکتب عسکریه قانوننامه عسکره شاگردانه خاص اولان استکامه ته اولوزی مکتب دن چیسه موقی اوله بوبیلک ایضا ایلیدر لسی ور موجب تقاضا نه نشانه تک فلیه مدعه یق ایکی سنه فر خدمت لر به اوست لنده استخدام ایلیلری و مآتو تین خدمتده بوجهه منامه ایضا ایلیلر مدت به هم ستلی بیانه آلمسی ومع هذا اصناف اول آتسی مادسی مفادته تلیقاً احتیاجه زنی انعام و اکال ایچین اوللر تک شرط اتخا دی

شرق قطمانی

مفتش لکی

شرق قطمانی مفتش لکنه تمین ایلیان مصطفی کمال باشا

مصطفی کمال باشا و اوچی قور اودو قوماندانی میر آلا ی و انت تک معین لر ی ایله بلدیرمه و اوزرینه زاکیاً دون ساعت دورته صامسونه متوجها حرکت ایتملردر .

مساعی قوتانی

پارس ۱۵ (ت.ه.ر) موسیو قلماسو ، فوت بر و فو ورف و انجا و ق مساعیتک بین الملل اوانیه زعی مقدمه تک قطعه تک جواب برمشدر . مذکور جوابده بین الملل مساعی قوتان لک تهرن اولده وادینتورمه اجتهای مقرر اولدی جهله بو تک و رسایده اجتهاده دعوت ایلیله به یکی بیان و آلاک مقابل تکلفاتی قره کته کجه مساعده نامه لکنه تک مذکور مقابل تکلفات فولنده بولدی ایبات ایلیکده در . درنلر مجلی آذربایک مسئله سی مذاکره ایتمشدر . مساعد ریچاره تسویه بولمسی امید ایلیلور .

شاز و یغده

لوزده ۱۵ (ت.ه.ر) — اوزرینه دورده ایدر بر لفر اقامه ده یله بر یلور : خارجه ناظر لردن . متشکل مجلی ، شاز و یغده کرک استخبارات اناسنده و کرک آرای عمومیه تک حین اجر اسنده اعانیک آتاییه مربوط عالی و بولمک زایله اتک خصوصتده سر بنجه اعضای رأی ایده بیلمسه اتکان حاصل اولتی ایچون انتظام و آسایشک محافظه سی انکتره دوناماسه تودیع ایچک قرار و برمشدر .

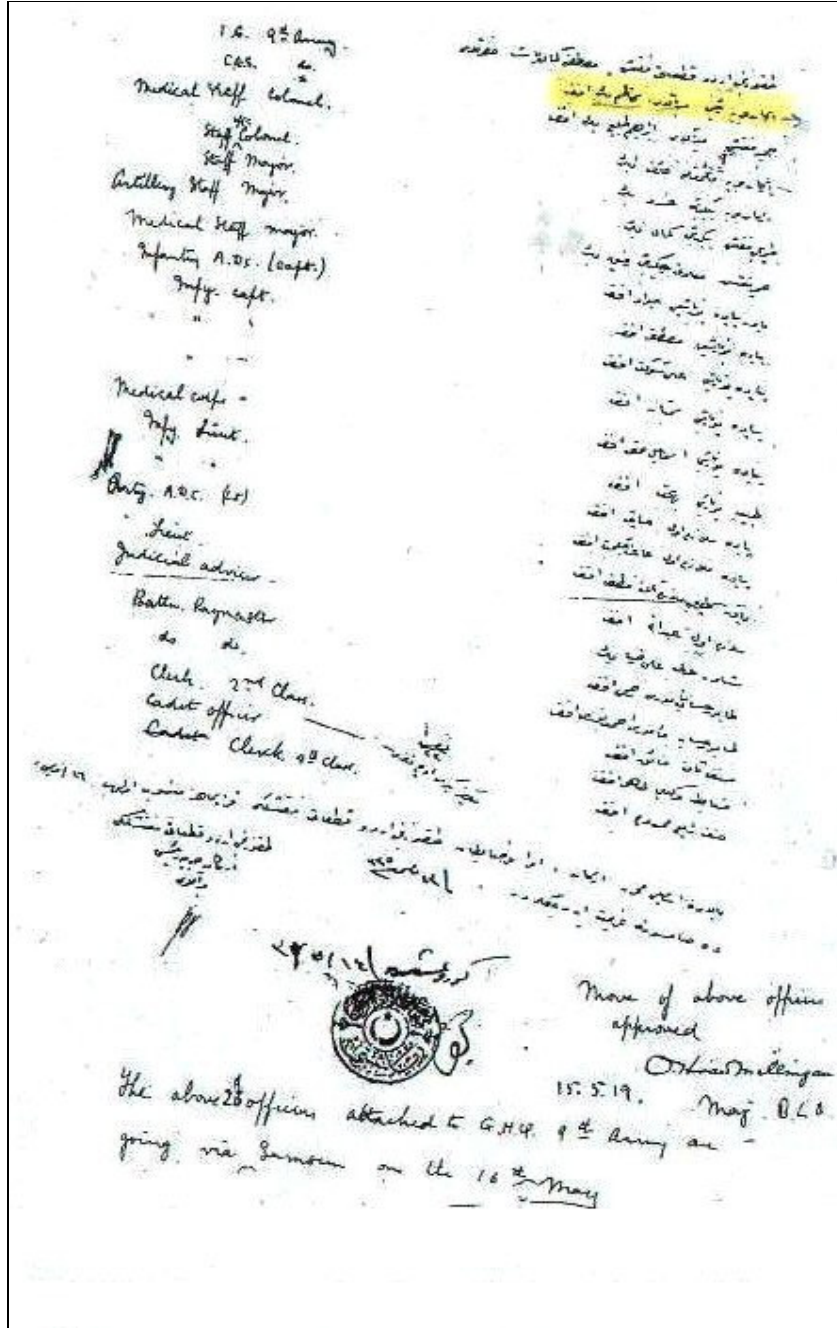
مقابل تکلفات

پارس ۱۵ (ت.ه.ر) — (بوقی دورنال) نوزته سه نظراً آتلاک مرخصی لر ، مقابل تکلفاتک نهایت مساعده صلحیه تلیح ایلیکیز زمان موسیو

مقابل تکلفات

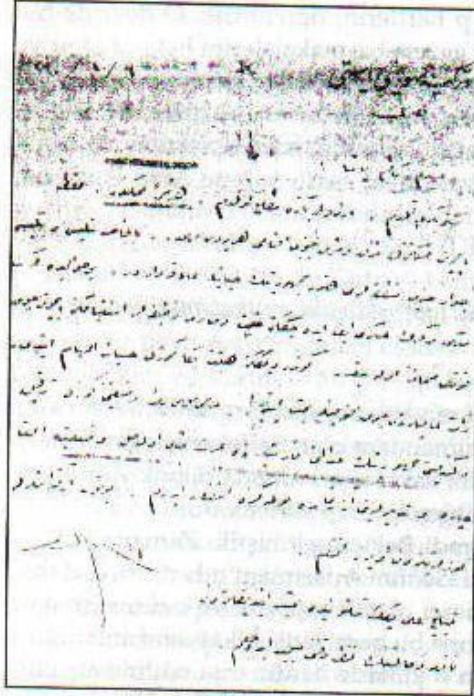
پارس ۱۵ (ت.ه.ر) — (بوقی دورنال) نوزته سه نظراً آتلاک مرخصی لر ، مقابل تکلفاتک نهایت مساعده صلحیه تلیح ایلیکیز زمان موسیو

**EK 6 : İŞGAL MAKAMLARINCA İZİN VERİLEN DOKUZUNCU
ORDU MÜFETTİŞLİĞİ KADROSU**

Cemal Kutay, *Osmanlıdan Cumhuriyete Yüzyılıımızda Bir İnsanımız: Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)*, İstanbul, Kazancı Kitapevi, 1992, s.499

**EK 8 : KAZIM DİRİK PAŞA BİTLİS VALİ VEKİLİ İKEN ATATÜRK'ÜN
ONA GÖNDERDİĞİ BİR MEKTUP**

TÜRKİYE CUMHURİYETİ RİYASETİ
ANKARA

9.10.340

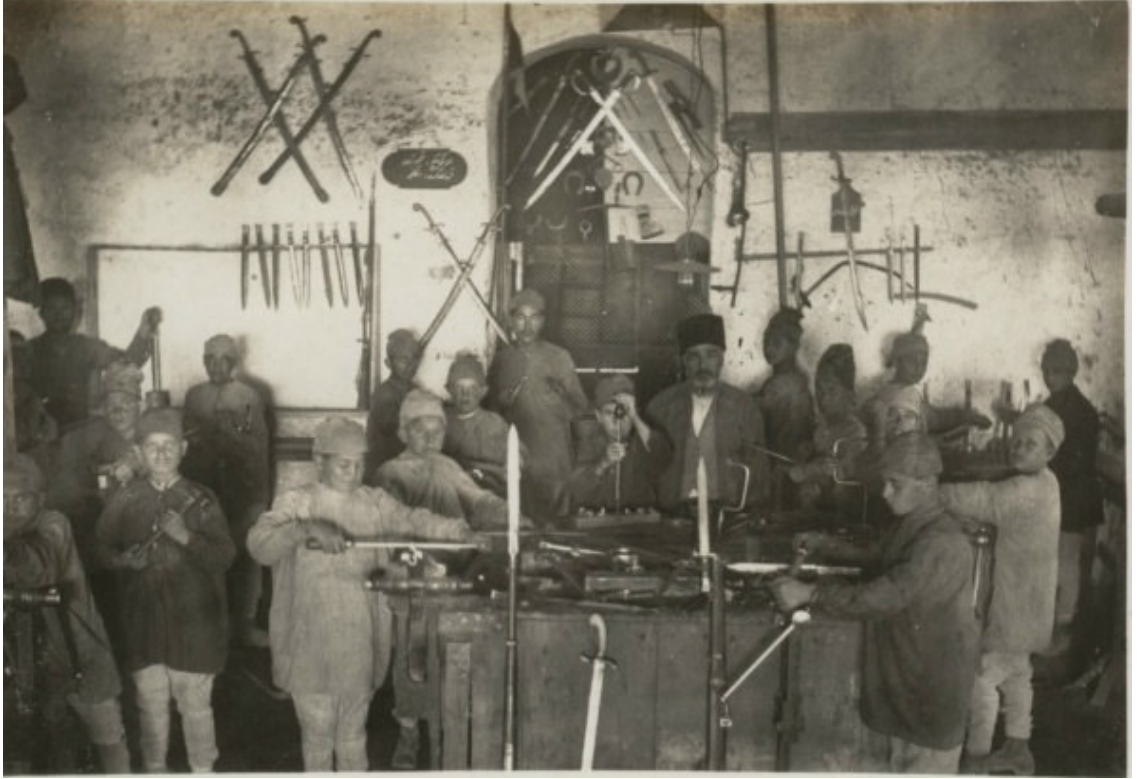
Azizim Kazım Paşa,

Mektubunuzu aldım, arzulannıza muttali oldum. Her şey mümkündür. Fakat ilerisi için bilhassa Bitlis ve Bitlis'e civar cenub mntıkaları henüz Cumhuriyetin hayatı ile alakadardır. Bu havalide gerek mülki gerek askeri ifa edeceğiniz müspet ve madki vazifeler istikbaliniz için çok kuvvetli zıman olacaktır. Gönderdiğiniz heyet, bana hissiyat ilham etti. Zatrâillerinden çok memnuniyetle bahsettiler. Hacı Musa Bey, vaziyeti güzel tedkik ve kendisini Cumhuriyetin adalati karşısında ibret-i misli olacak vaziyete irkâ çare ve tedbirlerini az zamanda bulmanıza intizar eder. Bütün arkadaşlarla gözlerinden öperiz elendim.

Kılıç Ali Beyin mektubunda bahs ettiğiniz Nafia Vekâletinin nazarı dikkatini celb edeceğim. Gazi Mustafa Kemal

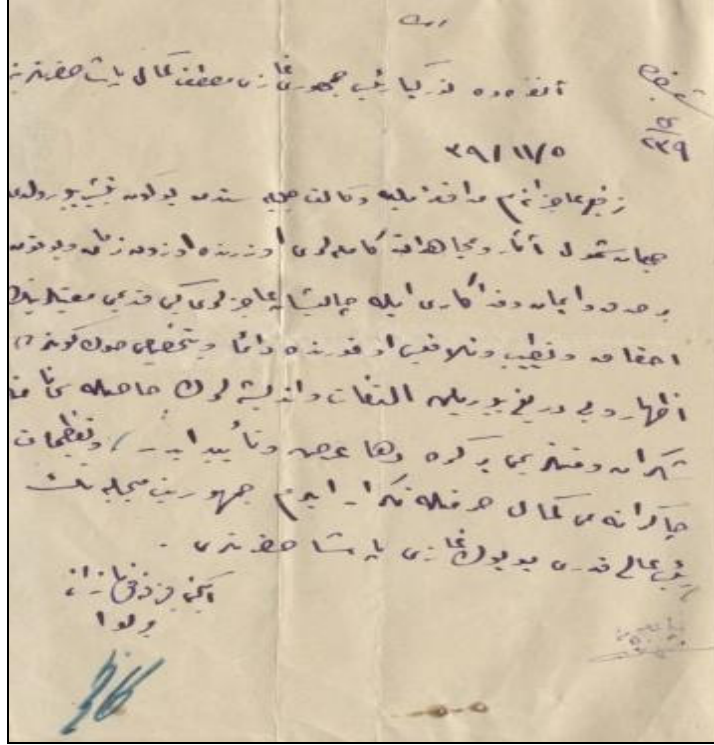
Orhan Dirik, **Babam General Kazım Dirik ve Ben**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1998, s.46

**EK 9 : 1921' DE KAZIM DİRİK TARAFINDAN AÇILMIŞ OLAN ATÖLYE
VE İMALATHANEDEN BİR FOTOĞRAF (KONYA)**

MSB DMA Belge No: 775

**EK 10 : TUĞGENERAL'LİĞE TERFİ EDEN KAZIM DİRİK PAŞA'NIN
ATATÜRK'E ÇEKTIĞİ TEŞEKKÜR TELGRAFI**

(Sol)
Şifre
S / 239

5.11.1923

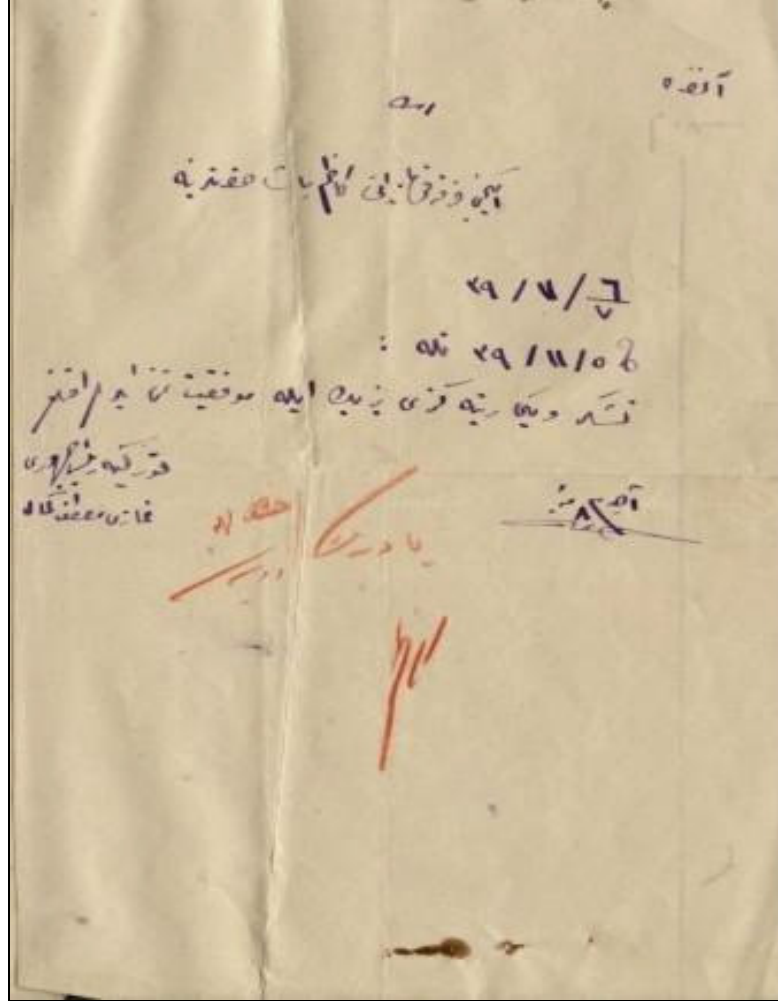
Ankara'da Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Terfiim Milli Savunma Bakanlığı'ndan bugün müjdelendi. Dünyaya örnek teşkil eden gayret ve eserleriniz üzerinde uzun zaman ve bütün bir sadakat, inanç ve fedakarlık ile çalışan acizleri gibi eski çalışma arkadaşlarının hak ettiklerini vererek çekilenlerin telafisi uğrunda daima ve özellikle son günlerde gösterilen iltifat ve endişelerin tümü namına şükran ve minnetlerimi bir kere daha arz ve teyit eder , bağılığımı tüm hürmetimle tekrar ederim, Yüce Cumhuriyetin Yüce Reisi Büyük Gazi Paşa Hazretleri.

**II. Tümen Komutanı
Tuğgeneral
Kazım**

MSB DMA Belge No : 755(1)

EK 11 : ATATÜRK'ÜN, TERFİ ETMESİ DOLAYISI İLE KAZIM DİRİK PAŞA'YA ÇEKTIĞİ TELGRAF

(Sağ)
Ankara

II. Tümen Komutanı Kazım Paşa Hazretlerine

6 / 11 / 1923

C. 5 / 11 / 1923 tele:

Teşekkür ve yeni rütbenizi tebrik ile muvaffakiyet temenni ederim efendim.

Türkiye Cumhurbaşkanı

Gazi Mustafa Kemal

MSB DMA Belge No: 755 (2)

**EK 12 : MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTİKLAL SAVAŞI SIRASINDA
KAZIM DİRİK PAŞA'YA VERDİĞİ İMZALI FOTOĞRAFI**

MSB DMA Belge No: 761

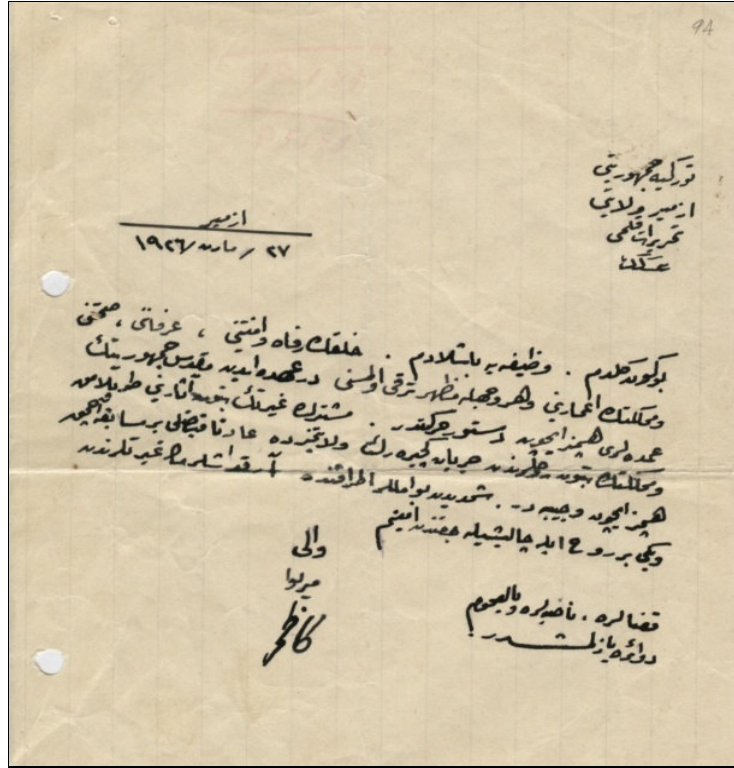
**EK 13 : 1922'DE MUSTAFA KEMAL PAŞA, İSMET PAŞA (İNÖNÜ),
FAHRETTİN (ALTAY) PAŞA ve KAZİM MİRALAY'LARIN
FOTOĞRAFI**

(Fotoğraf sonradan Atatürk, İnönü ve Fahrettin Altay tarafından imzalanmıŐtır)

MSB DMA Belge No: 764

**EK 14 : KAZIM DİRİK PAŞA'NIN İZMİR VALİLİĞİ GÖREVİNE
BAŞLAMASI ÜZERİNE YAZDIĞI RESMİ YAZI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ RİYASETİ
İZMİR VİLAYETİ
TAHRİRAT KALEMİ**

ADED :

İZMİR

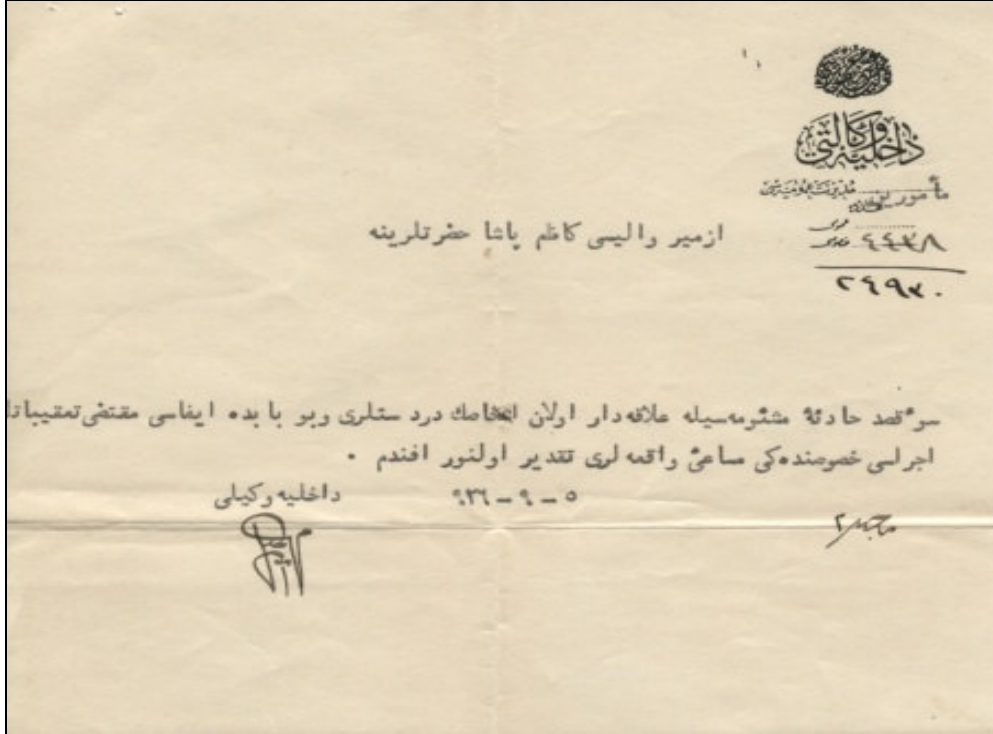
27 MART 1926

Bugün geldim. Vazifeye başladım. Halkın refah ve emniyetini, irfanını, ve memleketin imarını ve her vecihle mahzar-ı terakki olmasını deruhte elden mukaddes Cumhuriyetin hepimiz için düstur-u harekettir. Müşterek gayretin bütün asarını toplamak ve memleketin bütün ruhlarından cereyan geçirerek vilayetimizde adeta feyizli bir müsabaka açmak hepimiz için vecibedir. Şimdiden bu emeller etrafında arkadaşlarımın gayretlerinden ve yeni bir ruh ile çalışacağından eminim... Kazalara nahiyelere ve bilumum devaire yazılmıştır.

Vali
Mirliva
Kazım

MSB DMA Belge No: 750

**EK 15 : MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'E DÜZENLENEN İZMİR
SUIKASTI HAKKINDA KAZIM DİRİK PAŞA'YA YAZILAN
TAKDİR YAZISI**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
DAHİLİYE VEKALETİ
MEMURIN MÜDÜRİYET-İ UMUMİSİ
SAYI
UMUMİ : 4438
HUSUSİ .24930**

İzmir Valisi Kazım Paşa Hazretlerine

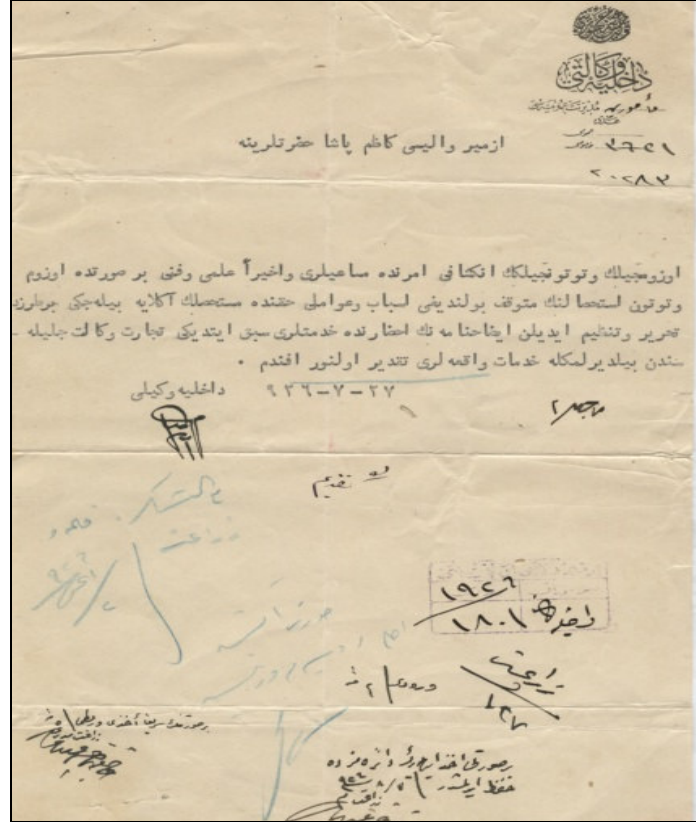
Suikast hadisesiyle alakadar olan şahısların derdestleri ve bu babda ifası mukteza-ı takibatların icrası hususundaki mesai ve çabalarınız takdir olunur efendim.

5-9-1926

Dahiliye
Vekili

MSB DMA Belge No : 751

**EK 16 : KAZIM (DİRİK) PAŞA'YA ÜZÜMCÜLÜK ve TÛTÛNCÛLÛĞE
OLAN KATKILARINDAN DOLAYI İÇİŞLERİ BAKANİ
TARAFINDAN GÖNDERİLEN TAKDİR YAZISI**

**TÛRKİYE CUMHURİYETİ
DAHİLİYE VEKALETİ
MEMURİN MÛDÛRİYET-İ UMUMİSİ
SAYI
UMUMİ :3621
HUSUSİ :20283**

İzmir Valisi Kazım Paşa Hazretlerine

Üzümçülük ve tütüncülüğün inkişafı emrinde ve ahiren ilmi ve fenni bir surette üzüm ve tütün istihsalinin mütavakkıf bulunduğu esbabı ve emvali hakkında üreticinin anlayabileceği bir tarzda tahrir ve tanzim edilen izahnamenin ihzarında hizmetleri geçenler Ticaret Vekaleti Celilesinden bildirilmekle hizmet vakaları takdir olunur efendim.

27.7.1926

Dahiliye
Vekili

MSB DMA Belge No : 752

EK 17 : ESNAF VE AHALI BANKASI KASABA ŞUBESİNİN AÇILIŞI HAKKINDAKİ HABER

HİZMET 10 ŞUBAT 1929

EK 18 : KAZIM PAŞA'NIN KAZALARIN TEFTİŞİNE DAİR HABERİ

<p>gurup halin- yannamesiy- alınacaktır. tenviri için onulmuştur, kadrosu ge- çeridir. bita memu- kâlibi ilâve ci'acak olan tesisatı için yırılmıştır. ne 540 lira Tanzifat iş- lira kabul elektirikle üzerinde olmuştur. ünkü vazir- ı için Be- ri teşebbüs- kararlaştı- esi kısa bir ktir. arının mü- retile yapıl-</p>	<p>zarfında başarılan büyük in- hılâp Arap harflerini maziye gömmüştür.</p> <h3>Vali pş.</h3> <h3>Kazaların teftişati- na devam ediyor</h3> <p>Bergama kazasını teftişe çı- kan Vali Kâzım Pş. Bergama- dan sonra Foçaya oradan da Motör ile Urla Çeşme ve Se- ferihisar kazalarını teftişe gi- d. cektir. Kâzım Pş. bu kaza- lardaki teftişini ikmal ettik- ten sonra Kilizmanda yeniden teşekkülü mutasavver Nahiye merkezinin mahallini tetkik ve Yelki, Çamlı köylerine de uğrayarak Muhtar intihabı hakkındaki ihtilâfı tahkik ede- cektir."</p> <p>C. H. Fırkası Mutemedi Sa- lih B. de kazaların teftişinde Vali Kâzım Paşaya iltihak edecektir.</p> <h3>Çeşme plâjı</h3>	<p>lektaşlık ve sa- mesai zihniyeti tarafından reisimi ziyetleri bu defa mazharı intihal temin etmiş b notun müzake meğe muvaffak ğu mahirane, kametin mabs ziyetleri burad ten büyük bir Efendiler; teesüfler teesü Sizi daha t koymak iste ve teessürü i ğunuzu tahs orada Türk dan göreceğ bir dereceye mektedir. B tibap etmiş</p> <h3>Kar</h3> <h3>Arteziye</h3> <p>Karşıyak arteziyeu k için çalışsa</p>
---	---	--

EK 19 : ÇEŞME PLAJLARI MERASİMİLE AÇILDI HABERİ

Çeşme plajları merasimle açıldı

Kuşat merasiminde hazır bulunan davetliler bir gün, bir gece çok güzel eğlenmişlerdir

ki aydan beri her gün gazetelerle ismi geçen Kırmızı ay cemiyetinin Çeşme plajları eveldiği gün merasimle açıldı. Davetliler meyimında resmi kışada iştirak

ediyo.duk . Bir , hattâ iki saat uzakta silinen Sakız adasının cazip evel bizi geçmiş olan arkadaşların hayaletinin arkasına çekilmişti .

Vâli paşa nutukü irat ederken eden bir muharririmiz intibalarını şöyletespit ediyor :

Siat 16 buçuk . . Otomobiller yola lüştü . . Güneş karşımızdan bir tren

Vâli paşa kordelâyı keserken otomobilleri volda kısa kısa me . . Cemiyet reisi Sezai bey davetlileri

HİZMET 28 TEMMUZ 1929

EK 20 : İZMİR SUİKASTİ SONRASINDA KAZIM DİRİK VE ATATÜRK
(1926)

İzmir Belediye Başkanı Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi

**EK 21 : KAZIM DİRİK'E ABDURRAHMAN ŞEREF TARAFINDAN
AÇILAN DAVA HAKKINDAKİ BELGE (29 / 6 / 1932)**

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Hukuk Müşavirliği
Sayı: 2423
Vekâleti Celileye

29-6-932
Hulâsa:

İzmirde münteşir Yeniasır gazetesinin buhranı iktisadî neticelerinden olarak bazı köylülerin ahlat yedikleri hakkındaki neşriyatı üzerine İzmir Vilâyetince icra edilen tetkikat neticesinde hilâfı hakikat neşriyat ve efkârı umumiyeyi tehviç noktasından evrak Müddeiumumiliğe tevdi edilmiştir . İcra kılınan muhakemenin beraatle neticelenmesi üzerine haklarında cürüm tasni ve nüfuzu memuriyetini sul istimâl maddelerinden dolayı Vali Kâzım paşa hakkında gazetenin müdürü mes'ulü Abdurrahman Şeref bey tarafından Müddeiumumiliğe dava ikame edilmiştir .

Mevzuuba mes'ele hakkında Mülkiye Müfettişliğince icra kılınan tahkikat ve fezleke müderecatına nazaran , vilâyetin asayiş vev ahvali umumiyesinden mes'ul olan valinin gazetenin neşriyatına görev yaptırdığı tahkikatla vasıl olduğu neticeyi kanunî mercilere bildirmiş olmasının bir cürüm teşkiledemeyeceği , binaenaleyh vali Kâzım paşanın tarzı hareketinde mucibi mes'uliyet bir günâ ahvâl ve delâil mevcut görülemediği cihetle muhakemesinin men'i mütâf lâa kılınmış ve memuriyetimizce de keyfiyetâ varit görülmüştür . Evrakın usûlen kanunî bir karara bağlanmak üzere Devlet Şurasına tevdiî yükses tensiplerine arz olunur efendim .

Bürhanettin
Muvakkat
3076/932
Hukuk Müşaviri
Ekrem
Dip.
(158)

Cevaben yazılacak yazıya: Cevap olduğu muharreratin tarih numarasile haugidaire ve şube ita'lesiyte yazılacağı dercolunması rica olunur.

**EK 22 : KAZIM DİRİK'E 9 EYLÜL PANAYIRINDAKİ BAŞARISINDAN
DOLAYI TEŞEKKÜR YAZISI (13 / 9 / 1934)**

T.C
İktisat vekâleti
TÜRKİYE

Kâzım paşa hazretleri
İzmir valisi

İzmir Dördüncü Beynelmilel 9 Eylül Panayırının kısa bir zamanda muvaffakiyetle başarılməsi için sepkat eden - delâlet ve himmetlerinizden dolayı teşekkürlerinizi arz ederim efendim.

13/9/934

İktisat vekili
M.Celâl

Aslı gibidir

[Handwritten signature]

**EK 23 : KAZIM DİRİK'İN ÇEŞİTLİ BAŞARILARINDAN DOLAYI ALDIĞI
TAKDİRLERİN İŞLENMESİ MAKSADI İLE VERDİĞİ DİLEKÇE
(19/9/1934)**

T.C.
İzmir Vilâyeti
Mektupluğu Kalemi
Sayı

Umumi...52831
Kususi.....514

Saniliye vekâleti yüksek makamına

15/8/934 tarihli ve 57208/439 NO.lu tahrirata ektir .
General Voroşinov hey'etinin teşrifleri münasebetiyle Baş-
vekil hazretlerinin takdir ve iltifatını ve İzmir Dördüncü
Beynelmilel 9 Eylül muvaffak panayırından dolayı İktisat -
vekâleti celilesinin iltifatları suretini aynı şekilde takdim
-
eliyorum .
Lütfen naçiz dosyanda bir yer verilmesini büyük saygılarımla
bilerim efendim.

19/9/934 İzmir valisi

7043

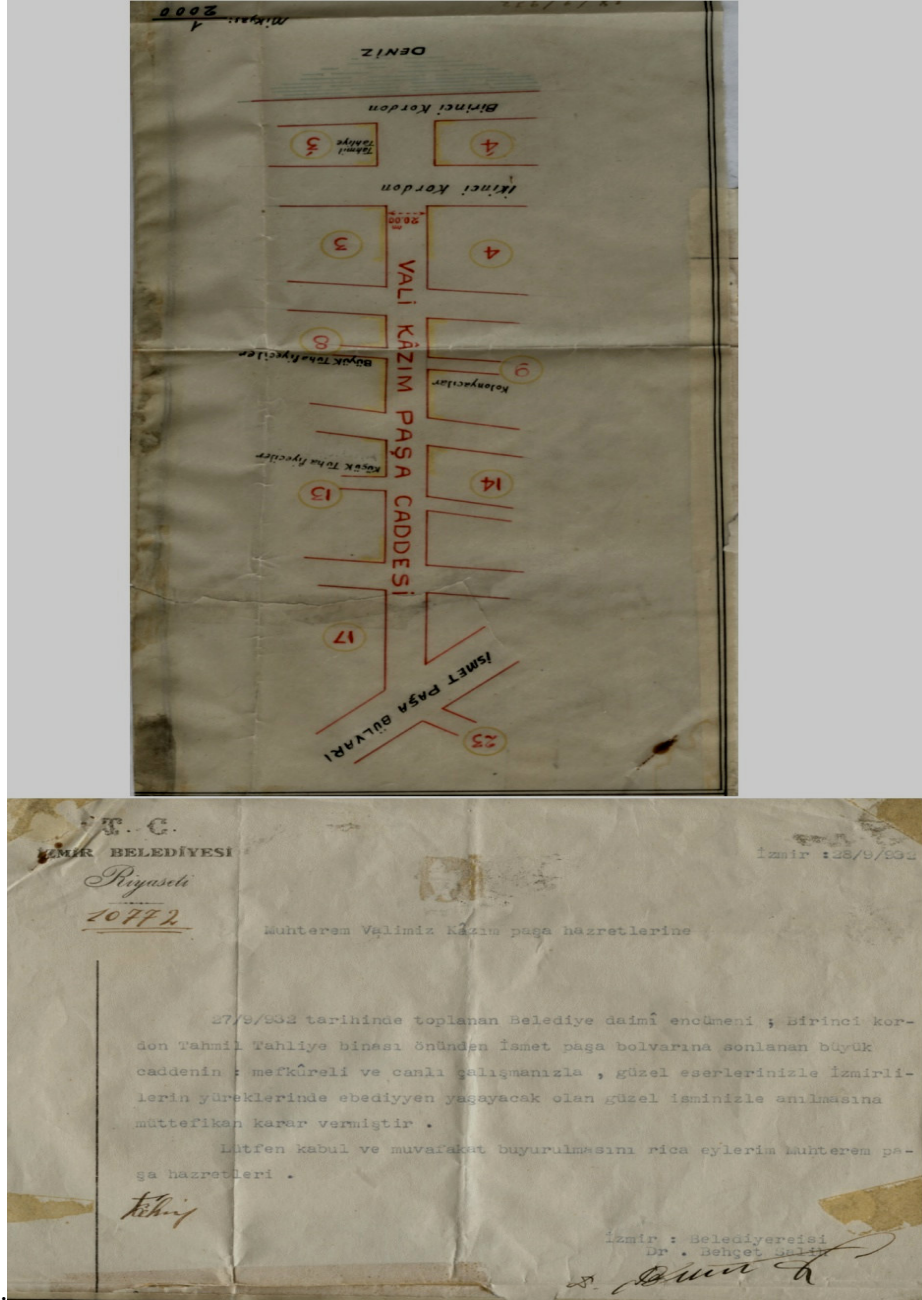
Ş I

22 Eylül 1934

84328

“Kazım Dirik Dosyası”, İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643

**EK 24 : KAZIM DİRİK ADININ 28 / 9 / 1932 TARİHİNDE İZMİR
BELEDİYESİ TARAFINDAN BİR CADDEYE VERİLMESİ
ÜZERİNE YAZININ KAZIM BEY'E YOLLANAN ÖRNEĞİ**

MSB DMA Belge No : 720

**EK 25 : KAZIM DİRİK'E ATATÜRK TARAFINDAN "DİRİK" SOYADININ
VERİLİŞİNİN BELGESİ (ATATÜRK'ÜN EL YAZISI İLE)**

Kâzım
Dirik oldu
K. Atatürk
10/XII/1934

MSB DMA Belge No: 744

EK 26 : KAZIM DİRİK'İN İZMİR'DEKİ SU ÇALIŞMALARI
SIRASINDAKİ DENETLEMESİ

MSB DMA Belge No : 780

**EK 27 : KAZIM DİRİK TARAFINDAN İSMİ DEĞİŞTİRİLEN
ŞİRİNCE KÖYÜ (ÇİRKİNCE)**

EK 29 : BERGAMA'DA KAZIM DİRİK ve ATATÜRK (1934)

İzmir Belediye Başkanı Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi

EK 30 : İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİ'NİN İZMİR ZİYARETİ (1934)

İzmir Belediye Başkanı Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi

EK 31 : KAZIM DİRİK 9 EYLÜL PANAYIRI SIRASINDA

İzmir Belediye Başkanı Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi

EK 32 : 9 EYLÜL PANAYIRI AÇILIŞINA KATILANLAR (1934)

İzmir Belediye Başkanı Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi

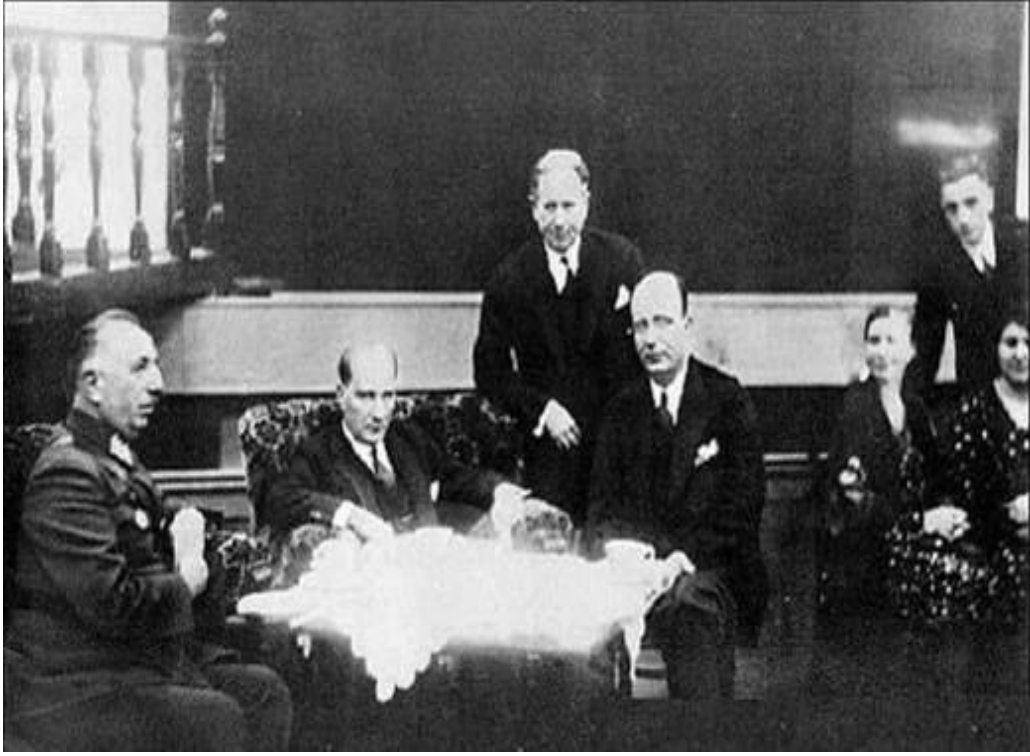
EK 33 : KAZIM DİRİK, TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞİ İKEN (1936)

MSB DMA Belge No : 772

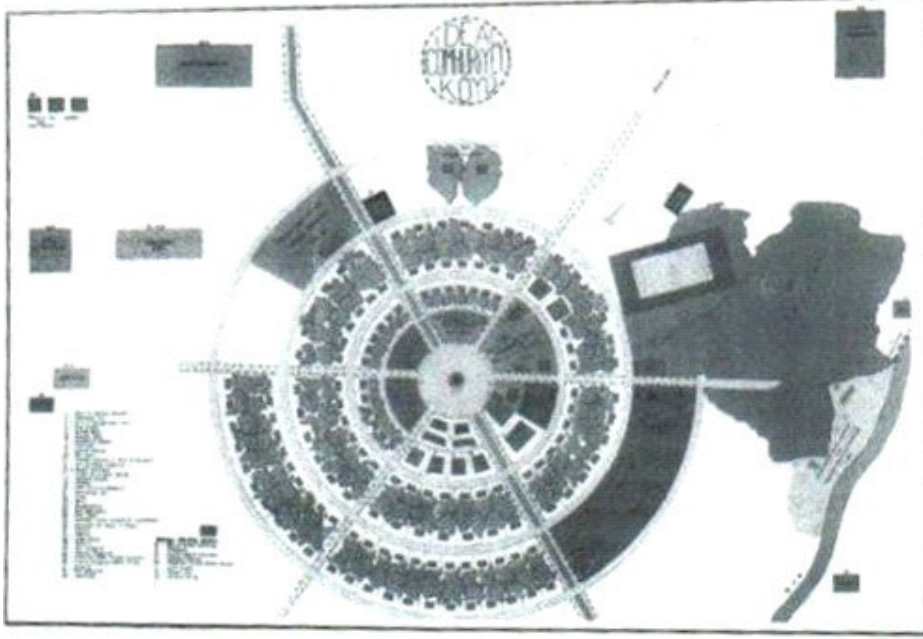
EK 34 : İZMİR TÜRKOCAĞI'NDA

(K.Dirik'in solunda Atatürk ve F. Altay Paşa)

Silahlı Kuvvetler Dergisi, S.388, 2006, s.18

**EK 35 : KAZIM DİRİK TARAFINDAN HAZIRLANAN “İDEAL
CUMHURİYET KÖYÜ” PLAN ŞEMASI (1937)**

1. Okul ve tatbikat bahçesi	22. Cami
2. Öğretmen evi	23. Revir
3. Halk odası (C.H.P. Kurağı)	24. Kooperatifler
4. Köy konağı	25. Köy Dükkanları
5. Konuk odası	26. Spor alanı
6. Okuma odası	27. Damızlık tavuk, tavşan, arı istasyonları
7. Konferans salonu	28. Damızlık ahır
8. Otel – Han	29. Kanara (Kesim evi)
9. Çocuk bahçesi	30. Mandra
10. Köy parkı	31. Değirmenler
11. Telefon Santrali ve (Köy söndürgesi)	32. Fabrika
12. Köy gazinosu (Radyolu)	33. Asri mezarlık
13. Ebe ve sağlık korucusu	34. Hayvan mezarlığı
14. Tarımbaşu	35. Kireç, taş, tuğla, kiremit ocakları
15. Hayvan sağlık korucusu	36. Yonca ve hayvan pancarı tarlası
16. Sosyal kurumlar	37. Koruluk
17. Ziraat ve el işleri müzesi	38. Köy gübreligi
18. Gençler Kulübü	39. Fenni ağıl
19. Hamam	40. Pazar yeri ve zahire loncası
20. Etüv makinesi (Sterilize aracı)	41. Aşı durağı
21. Köy yunak yeri (Yıkama yeri)	42. Selektör binası
	43. Anıt

Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı-1933*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

EK 36 : CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN ZİYARETİ,
ORGENERAL FAHRETTİN ALTAY VE MUĞLALI MUSTAFA
PAŞALAR İLE

MSB DMA Belge No : 769

**EK 37 : KAZIM DİRİK'İN YEDİGÜN DERGİSİNDE HALICILIK ÜZERİNE
YAZDIĞI MAKALESİ (25/8/1937)**

No. 233 9. alt 5 sene YEDİGÜN 25-8-1937 Sayfa 7

İç işlerinin, Türk sanatının ve Türk zevkinin iki gaheseri: Konya ve Gördes halıları.

HALICILIK

Yazan: Trakya Umumî Müfettişi General Kâzım Dirik

TRAKYA UMUMÎ MÜFETTİŞİ GENERAL KÂZİM DİRİK SENELERDENBERİ HALICILIK TARİHİLE ESKİ VE YENİ TÜRK HALICILIĞININ TETKİKİLE MEŞGUL OLMAKTADIR, SAYIN GENERAL UZUN SENELERİN TETKİK MAHSULÜNÜ BİR ARAYA GETİREREK ŞİMDİ 170 BÜYÜK SAYFALIK VE 100 RESİMLİ BİR ESER MEYDANA GETİRMIŞTİR. İKTİSAT VEKÂLETİNİN TAKDİRİNİ KAZANAN BU ESER YAKINDA BASILACAKTIR. YEDİGÜN TÜRKİYEDE HALICILIK TETKİKLERİNDE İHTİSAS YAPAN GENERALDEN BİR HALICILIK YAZISI RİCA ETTİ. SEVİMLİ GENERAL BU RİCAMIZI İS'AF ETTİĞİ İÇİN DEĞERLİ YAZILARINI VERİYORUZ.

HALICILIK tarihinin menşine dokunan bazı eserler, Misr'dan, en içtîdî başarı özetlerinden ve buna uyarak halıcılıktan tasattıkları gibi, birçok eserler de Anadolu'dan, İranda, Turanda bahsetmektedir. Fakat son yarım asrın tarihçileri, Türklerin Asya medeniyetini, steplerden çıkış ve yayılış tarzlarını, binlerle yıl önce tuttukları yolları, kabilelere tesbit ettikten sonra dokümanlarla halıcılığın da Türklere ve onların yetiştiği engin yerlere kadar ulaştığı tahakkuk etmiş bulmuyor.

Mısır Firavunlarının hazinelerinde ve antikite müzelerinde raslanan doküman parçalarında şarkın ve şarkının eli vardır. Büyük İskender'in Hint seferinde ve «Suz» seraylerinde halılara raslanmıştır.

Besbelli ki, Türk oymaklarının Altay steplerinde buldukları zaman kendî canları gibi sevdiği ve gözetdiği koyun sürüleri, o günkü gibi bugün da-

hi dünyanın en kıymetli ve en tutulan yapıtlarını vermekte idi. Bir kısmı dağlarda yaşayan bu yünük ve türekli oymakların içtîdî çadılarına gürseviz, atalarından kalma tarzın hemen değişimiyerek ve birbirine devrederek geldiğini göreceğiz. Kumayını kendi dokur, altına serdiği seccadesini, halısını, kilim ve keşemini kendi dokur, onların ne ustası, ne mimarı, ne ressamı yoktur. Fakat meydana getirdikleri eserler cidden sanatkaranece,

**EK 38 : KAZIM DİRİK TARAFINDAN YAZILMIŞ OLAN ESKİ VE YENİ
TÜRK HALICILIĞI VE CİHAN HALI TİPLERİ PANORAMASI
KİTABININ KAPAK KISMI**

Kazım Dirik, Eski ve Yeni Türk Halıcılığı ve Cihan Halı Tipleri Panoraması, İstanbul, Alaeddin Kiral Basımevi, 1938.

**EK 39: KAZIM DİRİK'İN YUNAN KRALINDAN ALDIĞI GRAN KRUA
NİŞANINI İÇİŞLERİ BAKANLIĞINA BİLDİREN DİLEKÇESİ
(7-6-1938)**

Trakya Umumi müfettişliğinden alınan
7/6/938 tarihli ve 392I sayılı
yazısı örneğidir

Yüksek Hariciye Vekâletinin 28/4/938 tarih ve
Protokol dairesi 9032/556 sayılı buyuruklarında Elen Kralı
Majeste tarafından acizlerine Gran Krua nişanı verildiği
bildirilmiş olmakla saygılarımla arz ederim .

Trakya U.Müfettişi

K.Dirik

Aslının aynıdır .

**EK 40 : İÇİŞLERİ BAKANLIĞINDAN VİLAYETLER İDARESİ GENEL
MÜDÜRLÜĞÜNE GRAN KRUA NİŞANI HAKKINDA YAZILAN
BELGE**

22. VI. 1938

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube : 4.
Husuf :
Umumi : 31450

Ozn : Elen kralının Kazım
Dirik'e gönderdiği nişan
HK.

Vilâyetler İdaresi U.Müdürlüğüne

98

Elen kralı Majeste tarafından Trakya U.Müfettişi
Kâzım Dirik'e gönderilen Gran Kru'a Nişanı hakkında
Trakya U.Müfettişliğinen alınan yezi örneği ilâkîk ola-
rak sunulmuştur .

Mezkûr nişanın bir hatıra olarak saklanması Ba-
yan Vekil'in notasyonları iktizasından bulunduğundan
keyfiyet o şekilde U.Müfettişe bildirilmiştir .

Arzederim .

Emniyet U.Müdürü m.
N. AKLAN

1643

70
m. H. 3145
1026

3 I
anah
27-6-975
H.

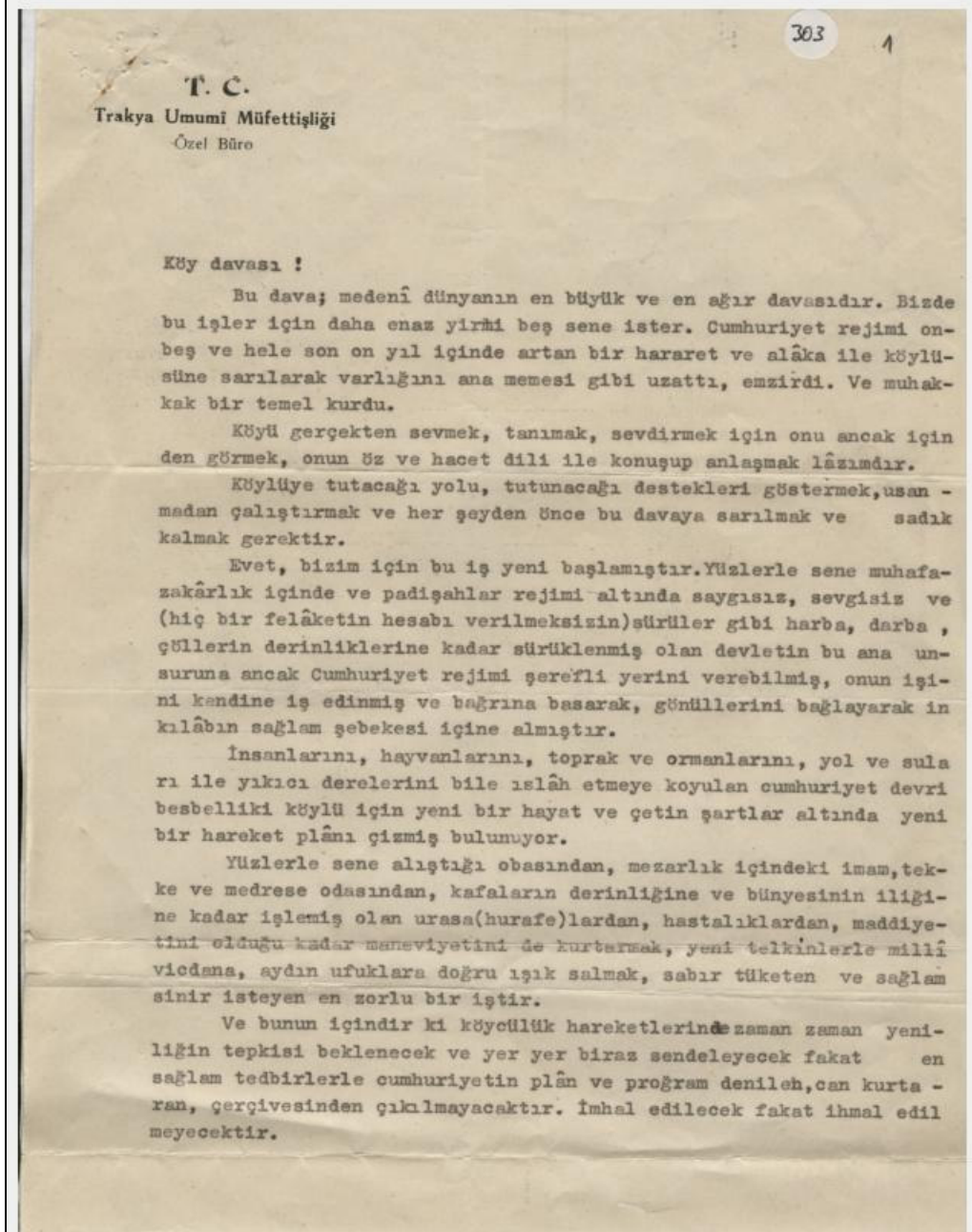
C.Y. 308

iç.

Karşılık yazılacak belge ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

"Kazım Dirik Dosyası", İçişleri Bakanlığı Arşiv Şube Müdürlüğü, Sicil No:1643

**EK 41 : KAZIM DİRİK'İN TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞİ İKEN
KÖYLERİMİZ HAKKINDA YAZMIŞ OLDUĞU YAZI**

Tekkeler, medreseler kapatılınca yer yer; köy, kasaba ve şehirlerdeki softa, derviş ve yobazlarla hekemonyası kırılan ve köylüyü yalnız ortakçı ve karakullukçu tanıyarak esmekte olan müfuzlu ağaların birlik hareketi; hep te kabaran hasımsızlığın ve kışır bağlanmış geriliğin yenilikle çarpışması idi. Devlet ve kamu yolları ile hissını çok kaybeden bu çarpışmalar, bundan sonra az ve küçük ölçüde olsa da yine vakit vakit devam edebilir.

İnkılâb ve cumhuriyet rejiminin öyle (15) sene içinde tam ferahlı ve emniyetli bir nefes almasını beklemek saflık olur. Şeyhsait vakası devlet kudretiyle temizlendi. On yıl önce, medeni İzmirin yanı başında, Menisa, Menemen, Bozalanda otuz kişinin ipe çekilmesiyle köklenen Kublay-Şeyhsait vakası gibi yeni rejime hançer sallayan ve yine devlet kudretiyle kökünden koparılan Dersim işlerine benzeyen olgular devam edebilir. Fakat daha hortlamadan mutlaka ötekiler gibi boğulur, tepelenir.

İşte devletin yüzde seksen beşini tutan köylerin kalkınma savaşı bu şartlar altında yürütülmektedir. Onları hazırlamak ve sindire sindire hazmettirmek hareketleri hep bu tepkilere karşı alınmış ve alınacak koruma tedbirleridir. Kollarından tutulan köylümüs yüz yıllarla alıştığı ve bunaldığı hayattan ancak böylece ve her halde sıyrılacaktır.

Onu bir kere bırakınız ve benimsemeyiniz, henüz pişmemiş varlığının üzerinden beş on yıl geçiriniz. Eğer esaslı tutunmamış isse, onun yine döneceği yol, eski yoldur. Çünkü varlık bünyesini tutan vidaların gevşemesi, ona uzanan sevgen ve koruyucu elin usaklaşması, daha çabuk değişmesini kolaylaştırır.

Bunun içindir ki sınırlı ve iş birliği, sabırlı bir idare kuvveti; şimşek çakar gibi, çeşitli yollardan ve büyük inkılâb partimizin kanallarından sürekli aydınlatmalıdır. İşte yeni köylerdeki iş ve hayat kadrosu bu heyecanın çekirdeğidir.

Büyük inkılâbımızdaki hayat savaşı; Geriliği olduğu kadar durgunluğu da zararlı ve tehlikeli sayar..

Büyük küçük endüstri ile toprak üstü ve toprak altı çalışmaları çok artmıştır. Teknik ve ekonomi; işin ve düzenin başına geçmiştir. Bu halere göre köylü ve cumhuriyet rejimine bağlanmış olan köylüyü mutlaka teşkilâtlandırmak, küçük ve kolay kredilerle bütün işlerine ve avadanlıklarına yardım etmek ve hele onun bel kemiğini zedeleyen tefecilerle süsü - rüdülerden kollamak ve kurtarmak lâzımdır.

Bu devirde artık harp şartları; usun müddet dayanmayı ve dindik durmayı esas tutuyor. Yurdun, Milletın canlı cansız her şeyini birlikte seferber ediyor, varlık kaynaklarının her şeyini ve her maddesini ele alıyor, onu ıslâh ve terbiye yolu ile daha bol ve daha verimli yapıyor.

Fikir, bilgi, hareket ve yenilik isteyen bu işler; ancak köy ve köylüyü devletin temeli saymakla ve onu bu bakımdan ele alarak bir kuyumcu gibi üzerinde işlemekle mümkündür.

Köylünün ruhu, kafası, bünyesi, ev barkı, yaşayış tarzı, toprağı, çeşitli hayvanları, avadanlıkları, irili ufaklı makineleri... İşte bu işleri sağlam ve isabetli bir tutuşla düzene koymak ve işletmek bu günkü köycülüğün anlamı ve ifadesidir. Bu da plân program ile yetişmiş, yetiştirilecek elemanların işidir.

İşte cumhuriyet rejiminin büyük şefleri ile onların peyki olan bütün erenleri, öğretmen, eğitimcileri ve baştan aşağıya kadar okulcuları, halkevleri ve işık yurtlarının en az daha bir kuşak geçinceye kadar titizlik ve kaskanklıkla uğraşacağı, üzerinde tetik duracağı dava budur.

Büyük bir dikkat ve didinme ile atılan adımları geriletmemek ve çalışan elemanları, pusuya sinmiş düşmana karşı uyanık tutmak için (takip) denilen manevi silâh uzun zamanlar elimizde samsıkı durmalı, dinamismin bu safer silâhı ile metodu çalışma sistemi köylünün iş ve hayat kadrosunu sarmalıdır.

Kelime silâhı Trakya U.M. Mufettişliği
Genel Köyün Dairesi
M. T. K.

**EK 42 : KAZIM DİRİK'İN 24/02/1939 TARİHİNDE PEHLİVANKÖY FAHRİ
HEMŞEHRİLİĞİNE DAVET EDİLDİĞİNE DAİR BELGE**

25/2/1939
PEHLİVANKÖY

Trakya Müfettişi Umumiliği Yüce makamına
Edirne

Nehiyemiz ihtiyar hey'etinin Pehlivan köy halkının hissiyatına tereddüt olarak ittihaz ettiği kararı yüksek huzurunuza sunar, Pehlivan köy Fahri hemşeriliğinin lütfen kabul buyurulmasını saygılarımla arz eylerim.

Nahiye Müdürü
M. Tanyolcu

H. Kale

Karar numarası 24/2/1939
25 PEHLİVANKÖY

İnkılabın kudret ve ateşini bealığında toplayan sayın Generalımız Kazım DİRİK Müfettişi Umumiliğe geldiğindenberi Trakya köy kalkınmasında yaptığı bu hamle ve yüksek hareketler sırasında köyümüze hususi kıymet ve ehemmiyet kattığını ve bu suretle senelerdenberi sarf ettiği mesai ile güzide eserleri meydana gelmesine hizmet ettiğini yakinen müşahade eden halkımızın içten gelen bir sevgi ve saygı ile kendilerini hemşerileri olarak görmek istediklerini müteaddit vesilelerle tezahür ettirmişlerdir; köy ihtiyar hey'etinin buna dair bir karar ittihaz etmesini talebylemişlerdir.

Halkın bu yüksek heyecanına, temiz hissiyatına tamamen iştirak eden ve bu fikirleri halkla beraber adım adım takip eden heyetimiz 24/2/1939 tarihinde yaptığı iktimada Trakya Müfettişi Umumiliği General Kazım DİRİĞE (Pehlivan köy fahri hemşeriliğinin verilmesine ve Pehlivan köylülerin sonsuz saygılarını Generala arzına ve Fahri hemşeriliğinin lütfen kabul buyurulması için keyfiyetini Nahiye Müdürlüğü delâletile kendilerine arzına oy birliğiyle karar ve

Uye Uye Uye Uye Pehlivan köy Muhteri
H. Kale *H. Zümrüt* *H. Sami* *H. E. E.* *H. Sami*

EK 43 : KAZIM DİRİK'E VERİLMİŞ OLAN BAZI MADALYA VE NİŞANLAR

MSB DMA Belge No : 708 – 709

MSB DMA Belge No : 710 – 713 – 714

EK 44 : KAZIM DİRİK'E AİT ASKERİ KIYAFET

MSB DMA Belge No : 715

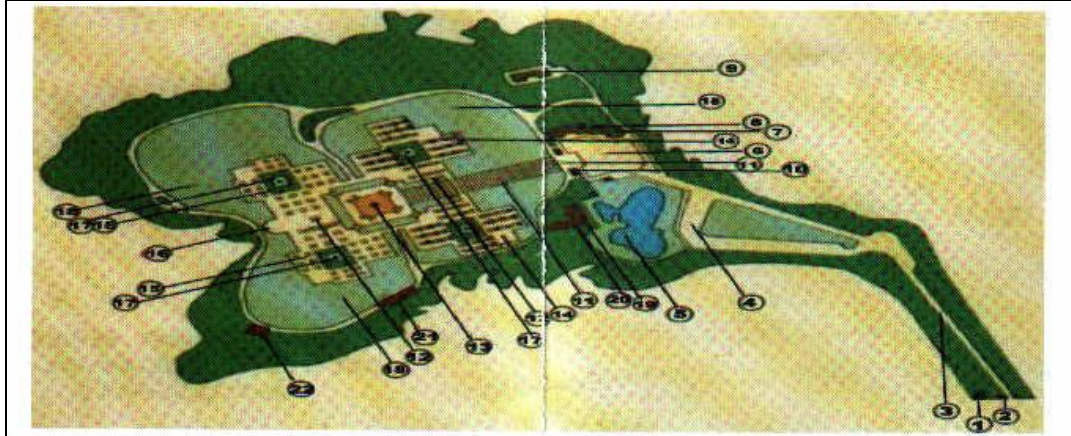
EK 45 : KAZIM DİRİK'İN İZMİR ALTINDAĞ'DAKİ MEZARI

EK 46 : KAZIM DİRİK'İN ANKARA'YA NAKLEDİLEN MEZARI

**EK 47 : KAZIM DİRİK'İN MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI DEVLET
MEZARLIĞI BROŞÜRÜNDE MEZARININ BULUNDUĞU YERİ
GÖSTEREN PLAN**

DEVLET MEZARLIĞI YERLEŞİM PLÂNI

1. Devlet Mezarlığını Simgelleyen Heykel
2. Giriş Nizamıyesi
3. Trafik Yolu
4. Otopark
5. Karadeniz Havuzu
6. Tören Alanı
7. Müze
8. Yönetim Binası
9. Muhafız ve Merasim Takımı Binası
10. Nöbetçi Kulübeleri
11. Tören Yolu
12. Heykeller
13. Simge ve Anısal Duvar
14. İstiklâl Savaşı Komutanları Kabirleri
15. Cumhurbaşkanı Kabirleri
16. Bayrak Direği
17. Dinlenme Alanları
18. Gezinti Alanları
19. ATATÜRK'ün Samsun'a Çıkışı
20. Amasya Genelgesi, Kongreler, TBMM Kuruluşu
21. Savaşlar, Lozan Antlaşması
22. Cumhuriyetin İlanı

DEFNEDİLEN T.C.CUMHURBAŞKANLARI

Sıra No	Rütbesi	Adı Soyadı
4	4 no'lu Cumhurbaşkanı	Cemal GÜRSEL
5	5 no'lu Cumhurbaşkanı	Cevdet SUNAY
6	6 no'lu Cumhurbaşkanı	Fahri Sabit KORUTÖRK

DEFNEDİLEN İSTİKLÂL HARBI KOMUTANLARI

1.	Marşal	M.Fevzi ÇAKMAK	32.	Tümgeneral	Osman Nuri KOPTAGEL
2.	Orgeneral	Cevat ÇOBANLI	33.	Tümgeneral	H.Nuretin ÖZSU
3.	Orgeneral	Yakup Şevki SUBAŞI	34.	Tümgeneral	M.Sabri ERÇETİN
4.	Orgeneral	Fahrettin ALTAY	35.	Tümgeneral	Müslül BAKU
5.	Orgeneral	Kâzım ÖZALP	36.	Tümgeneral	Halil KARBİALAN
6.	Orgeneral	İzzettin ÇALIŞLAR	37.	Tümgeneral	Aşır ATLI
7.	Orgeneral	Kâzım ORBAY	38.	Tümgeneral	Avni ERDEMİR
8.	Orgeneral	A.Nefiz GÜRMAN	39.	Tümgeneral	Sou UKEL
9.	Orgeneral	Salih ÖMÜRTAK	40.	Tümgeneral	M.Sütlü KULA
10.	Orgeneral	Muâfesa MUŞLALI	41.	Tümgeneral	Cavit ERDEL
11.	Orgeneral	Comal Cavit TOYDEMİR	42.	Tümgeneral	Alâattin KOVAL
12.	Orgeneral	Sabit NOYAN	43.	Tümgeneral	Osman Zati KORDU
13.	Korgeneral	Kâzım KARABEKİR	44.	Tümgeneral	Ahmet Zeki SOYDEMIH
14.	Korgeneral	Ali Fuat CEBESÖY	45.	Tümgeneral	Nazif KAYACIK
15.	Korgeneral	Kâzım İnanç	46.	Tümgeneral	M.Hayri TARHAN
16.	Korgeneral	Şukri Nuri GÖKBERK	47.	Albay	Mürüt UZSOY
17.	Korgeneral	Ali Hikmet AYERDEM	48.	Albay	Vayssel ÖZGÜR
18.	Korgeneral	Kamalettin SAMI	49.	Albay	Hacı Arif ÖRGÜÇ
19.	Korgeneral	A.Naci ELDENİZ	50.	Albay	Şevki YAÇAĞAZ
20.	Korgeneral	Nihal ANILMIŞ	51.	Kur.Albay	E.Senver BORAL
21.	Korgeneral	M.Kâzım DİRİK	52.	Albay	Ahmet Nuri ÖZTEKİN
22.	Korgeneral	Nazim SÖLÜK	53.	Kur.Albay	Mehmet NÂZİM
23.	Korgeneral	Ahmet Naci TINAZ	54.	Albay	Müniraz ÇEÇEN
24.	Korgeneral	Ahmet DERVİŞ	55.	Albay	Rağat ÇİYLİTEPE
25.	Korgeneral	M.Kenan DALBAŞARI	56.	Albay	İbrahim ÇOLAK
26.	Korgeneral	Ömer Halis BIRIKTAY	57.	Kur.Albay	M.Hüsnü ÇOKK
27.	Tümgeneral	Yusuif İzzet MET	58.	Kur.Albay	Halil AKMANSU
28.	Tümgeneral	İ.Petel BELE	59.	Kur.Albay	Mehmet Nuri ÇOKKER
29.	Tümgeneral	Puşu SAKARYA	60.	Albay	Ahmet Fuat BULCA
30.	Tümgeneral	Selâhattin ADİL	61.	Kur.Yarbay	M.Nasim HENDEK
31.	Tümgeneral	Kâzım BEVÜKTEKİN			